

RODNA RAVNOPRAVNOST NA IZABRANIM FUNKCIJAMA: AKCIONI PLAN U ŠEST KORAKA

PIPA NORIS I MONA LENA KRUK

(UNIVERZITET HARVARD I UNIVERZITET VAŠINGTON U SENT LUISU)

Osnovna studija za *Priručnik o mjerama za unapređenje učešća žena u politici* OEBS/ODIHR

Ova studija pripravljena je na zahtjev Kancelarije OEBS-a za Demokratske institucije i ljudska prava (ODHIR) kao osnova za njihov predstojeći projekat o "Pospješivanju učešća žena u političkim partijama". Stavovi koji su u ovoj studiji izneseni ne mogu ni na koji način da se shvate kao mišljenja, politika ili stavovi OEBS/ODHIR-a.

SADRŽAJ

I. Rezime	4
II. Trendovi u zastupljenosti žena na izabranim funkcijama u zemljama članicama OEBS-a	8
III. Ustavi	17
IV. Izborni sistemi	19
V. Zakonske kvote	26
VI. Partijska pravila i postupci izbora	33
VII. Jačanje kapaciteta	36
VIII. Rodno senzitivne procedure i pravila na izabranim funkcijama	44
IX. Mehanizmi izvršenja: sankcije	45
X. Zaključci i sljedeći koraci	46
XI. Odabrana bibliografija	65
Grafikoni	
Grafik 1: Akcioni plan u šest koraka za unaprijeđenje rodne ravnopravnosti na izabranim funkcijama	6
Grafik 2: Učešće žena u donjem domu parlamenta 2010.	10
Grafik 3: Trendovi u zastupljenosti žena 1945.-2008., svijet	11
Grafik 4: Trendovi u zastupljenosti žena 1945-2008, pod-regioni OEBS-a	12
Grafik 5: Uticaj izbornih sistema i prethodnog iskustva u demokratizaciji	21
Grafik 6: Ograničenja tradicionalnih kulturoloških stavova	24
Grafik 7: Ograničenja razvoja svijesti o rodnoj ravnopravnosti	25
Grafik 8: Stavovi Evropljana o načinima povećanja zastupljenosti žena, 2009.	30
Tabele i rubrike	
Tabela 1: Procenat žena u donjem domu nacionalnog parlamenta, države članice OEBS-a, 2000-10	13
Tabela 2: Različite rodne razlike u odzivu birača, 2005.	15
Tabela 3: Različite rodne razlike u članstvu u političkim partijama, 2005	16
Tabela 4: Ustavne odredbe o rodnoj ravnopravnosti u parlamentu	17
Tabela 5: Izborni sistemi i zastupljenost žena, države članice OEBS-a	19
Tabela 6: Uticaj zakonskih kvota primjenjenih na kandidate za donji dom parlamenta, region OEBS-a	28
Tabela 7: Stavovi Evropljana prema mjerama za rodnu ravnopravnost, 2009. po državama	31
Rubrika 1: Francuski pokret pariteta	18
Rubrika 2: Kvote švedskih partija	34
Rubrika 3: Vebsajt IKNOWPolitics	38
Slike	
Slika 1	40
Slika 2	41
Slika 3	42
Slika 4	42
Dodaci	
Dodatak Tabela A.1: Primjena zakonskih i partijskih rodni kvota u donjem domu nacionalnih parlamenata, države članice OEBS-a 1995.-2010.	49
Dodatak I: Faze u procesu izbora kandidata	59
Dodatak II: Ustav Avganistana iz 2004. godine	60
Dodatak III: Zakonske kvote u Kirgistanu	62
Dodatak IV: Preuzete obaveze OEBS-a	63

I REZIME

Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi (OEBS) uvijek naglašava koliko je značajno da se obezbijede jednaka prava za muškarce i žene. U skladu sa tim, države učesnice saglasile su se da preduzmu potrebne radnje da bi se promovisalo podjednako djelotvorno učešće muškaraca i žena u političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu.¹ Jednako uživanje ljudskih prava od suštinskog je značaja da bi žene u potpunosti učestvovala u svim domenima javnog i privatnog života, kao građanke i liderke. Jačanje rodne ravnopravnosti u zakonodavnim organima posebno je značajno za demokratiju i pravdu u društvu. Period 2010. – 2011. godine posebno je značajan u smislu ocjene ostvarenog napretka, pošto je to petnaesta godina od kada su na Četvrtoj svjetskoj konferenciji Ujedinjenih nacija o ženama (1995.) usvojene Pekinška deklaracija i Platforma za djelovanje; cilj njihovog usvajanja bio je da se uklone sve prepreke za aktivno učešće žena u svim sferama javnog i privatnog života kroz puno i ravnopravno učestvovanje u donošenju odluka u privredi, društvu, kulturi i politici.²

Rodne razlike koje i dalje postoje nisu značajne samo zbog pitanja ženskih prava, već i iz nekoliko drugih razloga. Najprije, karijera u zakonodavnom organu predstavlja odskočnu dasku za više političke položaje. Dakle, političkim partijama bez adekvatne zastupljenosti žena na izabranim funkcijama teško je da postave žene na mjesto ministara, vođa partije ili šefova države i vlade. Političke partije često se pominju kao čuvari ulaza u demokratsko društvo. Kao takvi čuvari, političke partije mogu da utiču na nivo učešća žena u politici u svojstvu članova i kandidata, čime se direktno doprinosi reprezentativnijim političkim procesima. Posredna ili neposredna diskriminacija na osnovu roda u zakonima kojima se uređuje rad političkih stranaka, te unutrašnje procedure partija mogu da predstavljaju prepreke za učešće žena. Ovo je posebno tačno kada te odredbe utiču na mogućnosti žena da budu kandidati i da budu birane kao predstavnici, ili to može da utiče na uključenost žena u donošenje odluka u samim političkim partijama o finansiranju kampanja ili o drugim partijskim resursima. Kada političke partije ne prihvate žene kao značajne i vrijedne političke subjekte same po sebi, tada su mogućnosti žena da dođu do viših pozicija na koje treba da budu izabrane još teže ostvarljive.

Drugo, žene u parlamentima mogu takođe suštinski da utiču na političku agendu.³ U regionu OEBS-a i dalje se suočavamo sa mnogim značajnim izazovima u postizanju rodne ravnopravnosti u obrazovanju i na tržištu rada, u socijalnim politikama, zdravstvenoj zaštiti i reproduktivnim pravima, kao i kod kuće i u brizi za izdržavana lica.⁴ Žene u zemljama Srednje i istočne Evrope imaju naročito teške probleme zbog nasilja u porodici, trgovine ljudima i ekonomskog prestrukturiranja.⁵ Kada kreatori javnih politika pokušavaju da se bave ovim složenim izazovima, uključivanje ženskog glasa širi obim različitih iskustava, interesa i stručnog znanja koje se unosi u skupštinske debate. Ovaj proces proširuje informacije i stanovišta koja su dostupna u raspravama o javnim politikama.

Treće, inkluzivniji parlamenti koji predstavljaju odraz svih sektora društva važni su i na simboličkom nivou radi legitimiteta i kvaliteta ovih predstavničkih tijela. Dio poslaničkih mjesta koje u parlamentima zauzimaju žene uobičajen je reper koji se koristi da bi se donio sud o širem napretku ka rodnoj ravnopravnosti u javnom životu. Ovaj je pokazatelj usvojen da bi se pratilo koliko su svjetske vlade napredovale u ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva koje treba postići do 2015. godine.⁶

I na kraju, parlamenti u kojima je više žena takođe imaju veći kapacitet da ojačaju uključenost građana i demokratsko učešće biračkog tijela; žene lideri služe kao uzor koji pokreće žene kao građane, članice partija i političke aktivistkinje.⁷ Osnaživanje žena na izabranim funkcijama može, dakle, da osnaži demokratiju i da obezbijedi djelotvorniji glas za artikulisanje interesa žena.

Globalni podaci o ženama na visokim položajima sa kojih se donose odluke pokazuju da izazovi stalno postoje. Globalno gledano, žene su u septembru 2010. godine imale 19,3% mandata u parlamentima ili u donjim domovima

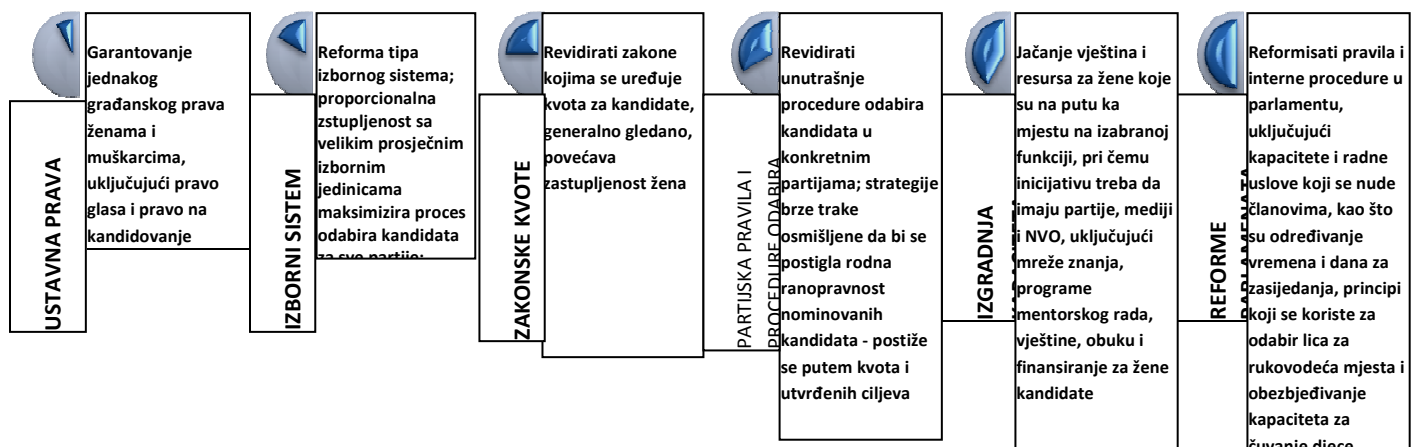
pralamenata, dok je ta brojka za 1995. godinu bila 11,3%. Ipak, samo 26 zemalja u svijetu postiglo je cilj da ima 30% žena na položajima gdje se donose odluke, što je postavljeno kao cilj u Pekinškoj platformi 1995. godine. Uprkos naporima, i dalje postoji diskriminacija žena u zakonu i u praksi. Mnoge zemlje donijele su pozitivne inicijative, ali djelotvorna implementacija i sprovođenje ovih inicijativa i dalje ostaju otvoreni problem.

U regionu OEBS-a do sredine 2010. godine žene su predstavljale jednu petinu (22%) svih poslanika u parlamentima država, što je porast sa 15% koliko ih je bilo 2000. godine.⁸ Ipak, najznačajnije su razlike primjetne među državama učesnicima OEBS-a. Žene su sada gotovo postigle paritet u ukupnom broju poslanika u Švedskoj, Islandu, Holandiji i Belgiji, a i dalje su u omjeru od manje od jedne na deset poslanika u Turskoj, Malti, Gruziji i Ukrajini. Od 1995. godine trendovi takođe pokazuju značajne razlike između zemalja koje su učesnice OEBSa, a značajna su poboljšanja u učešću žena u zakonodavnim organima u državama koje su međusobno različite kao Belgija, bivša jugoslovenska republika Makedonija, Litvanija, Moldavija i Španija, dok drugi zaostaju za njima i bilježe minimalni rast ili ne bilježe rast, a to se može dobro vidjeti na primjerima situacije u Gruziji, Mađarskoj, Ruskoj Federaciji i Sloveniji.

Zašto su neke zemlje učesnice OEBSa zabilježile tako značajne i održive rezultate u napredovanju ka rodnoj ravnopravnosti na izabranim funkcijama posljednjih nekoliko decenija, dok se u drugim zemljama stagnira? Najčešća objašnjenja naglašavaju uticaj političke kulture, razvoja po mjeri čovjeka i formalnih institucionalnih struktura.⁹ Iako su svi oni značajni, širenje stavova o ravnopravnosti žena i muškaraca, poboljšanje u razvoju po mjeri čovjeka i modernizacija društva dugoročni su procesi i potrebne su decenije i više da tu dođe do promjena. Tradicionalni stavovi u kulturi i nedostatak obrazovanja i pismenosti djevojčica i žena, mogu da budu značajna ograničenja za postizanje rodne ravnopravnosti u svakom društvu. Ipak, teško je utvrditi djelotvorne instrumente politike koji bi imali kapacitet da ove uslove transformišu u kratkom roku.

Za razliku od toga, oblast koja je najpristupačnija za djelovanje parlamenata, partija i nevladinih organizacija tiče se *institucionalnog konteksta* kojim se uređuje proces odabira kandidata koji treba da započnu parlamentarnu karijeru. Odabir kandidata obavlja se u nekoliko faza, počinje od šireg konteksta ustavnih prava preko koraka za ulazak na izabranu funkciju (Prilog I). Grafikon 1 prikazuje Akcioni plan u šest koraka, niz brzih strateških intervencija koje mogu da doprinesu postizanju rodne ravnopravnosti na izabranim funkcijama, u 'uklopljenom' (eng. 'nested') modelu. Svaka od ovih šest strategija može da predstavlja početnu poziciju za djelovanje, uzimajući u obzir različite političke i izborne sisteme i tradicije koje postoje.

GRAFIK 1: AKCIONI PLAN ZA PROMOVISANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI NA IZABRANOJ FUNKCIJI U ŠEST KORAKA

- (i) **USTAVNA PRAVA:** Politička prava i građanske slobode žena garantovane ustavom postavljaju najširi kontekst za rodnu ravnopravnost, posebno za pravo glasa, biranje na javne funkcije i vršenje javnih funkcija, ukidanje preostalih oblika diskriminacije na osnovu pola, te ograničenja jednakih prava građana.¹⁰ Šire gledano, ustavne odredbe kojima se garantuje rodna ravnopravnost i zabranjuje diskriminacija po osnovu pola i roda, predstavljaju značajan okvir za konkretnije političke i građanske odredbe o ravnopravnosti.
- (ii) **IZBORNI SISTEMI I ZAKONI O POLITIČKIM PARTIJAMA:** S druge strane, zakoni kojima se uređuju izbori i rad političkih partija uređuju procese predlaganja i izbora koji se koriste za izabrane funkcije na nivou države te na nivoima ispod i iznad državnog. Najznačajnija karakteristika je tip izbornog sistema koji se koristi u bilo kom kontekstu, bilo da je riječ o proporcionalnoj zastupljenosti, mješovitom ili većinskom modelu, jer svaki pruža različite podsticaje i mogućnosti da se izborna tijela neke partije uključe u odabir kandidata. Druge karakteristike izbornih sistema koje utiču na formiranje zastupljenosti žena su korišćenje zagarantovanih mandata, korišćenje otvorenih ili zatvorenih partijskih lista, prosječna veličina izborne jedinice, obezbjeđivanje i raspodjela sredstava za finansiranje partija i kampanja, korišćenje ograničenja mandata postojećih nosilaca funkcije, pravila za odabir kandidata za izbore, i uslovi za prelazak izbornog praga koji utiču na formiranje mogućnosti za manje partije i nezavisne kandidate.
- (iii) **ZAKONSKE KVOTE:** Tokom protekle decenije, posebna se pažnja posvećuje korišćenju zakonski definisanih kvota koje su osmišljene da obezbijede kandidovanje i izbor žena na položaje u zakonodavnom tijelu po principu brze trake, kao i odabir na funkcije u državnoj službi i u pravosuđu. Zakonske kvote variraju po tome koliki se nivo zastupljenosti žena traži, da li se njima preciziraju bilo kakvi uslovi vezani za mjesta, po tome da li neka institucija – i koja – prati njihovo sprovođenje i da li se predviđaju bilo kakve kazne ukoliko se ove odredbe ne poštuju.
- (iv) **PARTIJSKA PRAVILA:** Uz to, političke partije imaju svoja unutrašnja pravila i standardizovane procedure za odabir kandidata za izabrane funkcije. Djelotvorne strategije partija za povećan odabir žena obuhvataju usvajanje i implementaciju posebnih rodni kvota koje su karakteristične za samu tu partiju, neformalne ciljeve u tom smislu, te druge pozitivne mehanizme djelovanja na svim nivoima, uključujući i za izabrane funkcije u samoj partiji.

- (v) **IZGRADNJA KAPACITETA:** Više je faktora koji mogu da doprinesu izgradnji kapaciteta, uključujući međunarodne agencije, ministarke, vladine komisije za rodnu ravnopravnost i agencije za jednake mogućnosti, političke partije i ženske grupe i mreže u civilnom društvu. Mnogo različitih inicijativa mogu da budu osmišljene da se izgrade i razviju kapaciteti grupe potencijalnih vođa među ženama dok su one na putu da to postanu; da se ojačaju vještine, iskustva i znanja žena kada već stupe na izabranu funkciju, kao i da se radi na širem planu institucionalne izgradnje kapaciteta. Ove intervencije mogu se kategorizovati u tri jasno različite kategorije koje se ponegdje međusobno preklapaju: *inicijative za jednake mogućnosti* (obuka kandidata, inicijative za odabir i mreže znanja), *inicijative za borbu protiv stereotipa i za podizanje svijesti* (medijske kampanje i građansko obrazovanje), i *inicijative političkih partija* (ženski djelovi partije, prikupljanje sredstava i ženske partije).
- (vi) **RODNO SENZITIVNA PRAVILA I POSTUPCI NA IZABRANIM FUNKCIJAMA:** I na kraju, zakonodavni organi organizuju se uz poštovanje određenih standardizovanih pravila, procedura rada i institucionalnih kapaciteta, koji mogu da utiču na stvaranje prepreka za ravnopravnu uključenost žena u donošenje odluka i preuzimanje uloge lidera. Izabrana tijela treba da izvrše reviziju svojih internih procedura da bi obezbijedila da postoje rodno-senzitivne politike, kao što je da se uzme u obzir raspored i trajanja skupštinskih sjednica, da se odaberu leaderska mjesta unutar zakonodavnog tijela i da se obezbijede kapaciteti za brigu o djeci i odojčadi.
- (vii) Kada se biraju mjere koje su osmišljene da ojačaju rodnu ravnopravnost na izabranim funkcijama ne postoji jedno rješenje koje je prikladno za sve države. Odgovor na pitanje koja će strategija biti najefikasnija u dovođenju do promjena zavisi od konkretnih političkih uslova. Na primjer, države koje su u ranim fazama izgradnje mira nakon što su izašle iz dubokih ratnih sukoba ili one koje su u tranziciji iz autokratije, imaju značajnu priliku da ugrade ženska prava u nove ustavne aranžmane. Kroz taj proces, zemlje kao što su Ruanda, Irak i Avganistan napravile su značajan iskorak u odnosu na druge zemlje u svojim regionima u smislu zastupljenosti žena u svojim parlamentima.¹¹ U Bosni i Hercegovini, tranzicija ka mirnom stanju pružila je mogućnost da se uvedu zakonske kvote kroz reformu izbornog zakonodavstva. Slično tome, druge države koje prolaze kroz značajne reforme izbornih sistema, ili uspostavljaju nove decentralizovane oblike upravljanja, mogu da ugrade djelotvorne odredbe za zastupljenost žena u okviru ovog šireg reformskog procesa. U mnogim demokratskim zemljama sa dugom tradicijom gdje je ustavni poredak čvršći, mogućnosti za reformu mogu da se otvore kampanjama kojima se zagovara usvajanje zakonskih kvota, reformama unutar nekih konkretnih partija koje se odnose na interna pravila za odabir kandidata, stvaranjem inicijativa za razvoj kapaciteta potencijalnih kandidata i promjenama pravila i procedura koje utiču na izabrane organe. Čak i ukoliko ne postoje nacionalni akcioni planovi, političke partije treba da budu ohrabrene da pripreme i objave svoje partijske akcione planove koji bi bili osmišljeni tako da obezbijede rodnu ravnopravnost na izabranim funkcijama i koji bi imali jasno precizirane pravce i ciljeve.
- (viii) Da bi ponudio ocjenu mogućnosti za poboljšanje u političkom učešću žena u regionu OEBS-a, ovaj izvještaj daje opštu sliku zastupljenosti žena u zemljama OEBS-a i daje pregled uticaja svake od gore pomenutih institucionalnih strategija u Akcionom planu u šest koraka. Dokazi su izvedeni iz poređenja među zemljama OEBS-a, iz istraživanja javnog mnjenja i iz studija slučaja 'prije' i 'poslije'. Ova se studija usredsređuje naročito na izabrane primjere kojima se ilustruje pozitivni uticaj svake od ovih strategija i baca svjetlo na to kako su uvedene mjere i zašto su se neke strategije pokazale uspješnijima od drugih. Ova studija završava se razmatranjem narednih koraka u pripremi *Priručnika o mjerama za unapređenje učešća žena u politici* i navodi koje se sve druge informacije mogu prikupiti

za tu svrhu. Dok se u ovoj analizi istražuje „lista opcija” različitih mjera koje su na raspolaganju vladi i političkim subjektima za poboljšanje političkog učešća žena, *Priručnik* će obezbijediti strategije da se te mjere upotrijebe kroz praktične podsticaje, posvećivanje pažnje redoslijedu aktivnosti, i opcije koje su prilagođene različitim političkim i izbornim sistemima.

II TRENDOVI U ZASTUPLJENOSTI ŽENA NA IZABRANIM FUNKCIJAMA U DRŽAVAMA ČLANICAMA OEBS-A

Da bi se razumjela potreba i uticaj ovih raznih vrsta intervencija potrebno je najprije postaviti mjerila opštih obrazaca i trendova koji se mogu naći u svijetu i u okviru regiona OEBS-a.

Najjednostavniji pokazatelj napredovanja ka rodnoj ravnopravnosti u političkoj zastupljenosti izvodi se iz poređenja nivoa učešća žena koje su u ovom trenutku izabrane u donji dom parlamenta države u svakoj od ovih zemalja (u novembru 2010. godine). Kada se tumače istorijski podaci, treba biti oprezan. Deklarativna zastupljenost na izabranim funkcijama nije isto što i osnaživanje žena na bilo koji način, posebno u autokratskim društvima gdje slaba zakonodavna tijela i skupštine nemaju ni kapaciteta ni autoriteta da kontrolišu i provjeravaju izvršnu granu vlasti ili vladajuću partiju. U socijalizmu, komunistička je partija aktivirala zasebne ženske organizacije i ulagani su naponi da se obezbijedi da žene budu u zakonodavnim organima, putem korišćenja ne tako strogih kvota ili smjernica za odabir kandidata. Ipak stvarna moć ostala je kod gornjih slojeva partije, kao što su Centralni komitet ili Politbiro gdje je na funkcijama bilo mnogo manje žena.¹² Uključivanje žena na izabrane funkcije jedan je korak ka širem cilju osnaživanja žena. Međutim, čak i kod parlamentarnih tijela koja su u velikoj mjeri ceremonijalna, simbolično uključivanje žena ima određeni začaj, kao i obezbjeđivanje da žene imaju iskustva na funkcijama.

Grafikon 2 koji slijedi ilustruje kako među državama OEBS-a danas postoje značajne razlike u zastupljenosti žena. Skandinavske zemlje imaju vodeću poziciju u tom smislu, pošto već decenijama otprilike četiri od deset poslanika u parlamentu jesu žene. Ipak, ako se razmotre ostale zemlje koje su na vodećim pozicijama u ovom smislu, može se primijetiti da se njihova društva i sistemi u velikoj mjeri razlikuju. U Evropi su na vodećim pozicijama Belgija, Holandija, Španija, Njemačka i Andora. U Srednjoj i Istočnoj Evropi danas su žene relativno dobro zastupljene u parlamentima bivše jugoslovenske republike Makedonije i Bjelorusije, te u parlamentima Kirgistanu i Moldavije. Za razliku od toga, mnoge zemlje koje u ovom smislu zaostaju takođe su post-komunističke zemlje¹, uključujući Rusku Federaciju, Azerbejdžan, Rumuniju, Jermeniju, Mađarsku, Ukrajinu i Gruziju. Slični obrasci među različitim državama mogu se posmatrati i za druge pokazatelje rodne ravnopravnosti na izabranim funkcijama i funkcijama na koje se izvršiocu imenuju: učešće žena u donjem domu parlamenta u velikoj je mjeri povezano sa brojem žena na ministarskim funkcijama, proporcionalno gledano, a i sa zastupljenošću žena u gornjem domu parlamenta u zemljama u kojima postoji dvodomni parlament.¹³

Šta se promijenilo tokom vremena? Kada pogledamo dugoročne trendove, uočavamo da porast u zastupljenosti žena u donjim domovima parlamenta država, globalno gledano (a to je ilustrovano grafikonom 3), pokazuje stabilan rast tokom perioda od kraja drugog svjetskog rata, iako je početna vrijednost mala, a tempo rasta spor. Učešće žena u parlamentima u ostatku svijeta van regiona OEBS-a ostao je na nivou od 5 % i manje tokom pedesetih i

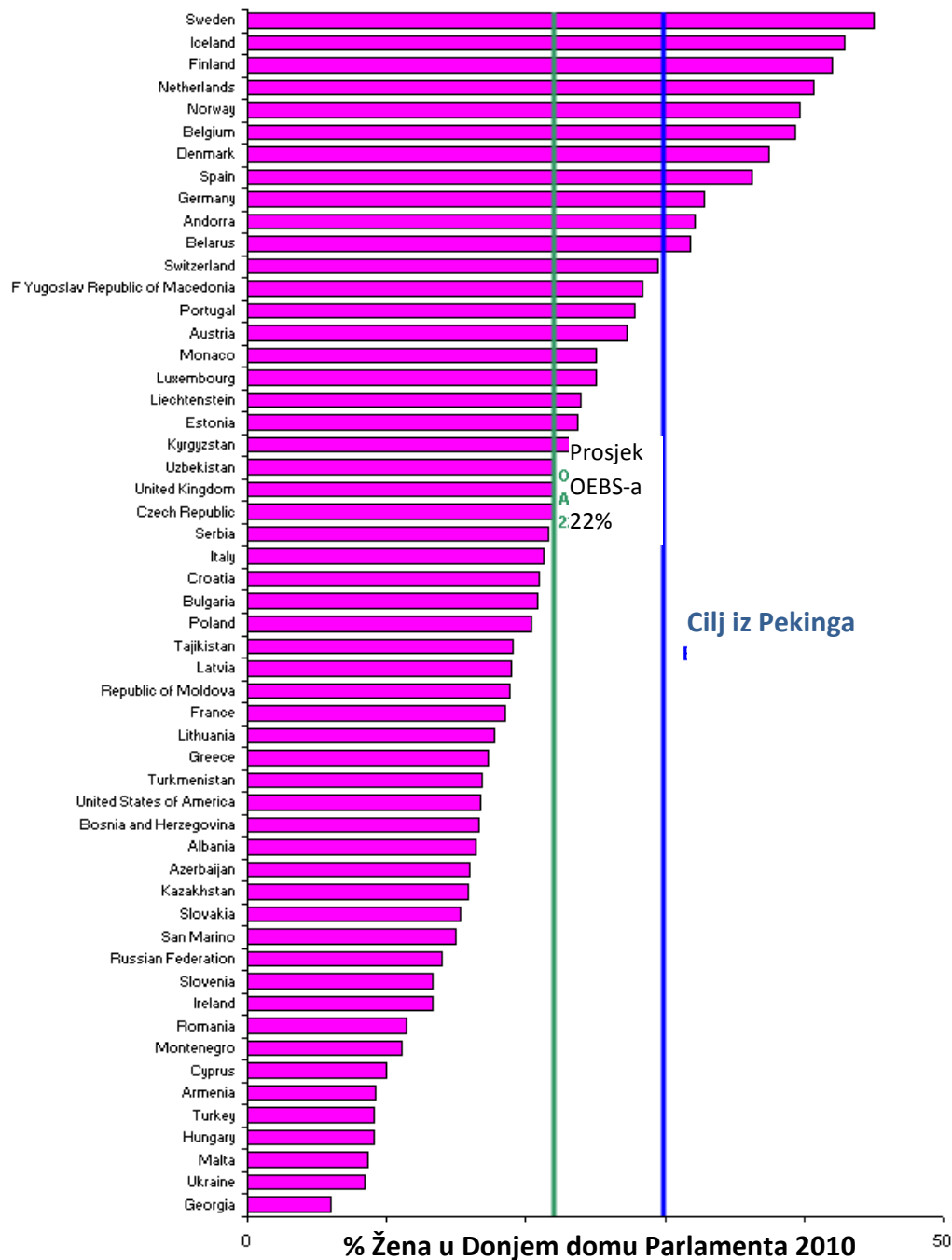
---

¹ U ovom izvještaju autori govore o ‘postkomunističkim’ i ‘zapadnoevropskim’ zemljama kada govore o ova dva geografska regiona. Ovakvo razlikovanje zemalja koristi se u ovom tekstu isključivo da bi se naglasili opšti trendovi u političkoj zastupljenosti i učešću žena.

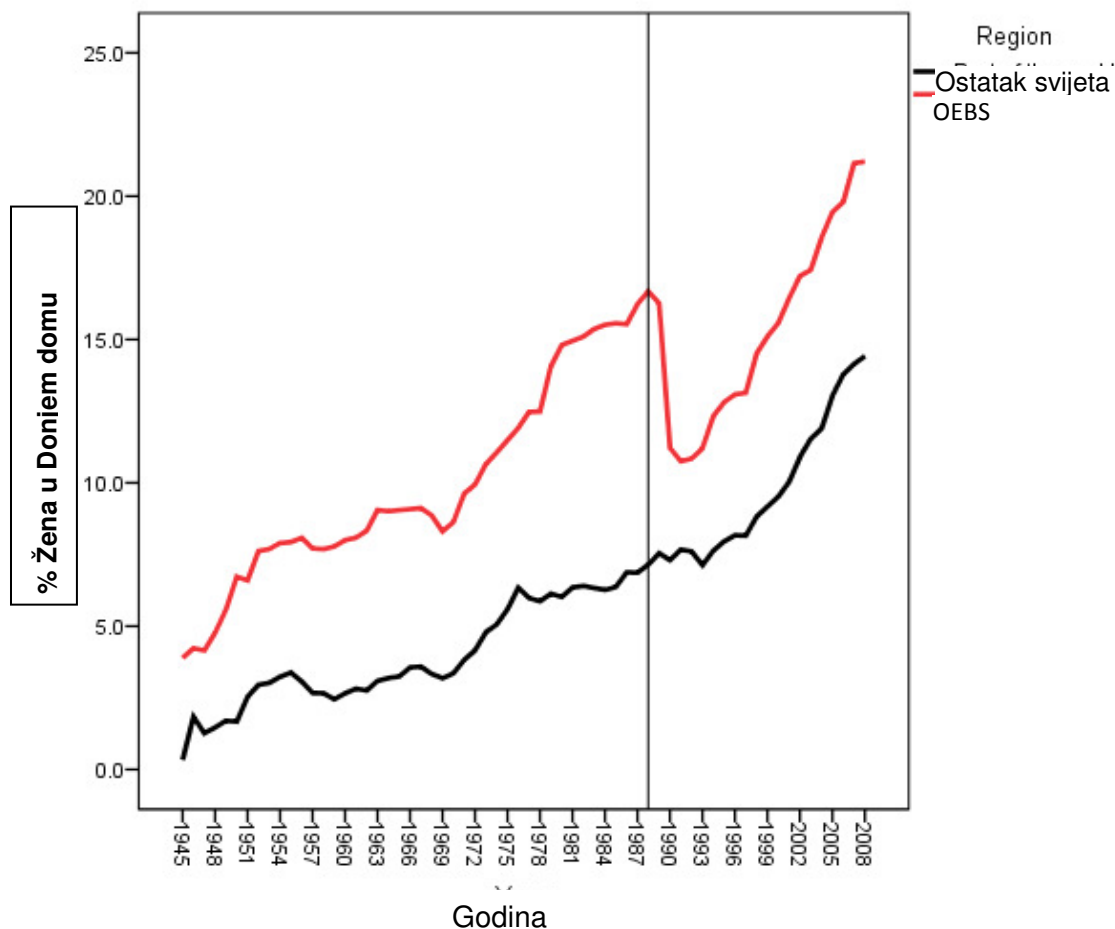
šezdesetih i rastao za jedan ili dva procenta po deceniji sve do 2000. godine, kada je došlo do naglog skoka. Ukoliko se porast u učešću žena na izabranim funkcijama zadrži na nivou koji je primjetan od 1995. godine (0,20 % godišnje), bez intervenisanja politike, jednostavna linearna projekcija nudi predviđanje da bi trebalo više od jednog i po vijeka da žene parlamentarke postanu brojčano izjednačene sa muškarcima. Uprkos značajnim pomacima do kojih je došlo vremenom, danas žene ostaju na nivou da ih je u zakonodavnim tijelima samo jedna petina. To pokazuje da je većina zemalja i dalje daleko od ispunjavanja zaloga Pekinške platforme Ujedinjenih nacija kojom se zahtijeva ravnopravnost žena i muškaraca na položajima na kojima se donose odluke, koja je usvojena prije više od deset godina. Žena i dalje ima manje od muškaraca i na drugim izabranim funkcijama i funkcijama u političkom rukovodstvu, na mjestima šefova i vlada, ministarskim pozicijama, pozicijama predsjednika parlamenta i položajima vođa partija.¹⁴ Žene na izabranim funkcijama zapravo su na taj način na putu ka višim rukovodećim položajima pa tako izbor u parlamente država ima značajne posljedice za rodnu ravnopravnost na drugim mjestima koja su značajna u donošenju odluka kao što su upravne strukture za koje se vrši izbor, naročito državne izborna komisije.

GRAFIK 2: UČEŠĆE ŽENA U DONJEM DOMU PARLAMENTA , 2010.

Izvor: Međuparlamentarna unija baza podataka „Žene u parlamentu“ 2010, <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

GRAFIK 3: TRENDOVI U ZASTUPLJENOSTI ŽENA 1945.-2008. U SVIJETU

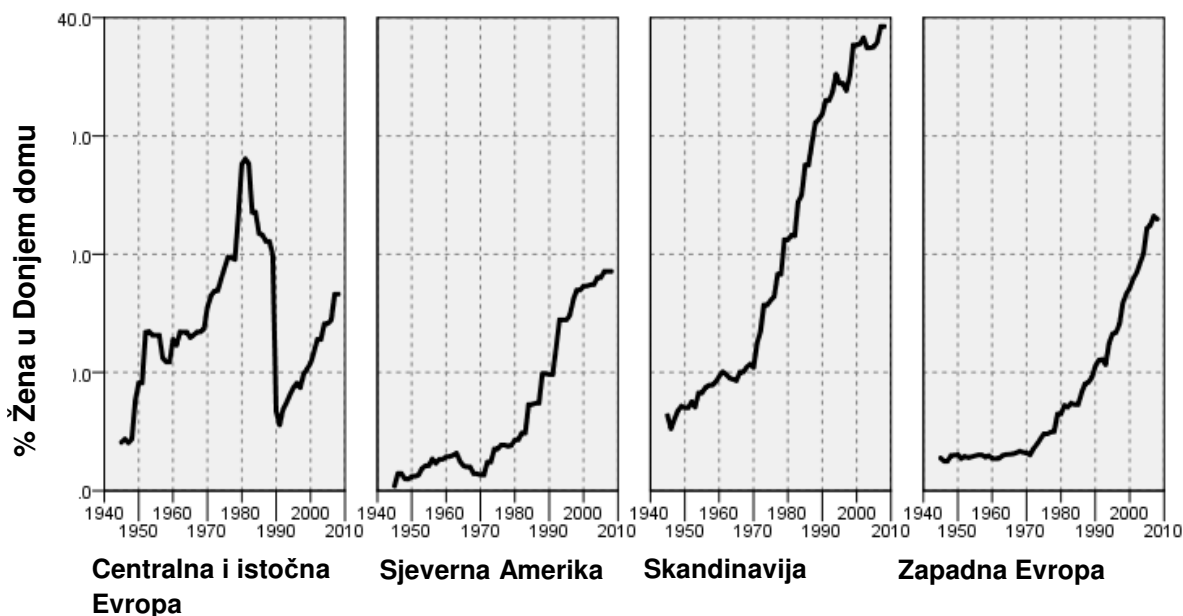

Napomena: Udio žena u donjem ili jedinom domu parlamenta, 1945-2008.

Izvor: Baza podataka Međuparlamentarne unija 'žene u Parlamentu', <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

U periodu od 1945. godine do kasnih osamdesetih, postepeni rast u zastupljenosti žena u okviru regiona OEBS-a tako odražava paralelna dešavanja koja su postojala u mnogim regionima i zemljama širom svijeta. Za razliku od toga, drastičan i strmoglav pad do koga je došlo u regionu OEBS-a tokom ranih devedesetih prilično je jedinstvena pojava koja je suprotna trendovima drugdje u svijetu koji su zabilježeni u zemljama u razvoju i industrijalizovanim zemljama. Da bi razumjeli ovaj obrazac potrebno je da se uporede pod-regioni i različiti trendovi koji utiču na različite države učesnice OEBS-a (grafikon 4).

GRAFIK 4: TRENDOMI ZASTUPLJENOSTI ŽENA 1945-2008 POD-REGIONI OEBS-A

Napomena: Učešće žena u donjem ili jedinom domu parlamenta, 1945-2008. godine

Izvor: Baza podataka Međuparlamentarne unija 'žene u Parlamentu', <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

U Srednjoj i Istočnoj Evropi, zastupljenost žena u parlamentima država naglo je porasla tokom socijalističkog doba i vladavine komunističke partije, od kraja drugog svjetskog rata do 1989. godine. Svoj vrhunac dosegla je na nivou od jedne trećine svih izabranih članova. Treba naglasiti, kako je već pomenuto, da je uključivanje žena u ova tijela bilo prije simbolično nego suštinsko, pošto je stvarna moć bila na drugim mjestima u režimu.¹⁵ Ipak, kao odraz njihovog egalističkog principa, države socijalističkog režima takođe su postigle relativno pozitivne rezultate u oblasti obrazovanja žena i učešća u radnoj snazi, naročito za žene u uslužnom sektoru, kao i u implementaciji velikodušnih socijalnih, reproduktivnih politika i politika zapošljavanja.¹⁶ Komunističke partije vršile su hegemonističku kontrolu nad procesom odabira kandidata, a zajedno sa drugim lijevo orijentisanim partijama, svojom su ideologijom zagovarale rodnu ravnopravnost.¹⁷

Nakon raspada Sovjetskog saveza početkom devedesetih uslijedio je vrtoglav pad u broju žena na izabranim funkcijama u čitavom regionu, do kojeg je došlo u procesu tranzicije sa vladavine komunističke partije na višepartijske izbore. Značajna dešavanja vezana za pad Berlinskog zida, u procesu tranzicije sa komunizma i u ranoj fazi procesa demokratizacije stvorila su nove mogućnosti za slobodnije i pravičnije izbore i nezavisnije parlamente; ipak, žene lideri iznenada su ponovo marginalizovane u ovom regionu. Stopa pada varirala je od zemlje do zemlje, kao i stepen oporavka zastupljenosti žena u kasnijim godinama.¹⁸

Iznenadni pad u učešću žena tokom procesa tranzicije u postkomunističkim zemljama je iznenađujući, posebno ako se posmatra u kontekstu suprotnih trendova koji su očigledni u mnogim drugim procesima tranzicije ka demokratiji. Ovakav razvoj situacije najčešće se pripisuje javnom mnjenju. Naročito se smatra se da su se sistemi partijskih kvota kojima se favorizuju žene kandidati pokazali nepopularnima, pošto se (s pravom ili ne) doživljavaju

kao dio komunističkog režima i stoga smatraju nedemokratskima.¹⁹ U isto vrijeme, mnogi od dokaza za ovu tvrdnju ostaju na nivou anegdote, nema ni dovoljno sistematičnih komparativnih podataka iz ispitivanja javnog mnjenja o regionalnim stavovima prema kvotama za manje zastupljeni pol. Dokazi koji se mogu pronaći u postkomunističkim zemljama iz nekoliko uzastopnih talasa *Istraživanja svjetskih vrijednosti* pokazuju značajne razlike među zemljama u stavovima prema rodnoj ravnopravnosti, u politici ali i na radnom mjestu i u kući, čak i među zemljama sa sličnim nivoima ekonomskog razvoja i sličnim kulturnim tradicijama.²⁰ Uloga kulturoloških stavova dalje se ispituje u ovom izvještaju.

Za razliku od toga, među državama članicama OEBS-a u zapadnoj Evropi, a naročito u skandinavskim zemljama, učešće žena na izabranim funkcijama stabilno je rastao od početka sedamdesetih. Tako je u prosjeku kod skandinavskih naroda jedan od deset poslanika/poslanica tokom sedamdesetih godina bila žena, a danas je taj broj četiri puta veći. Slični trendovi, iako na konzistentno nižem nivou bilježe se i u Sjevernoj Americi.

Ako se ovi trendovi analiziraju po zemljama, primjetna su znatna odstupanja među državama članicama OEBS-a u cjelini (Tabela 1). U zemljama sa jakim demokratijom, znatan i postojan rast zastupljenosti žena tokom nekoliko decenija počev od ranih 70-tih godina prošlog vijeka vidan je u državama kao što su Švajcarska, Španija i Austrija. Nasuprot tome, nagla iznenadna povećanja zabilježena su posljednjih godina godina u Belgiji i Holandiji, što ukazuje na uticaj strategija „brze trake“. Kod država Srednje i Istočne Evrope mogu se primijetiti velike razlike između pojedinih vremenskih perioda, čak i veće razlike i nepravilnije i promjenljive fluktuacije koje ne ukazuju na bilo kakve trendove u zastupljenosti žena na izabranim funkcijama, što navodi na veće promjene postojećih nosilaca funkcija i nestabilnije političke institucije. Tipičan primjer je situacija u Rumuniji, Poljskoj i Mađarskoj.

TABELA 1: % ŽENA U DONJEM DOMU NACIONALNOG PARLAMENTA DRŽAVA ČLANICA OEBS-A 2000.-2010.

	2000	2005	2010	Promjena	Zakonske kvote	Partijske kvote
Andora	7	29	36	29		
Bivša jugoslovenska republika Makedonija	8	19	33	25	Zakonska	
Kirgistan	1	0	26	24	Zakonska	
Bjelorusija	10	29	32	22		
Lihtenštajn	4	24	24	20		
Turkmenistan	0	16	17	17		
Tadžikistan	3	18	19	16		
Belgija	23	35	39	16	Zakonska	
Hrvatska	8	22	24	16	Zakonska	
Španija	22	36	37	15	Zakonska	
Moldavija	9	22	24	15		Partijska
Uzbekistan	7	18	22	15	Zakonska	
Srbija	7	8	22	14	Zakonska	
Bosna i Hercegovina	7	17	19	12	Zakonska	
Albanija	5	7	16	11	Zakonska	
Grčka	6	13	17	11		Partijska
Italija	11	12	21	10		Partijska
Bugarska	11	22	21	10		
Portugalija	19	21	27	9	Zakonska	
Francuska	11	12	19	8	Zakonska	
Island	35	33	43	8		Partijska

Kipar	5	16	13	7		Partijska
Republika Češka	15	17	22	7		Partijska
Poljska	13	20	20	7		Partijska
Kazahstan	11	10	18	7		
Slovenija	8	12	14	7	Zakonska	
Švajcarska	23	25	29	7		Partijska
Ruska Federacija	8	10	14	6		
Jermenija	3	5	9	6	Zakonska	
Crna Gora	5	10/6*	11	6		
Letonija	17	21	22	5		
Estonija	18	19	23	5		Partijska
Turska	4	4	9	5		Partijska
Holandija	36	37	41	5		Partijska
Rumunija	7	11	11	4	Zakonska	
Monako	22	21	26	4		
Švedska	43	45	46	4		Partijska
Ujedinjeno Kraljevstvo	18	20	22	4		Partijska
Sjedinjene Američke Države	13	15	17	3		
San Marino	13	17	17	3		
Luksemburg	17	23	20	3		Partijska
Norveška	36	38	40	3		Partijska
Finska	37	38	40	3		
Slovačka	13	17	15	3		Partijska
Irska	12	13	14	2		
Njemačka	31	32	33	2		Partijska
Litvanija	18	22	19	2		Partijska
Kanada	21	21	22	1		Partijska
Austrija	27	34	28	1		Partijska
Mađarska	8	9	9	1		Partijska
Danska	37	37	38	1		
Ukrajina	8	5	8	0		Partijska
Malta	9	9	9	-1		Partijska
Azerbejdžan	12	13	11	-1		
Gruzija	7	9	7	-1		Partijska
Prosjek	15	20	23	8	15	25

Izvor: Prikupljeni podaci iz baze podataka Međuparlamentarne unije 'Žene u parlamentu', <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>.

Napomena: U Crnoj Gori su prijevremeni parlamentarni izbori održani u oktobru 2002. godine, gdje su žene osvojile 5 od 75 poslaničkih mjesta (6 procenata), što predstavlja smanjenje u odnosu na 8 od 77 poslaničkih mjesta (10,6 procenata) koje su žene osvojile na parlamentarnim izborima održanim u aprilu 2001.

(Izvor: OEBS/ODIHR: <http://www.osce.org/odihr/elections/montenegro>)

Neto procentualna promjena u zastupljenosti žena u donjem domu parlamenta veoma je velika u velikom broju društava i režima, uključujući i najznačajniji rast u periodu od 1995. do 2010. godine u Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji, Kirgistanu i Moldaviji, među postkomunističkim državama, te u Belgiji, Španiji i Portugaliji u Zapadnoj Evropi. Slične razlike se mogu primijetiti i među manje uspješnim državama, kod kojih se bilježi stabilno nizak nivo zastupljenosti žena u zadnjih dvadesetpet godina, uključujući Mađarsku, Sloveniju i Irsku. Čini se i da su neke skandinavske zemlje koje su postigle relativno visok nivo zastupljenosti žena postigle najviši mogući nivo, pa je došlo do efekta „gornje granice“ jer su ove države počele da postižu rodni paritet na parlamentarnim

funkcijama, sa minimalnim povećanjima u posljednjih dvadesetpet godina (Norveška, Švedska i Finska).²¹ Primjetno je, kao što će biti razmatrano kasnije u ovom izvještaju, da je među dvadeset država učesnica OEBS-a koje bilježe najbrži rast zastupljenosti žena u parlamentu tokom posljednje decenije (na vrhu Tabele 1) polovina uvela zakonske kvote. Nasuprot tome, među dvadeset država učesnica u OEBS-u koje su manje uspješne u ovoj oblasti, (pri dnu Tabele 1), nijedna nije implementirala zakonske kvote.

Veoma je važno da su rodne razlike na izabranim funkcijama daleko veće nego što su sve preostale rodne razlike u biračkom tijelu. Tabela 2 prikazuje obrasce u saopštenim podacima o odzivu birača žena i muškaraca na nedavnim izborima na nacionalnom nivou, koji su dobijeni iz *Istraživanja svjetskih vrijednosti* (World Values Survey) 2005-7. Tabela prikazuje da svaka rodna razlika u učešću varira po obimu i pravcu; pa se zaključuje da više žena nego muškaraca glasa u zemljama kao što su Ruska Federacija, Finska i Ujedinjeno Kraljevstvo. Nasuprot tome, ovaj obrazac je obrnut na nekim drugim mjestima, kao što su Švajcarska i Kipar. Štaviše, longitudinalni podaci koji su bilježeni na nekoliko uzastopnih izbora ukazuju na to da se obim razlika u odzivu postepeno smanjio ili čak preokrenuo u mnogim zemljama.²² Iz tog razloga, sve preostale razlike između elita ne mogu da se pripišu nedostatku građanske angažovanosti na strani žena u biračkom tijelu.

TABELA 2: RAZLIČITE RODNE RAZLIKE U ODZIVU BIRAČA 2005.

Država	% muškaraca	% žena	Rodna razlika u odzivu birača
Švajcarska	79	72	-8
Kipar	89	84	-5
Slovenija	74	70	-4
Rumunija	91	88	-3
Njemačka	82	79	-3
Srbija	75	73	-2
Švedska	87	85	-2
Holandija	76	74	-2
Italija	90	89	-1
Kanada	75	75	0
Francuska	76	77	0
Poljska	67	68	1
Norveška	83	84	1
Bugarska	67	69	1
Moldavija	67	68	2
Ukrajina	85	88	3
Turska	74	77	4
Sjedinjene Američke Države	77	82	4
Velika Britanija	67	72	5
Finska	74	80	6
Ruska Federacija	58	64	6
Ukupno	75	75	0

Napomena: Saopšteni podaci o odzivu birača na zadnjim izborima na nacionalnom nivou po polu

Izvor: *Istraživanje svjetskih vrijednosti*, 2005. - 2007.

Iako i dalje postoje razlike u odzivu birača, ipak treba napomenuti da na odziv birača žena mogu uticati zakonske odredbe o braku i državljanstvu, nepravilnosti u postupcima glasanja, kao i pristup i izloženost edukaciji birača i medijskim kampanjama. Registracija birača može biti komplikovana u slučajevima kada se žene udaju i promijene

prezime. Na sličan način odredbe propisa o državljanstvu mogu ženama da oduzmu državljanstvo nakon što sklope brak sa strancem, čime se utiče na broj žena koje imaju pravo glasa. Porodično glasanje i glasanje preko punomoćnika ostaju ključni izazovi u nekoliko država članica OEBS-a. Nadalje, u zemljama u kojima je uvedeno elektronsko glasanje, razlike u nivoima kompjuterske pismenosti među ženama i muškarcima mogu nesrazmjerno da utiču na žene, naročito kada muškarci i žene nemaju jednak pristup mogućnostima obuke za procese elektronskog glasanja.

Poređenje saopštenih podataka o aktivnom i pasivnom članstvu u manjem broju evropskih država prikazano je u Tabeli 3. Veće rodne razlike mogu se zapaziti u nekoliko slučajeva. Treba napomenuti da je mnogo više žena nego muškaraca saopšilo da se nisu učlanile u političku partiju u nekim balkanskim državama kao što su Bosna i Hercegovina, Albanija i Hrvatska, kao i na Kipru. U drugim državama, kao što su Jermenija i Estonija, rodne razlike u ovoj oblasti su male i beznačajne. Iz tog razloga, bilo bi opravdanije tvrditi da su žene često, iako ne i uvijek, manje aktivne kao članovi u organizacijama političkih partija. Ova preostala razlika može i dalje ograničavati broj žena koje su na najvišoj stepenici u grupi onih koji ispunjavaju uslove da ih kandiduju partijska tijela koja biraju kandidate.

TABELA 3: RAZLIČITE RODNE RAZLIKE U ČLANSTVU U POLITIČKIM PARTIJAMA 2005.

	Aktivni član			Neaktivni član			Nije član političke partije		
	Muškarci	Žene	Razlika	Muškarci	Žene	Razlika	Muškarci	Žene	Razlika
Bosna i Hercegovina	8,2	3,0	-5,2	35,6	19,2	-16,4	56,2	77,8	21,6
Albanija	19,8	6,6	-13,2	24,7	16,3	-8,4	55,6	77,1	21,5
Kipar	13,9	4,2	-9,7	10,8	9,8	-1,0	75,2	86,0	10,8
Hrvatska	4,1	1,6	-2,5	9,5	4,3	-5,2	86,4	94,1	7,7
Azerbejdžan	2,5	1,1	-1,4	6,6	2,5	-4,1	90,8	96,4	5,6
Francuska	4,2	1,2	-3,0	3,8	2,7	-1,1	92,1	96,2	4,1
Češka	3,6	1,7	-1,9	5,3	3,4	-1,9	91,1	94,9	3,8
Bugarska	2,7	1,7	-1,0	4,3	2,3	-2,0	93,0	96,0	3,0
Bjelorusija	0,9	0,1	-0,8	1,9	1,0	-0,9	97,2	98,9	1,7
Finska	5,5	5,2	-0,3	6,9	6,6	-0,3	87,6	88,2	0,6
Estonija	0,7	0,5	-0,2	1,6	1,2	-0,4	97,8	98,3	0,5
Andora	3,0	3,4	0,4	7,0	6,6	-0,4	90,1	90,0	-0,1
Jermenija	3,5	2,0	-1,5	56,4	58,3	1,9	40,1	39,8	-0,3
Prosjek	5,6	2,5	-3,1	13,4	10,3	-3,1	81,0	87,2	6,2

Napomena: Saopšteni podaci o članstvu u političkim partijama po polu

Izvor: Istraživanje svjetskih vrijednosti, 2005. - 2007.

III USTAVI

Šta je razlog za ove upečatljive suprotnosti u različitim državama u pogledu rodne neravnopravnosti na izabranim funkcijama? Mnoga nastojanja da se ovi obrasci objasne usredsređena su na političke institucije. Postoje čvrsti dokazi koji ukazuju na to da su zvanične institucije važne. Istovremeno, ova su “pravila igre” otvorena i za djelotvorne intervencije i reformu politike.

U suštini, takve institucionalne inicijative obuhvataju ustavne odredbe kojima se ženama garantuju građanska prava, uključujući biračko pravo i pravo da vrše javnu funkciju bez obzira na pol, te odredbe kojima im se priznaje niz drugih osnovnih sloboda radi sprečavanja diskriminacije žena, kao i odredbe o imovinskim pravima i pravima nasljeđivanja, zemljišnim pravima, uslovima za sticanje državljanstva, i bračnim pravima. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koja je donesena 1948. godine, garantuje "jednaka prava muškaraca i žena", a ove obaveze su dodatno proširene Konvencijom o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) iz 1979., koju je potvrdilo 189 država članica UN.²³ Imajući na umu ove međunarodne ugovore, svi ustavi država članica OEBS-a daju ženama puna građanska prava jednako kao i muškarcima, uz pravo da biraju i da budu birane na izabrane funkcije. Ipak, neke od ovih reformi sprovedene su relativno skoro; žene su u Švajcarskoj ostvarile su puno biračko pravo po istom osnovu kao i muškarci tek 1971. godine, u Portugaliji 1976. godine, a u Kazahstanu i Moldaviji 1994. godine.²⁴

TABELA 4: USTAVNE ODREDBE O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI U PARLAMENTU

	Godina donošenja ili izmjene ustava	Odredba	Donji dom parlamenta	Gornji dom parlamenta
Avganistan	2004	član 83, Poglavlje 5	X	X
Bangladeš	2004 ^a	član 65, Poglavlje 3	X	
Burundi	2005	član 164	X	X
Francuska	1999	čl. 1 i 4	X	X
Irak	2004	član 4(4)	X	
Malavi	1994	član 68(4)		X ^b
Pakistan	2002 ^c	član 51(1,3)	X	X
Ruanda	2003	čl. 9(4), 76(2) i 82	X	X
Somalija^d	2004	član 29	X	
Svazilend	2005	čl. 84(2), 86, 95(3a)	X	X
Tanzanija	1992	čl. 66(1b) i 78(1)	X	

Izvor: ustavi država.

^a Ranije ustavne odredbe takođe su predviđale zagarantovane mandate za žene u parlamentu 1972., 1978., i 1990. godine, ali ovakve odredbe bi istekle nakon 10 do 15 godina.

^b Iako ustav garantuje mandate za žene u Senatu, Parlament Malavije je 2001. godine glasao da ukine Senat. Ta mjera je dakle utvrđena za organ koji ne postoji.

^c Ranije ustavne odredbe takođe su garantovale mandate za žene u parlamentu u 1954., 1956., 1962., 1970., 1973., 1981., i 1984. godini.

^d Odredba u Prelaznoj saveznoj povelji Republike Somalije.

Umnogome prevazilazeći odredbe kojima se utvrđuju jednaka građanska prava za žene i muškarce kao građane, desetak zemalja širom svijeta u svojim ustavima sada predviđa kvote za rodnu ravnopravnost za izabrana mjesta u donjem ili gornjem domu parlamenta (v. Tabelu 4). Uz to, dvije zemlje – Indija i Namibija – uvele su ustavnim

odredbama kvote za opštinske izbore. Jedna od najpoznatijih ovakvih inicijativa među državama članicama OEBS-a odnosi se na izmjenu Ustava koja je osmišljena da bi se ostvarila ravnopravnost na izabranim funkcijama. Ona je usvojena u Francuskoj jula 1999. godine, a nakon nje uslijedio je novi izborni zakon donijet u junu 2000. godine (Rubrika 1).

Izuzetan efekat ovih odredaba se u drugim zemljama može ilustrovati odredbama o pozitivnom djelovanju u Ustavu Avganistana (Prilog II), koje su sadržane u novom izbornom zakonu donesenom 2005. godine. Ovim odredbama propisuje se da parlament treba da izdvoji mjesta za najmanje 68 žena od ukupno 249 poslanika (27 %) u donjem domu parlamenta (*Wolesi Jirga*) a Avganistanci su izabrali čak i veći broj od propisanog minimuma. I pored veoma tradicionalističke kulture u stavovima prema djevojkama i ženama, i atmosfere nasilja i zastrašivanja tokom nedavnih izbora za *Wolesi Jirga* tokom 2005. i 2010. godine, mnoge žene su se kandidovale na izborima i mnoge su uspješno i izabrane. Tako su 2005. godine žene činile 28 % donjeg doma.²⁵

RUBRIKA 1: FRANCUSKI POKRET PARITETA

Jula 1999. godine, francuski parlament izmijenio je ustav donošenjem Ustavnog zakona 99-569, kojim je izmijenjen član 1. koji glasi "zakonima će se podsticati ravnopravan pristup žena i muškaraca izabranim funkcijama i mjestima" i člana 4. koji propisuje da političke partije "doprinosu primjeni [ovog] načela". Juna 2000. godine, poslanici su izglasali novi izborni zakon – popularno nazvan 'zakon o ravnopravnosti' – kojim je propisano da partije nominuju jednak broj kandidata muškaraca i žena na opštinskim i parlamentarnim izborima, kao i izborima za Evropski parlament (pri čemu ovaj uslov ne važi za lokalne izbore u gradovima sa manje od 3.500 stanovnika). Izborne liste se odbacuju ako ne ispunjavaju ovaj standard za opštinske izbore, izbore za Senat i izbore za Evropski parlament. Nasuprot tome, partijama se izriču novčane kazne ako ne kandiduju jednak broj žena i muškaraca na izborima za Narodnu skupštinu. Zakon 2000-493 dozvoljava razliku od dva procentna poena (51 do 49 %), ali za sve razlike veće od dva poena, partije gube određeni procenat finansijskih sredstava na koja imaju pravo iz javnih izvora koji je jednak polovini razlike u procentima kandidata muškaraca i žena. 2007. godine, ova kazna je povećana na 75% razlike, i stupila je na snagu 1. januara 2008. godine.

Rezultati prvih izbora koji su održani marta 2001. godine u skladu sa novim pravilima ukazali su na znatan uticaj na opštinskom nivou time što je gotovo udvostručen broj žena na lokalnim funkcijama – sa 25 na 47 %. Ovi izbori poštovali su načelo proporcionalne zastupljenosti i od partija je traženo da predlože tri žene i tri muškarca bilo kojim redosledom na svakih šest kandidata, u suprotnom su mogli biti kažnjeni odbacivanjem liste. Za razliku od tih izbora, na izborima za Narodnu skupštinu koji su održani juna 2002. godine zabilježen je porast od samo 1,4 procenta, sa 10,9 na 12,3, gdje je još samo dodatni broj od 8 žena ušlo u Skupštinu. Na ovim izborima primijenjen je većinski izborni sistem sa dva izborna kruga. Zakon propisuje da partije kandiduju jednak broj žena i muškaraca u svim izbornim jedinicama u kojima učestvuju na izborima. Sve partije su na to odgovorile tako što su žene kandidovale uglavnom za poslanička mjesta koja je nemoguće dobiti, dok su kandidatima muškarcima davali prednost u „sigurnijim“ izbornim jedinicama. Uz to, veće partije su se jednostavno opredijelile da apsorbuju nastale gubitke finansijskih sredstava iz javnih izvora, koji nisu bili beznačajni: u svakoj godini saziva od 2002. - 2007. godine, socijalisti su izgubili više od 1,5 miliona eura, a Unija za narodni pokret skoro 4 miliona, oko 10 procenata svojih budžeta.²⁶ Kada se ovo pažljivije razmotri može se zaključiti da je to bila loša izborna strategija: ako se uzmu u obzir karakteristike izbornih jedinica, žene kandidati pobjeđuju na izborima u jednakom procentu ili čak većem nego muškarci koji su već bili na funkcijama.²⁷ Reagujući na opšti pritisak, međutim, mnoge partije – a naročito socijalisti – preduzeli su korake da kandiduju više žena i da ih rasporede u izborne jedinice u kojima mogu da pobijede, što je dovelo do povećanja zastupljenosti žena na 18,9 %. S obzirom na to da su druge države bile uspješnije u svojim inicijativama, ova brojka ostaje ispod prosjeka u Zapadnoj Evropi i pa je Francuska danas na 64. mjestu u svijetu, u odnosu na 59. mjesto koje je zauzimala prije uvođenja načela ravnopravnosti.

IV IZBORNI SISTEMI

Izborni sistem se odnosi na višestruke aspekte izbornog prava, a njegove najosnovnije karakteristike uključuju *strukturu glasanja* kojom se određuje kako glasači mogu izraziti svoje izbore; *izborni prag*, odnosno minimum glasova potrebnih da stranka osigura zastupljenost; *izbornu formulu*, koja određuje kako se računaju glasovi za dodjelu mandata; i *veličinu izborne jedinice*, koja se odnosi na broj mandata po izornoj jedinici. Izborni sistemi su svrstani u ovom istraživanju u tri osnovne porodice - većinski, kombinovani i proporcionalni – a svaki od njih ima mnogo podvrsta. *Većinska* formula uključuje sistem relativne većine, drugi izborni krug, sistem blok glasa, sistem pojedinačno neprenosivog glasa i alternativne sisteme glasanja²⁸; *mješoviti (ili kombinovani)* sistemi obuhvataju i većinsku i proporcionalnu formulu na izborima za isto tijelo; dok *proporcionalna formula* uključuje partijske liste, kao i sisteme pojedinačno prenosivog glasa.

Ideja da su izborni sistemi bitni - naročito zbog činjenice da je veći broj žena u parlamentu obično izabran u okviru proporcionalnog sistema partijskih lista nego u okviru većinskih izbornih sistema - potvrđena je dugim nizom studija od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka. Ovaj obrazac je utvrđen u istraživanju u kome su upoređivana afirmisana demokratska društva, a takođe je potvrđen u širem rasponu društava u razvoju širom svijeta.²⁹ Udio žena izabranih prema mješovitim ili kombinovanim sistemima obično pada negdje između čisto većinskih i proporcionalnih sistema partijskih lista.³⁰ Unutar proporcionalnih izbornih sistema, veličina izborne jedinice se obično smatra posebno važnim faktorom, jer je obično više žena izabrano u većim nego u manjim višemandatnim izbornim jedinicama. Iako OEBS kao institucija ne promovise jedan izborni sistem kao prednost u odnosu na drugi, ipak je važno razumjeti kako uspostavljeni izborni sistem može imati posljedice na mogućnosti žena da pristupe političkoj moći i učestvuju u političkim procesima.

TABELA 5: IZBORNI SISTEMI I ZASTUPLJENOST ŽENA U ZEMLJAMA ČLANICAMA OEBS-A

	% žena u parlamentu, 2000.	Broj zemalja	% žena u parlamentu, 2010.	Broj zemalja
Većinski	12,7	13	20,2	8
Kombinovani	11,5	7	18,7	10
Liste proporcionalne zastupljenosti	19,1	29	24,4	35
Ukupno	15,9	54	22,6	54

Napomena: Za klasifikaciju izbornih sistema, pogledati Pipa Noris, *Izborni inženjering* (Kembriđ: Izdanje Univerziteta u Kembriđu, 2004.).

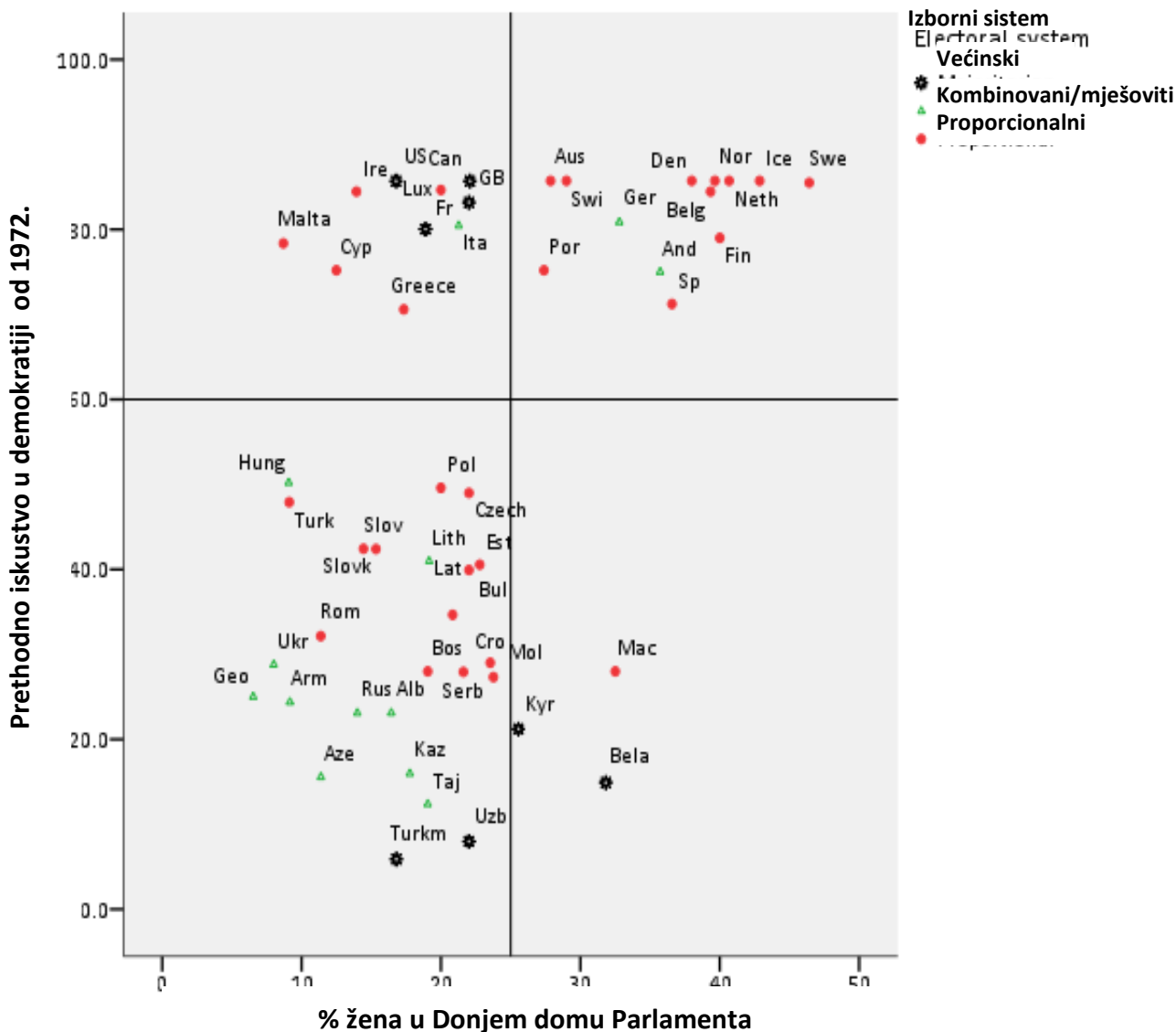
Izvor: Baza podataka Međuparlamentarne unije „Žene u parlamentu“, <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

Poređenje unutar regiona OEBS-a u tabeli 5 potvrđuje da su u prošlosti proporcionalni izborni sistemi bili značajan i dosljedan način predviđanja udjela žena u parlamentu. Podaci pokazuju kako su žene uopšteno govoreći bile uspješnije u sistemima partijskih lista. U okviru regiona, žene su 2000. godine u prosjeku činile 12,7 procenata poslanika u većinskim sistemima, 11,5 procenata u kombinovanim sistemima i 19,1 procenata članova u proporcionalnim sistemima partijskih lista (što stvara jaz od 6 tačaka). Poređenjem situacije deceniju kasnije potvrđuje se da su ovi kontrasti u zastupljenosti žena prema osnovnom tipu izbornog sistema i dalje očigledni. Takođe je upečatljivo da je tokom vremena mnogo više država članica OEBS-a usvojilo proporcionalne sisteme partijskih lista.

Glavni razlog koji se obično navodi za objašnjenje većeg uspjeha žena u proporcionalnim sistemima partijskih lista je činjenica da u tom sistemu svaka partija predstavlja javnosti svoju zbirnu listu kandidata za svaku višemandatnu izbornu jedinicu. Stoga, partije imaju *izborni podsticaj* da povećaju kolektivnu privlačnost svojih partijskih lista uključivanjem kandidata iz svih velikih društvenih grupa koje sačinjavaju biračko tijelo. Višemandatne izborne jedinice podstiču kolektivnu odgovornost partije za pripremu potpune liste kandidata. Kada partije treba da imenuju spisak kandidata za višemandatnu izbornu jedinicu onda bi isključenje bilo kog većeg društvenog segmenta, uključujući i žene, moglo da znači diskriminaciju i rizik od izricanja izborne kazne prilikom glasanja. Nasuprot tome, u sistemima većinskih izbora u jednom krugu kandidati za parlament se biraju unutar svake jednomandatne izborne jedinice. Kada je postupak odabira u rukama lokalnih političkih partija, onda to stvara minimalni podsticaj kod svake lokalne političke partije da izabere listu koja je „izbalansirana“ na nivou izborne jedinice ili na nacionalnom nivou. Lokalni članovi stranke često žele predstavnika koji će povećati njihove šanse za pobjedu u toj izornoj jedinici, bez obzira na šire posljedice za stranku ili parlament.³¹ Može se očekivati da u mnogim slučajevima prevlada izbor uobičajene opcije - kandidat koji posjeduje karakteristike i kvalifikacije prethodnih poslanika - kao racionalna strategija za dobijanje maksimalnog broja glasova osmišljena u cilju smanjenja izbornih rizika.

Iako se u proporcionalnim izbornim sistemima često izabere veći broj žena glasačka struktura partijskih lista u proporcionalnim izbornim sistemima može uticati na uspjeh žena u pogledu rezultata. U „zatvorenim“ izbornim listama, politička stranka sama bira redosled kandidata; birači biraju stranku po svom izboru, ali ne i pojedinog kandidata koji će ih zastupati. Neke studije³² sugerišu da su zatvorene liste povoljnije za kandidatkinje jer stranke mogu imati tendenciju da uključe kandidatkinje koje bi bilo teško izabrati na neki drugi način i da te kandidatkinje postave na više mjesto na svojoj listi. To biračima daje veću moć nad ishodom izbornog procesa; od toga žene mogu imati koristi ako birači izraze sklonost da glasaju za kandidatkinje ili se ženama mogu smanjiti šanse ako birači ne žele podržati kandidatkinje. Otvorene liste takođe mogu donijeti prednost kandidatima koji imaju veći pristup resursima za sprovođenje kampanje i mogu podstaći agresivniji stil pojedinačnih kampanja. Kada žene imaju manje pristupa resursima za sprovođenje kampanje ili ličnim i pokroviteljskim mrežama, onda kampanja u sklopu proporcionalnog sistema sa otvorenim listama može biti nepovoljna za kandidatkinje.

GRAFIK 5: UTICAJ IZBORNIH SISTEMA I PRETHODNA ISKUSTVA U DEMOKRATIZACIJI

Napomena: prethodno iskustvo demokratije tokom ere trećeg talasa od 1972.godine se mjeri sažetom ljestvicom građanskih sloboda i političkih prava Fridom Hausa, standardizovanom na 100 poena.

Izvor: Parlamentarna unija, baza podataka „Žene u nacionalnim parlamentima“ [oktobar 2010.], <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

Iako proporcionalni izborni sistemi često rezultiraju izborom većeg broja žena, *glasačka struktura kandidatskih lista* u proporcionalnom sistemu može uticati na uspjeh žena u pogledu rezultata. U „zatvorenim“ izbornim listama, politička stranka sama bira redosled kandidata; birači biraju stranku po svom izboru, ali ne i kandidata pojedinca koji će ih zastupati. Neke studije³³ sugerišu da su zatvorene liste povoljnije za kandidatkinje, jer su stranke sklonije

uključivanju kandidatkinja koje bi bilo teško izabrati na neki drugi način i postavljanju tih kandidatkinja na više mjesto na svojoj listi. To daje biračima veću moć nad ishodom izbornog procesa; od toga žene mogu imati koristi ako birači izražavaju tendenciju da glasaju za kandidatkinje ili može smanjiti šanse žena ako birači ne žele podržati kandidatkinje. Otvorene liste također mogu dati prednost kandidatima koji imaju veći pristup resursima za vođenje kampanje i mogu podstaći agresivniji stil vođenja kampanje. Kada žene imaju manje pristupa resursima za vođenje kampanje ili ličnim i pokroviteljskim mrežama, vođenje kampanje u sklopu proporcionalnog sistema sa otvorenim listama može biti nepovoljno za kandidatkinje.

Vrsta izbornog sistema je također povezana sa *šemama izlaska trenutnih nosilaca funkcije na sljedeće izbore*. Jedna od glavnih prepreka za stupanje novih kandidata na scenu je to što se ranije izabrani funkcioneri često ponovo uključuju u uzastopne izborne borbe zbog prednosti koje imaju, kao što su: bolje poznavanje procesa i prepoznavanje imena, viši nivoi medijske pažnje, kao i pristup finansijskim i organizacionim resursima koji prate zakonodavnu funkciju.³⁴ U mnogim izbornim borbama ključni izazov za žene protivkandidate za zakonodavnu funkciju nije kandidovanje samo po sebi, već i to da se izbore za osvojiv mandat u jednomandatnim izbornim jedinicama ili da se rangiraju na vrhu partijske liste kandidata u proporcionalnim sistemima partijskih lista. Poređenjem izbora za donji dom nacionalnog parlamenta u dvadeset pet afirmisanih demokratija u periodu od 1979. do 1994. godine utvrđeno je da se u prosjeku oko dvije trećine svih kandidata na izborima koji su sadašnji nosioci funkcije opet kandiduje na sljedećim opštim izborima, uključujući i 66 procenata u proporcionalnim izbornim sistemima i 70 procenata na većinskim izborima.³⁵ Na primjer, u Velikoj Britaniji masivan izlazak poslanika na izbore nakon pobjede Laburističke stranke ogromnom većinom 1997. godine zajedno sa primjenom afirmativne akcije kojom su žene postavljene na ciljna mjesta je preko noći dovela do udvostručavanja broja žena u Donjem domu. Kao kandidati na izborima koji su trenutno zauzimali tu funkciju, poslanice iz laburističke stranke ponovo su izabrane na britanskim opštim izborima 2001. godine uprkos činjenici da je tada prvobitna strategija afirmativne akcije već bila ukinuta. U istraživanjima u Sjedinjenim Američkim Državama je utvrđeno da su u periodu od 1998. do 2000. godine žene protivkandidati bile uspješnije u državama gdje su ograničenja mandata proširila mogućnosti kandidovanja za upražnjene mandate, iako je taj efekat obrnut u državama kao što je Kalifornija gdje su se mnoge žene vršioci funkcije ponovo kandidovale za istu funkciju.³⁶

Kao što je objašnjeno dalje u nastavku, *sistem partijskih lista također olakšava korišćenje afirmativne akcije* osmišljene kako bi poboljšala zastupljenost žena što je vidljivo iz zakonskih ili rodni kvota stranaka u postupcima selekcije kandidata. Razlog za to je da kvota može da se primijeni na relativno jednostavan način kada je na partijskoj listi dostupno više mjesta. Nasuprot tome, kada se izbori vrte oko jednomandatnih izbornih jedinica nije jasno kako tražnju za kvotama treba pretočiti u akciju. Međutim, strategije afirmativne akcije također su korišćene u većinskim izbornim sistemima kao što se vidi u slučaju Francuske i Velike Britanije, ali sa različitim stopama uspjeha.³⁷ U Francuskoj su stranke obavezane zakonom, pod prijetnjom novčane kazne, da imenuju jednak broj žena i muškaraca u svim izbornim jedinicama u kojima stranka predstavlja kandidate. Ova odredba dovela je do blagog povećanja zastupljenosti žena na izborima 2002.godine, nakon čega je uslijedio snažniji rast 2007. godine. U Velikoj Britaniji su kvote koje je usvojila Laburistička stranka dobile oblik „isključivo ženskih lista“ koje su nalagale da konačna lista kandidata u odabranim izbornim jedinicama bude sastavljena isključivo od žena. Ova strategija je 1997. godine doprinijela udvostručavanju broja izabranih žena. Na prvim izborima za škotski parlament i Narodnu skupštinu Velsa, škotska i velška Laburistička partija su primjenile srodnu, ali malo drugačiju strategiju poznatu kao „uparivanje“ za većinsku komponentu kombinovanog izbornog sistema: izborne jedinice koje su smatrane podudarno „osvojivim“ su uparivane, za jednu izbornu jedinicu je birana kandidatkinja, a kandidat je biran za drugu. Rezultati su bili drastični, sa blizu 40 procenata žena izabranih u oba doma.

Međutim, ovi primjeri su neuobičajeni za većinske sisteme. Zbog toga, ali i niza drugih razloga, se čini da su sistemi proporcionalne zastupljenosti „povoljniji za žene“ nego većinski izborni sistemi. Ove osobine su također prisutne u

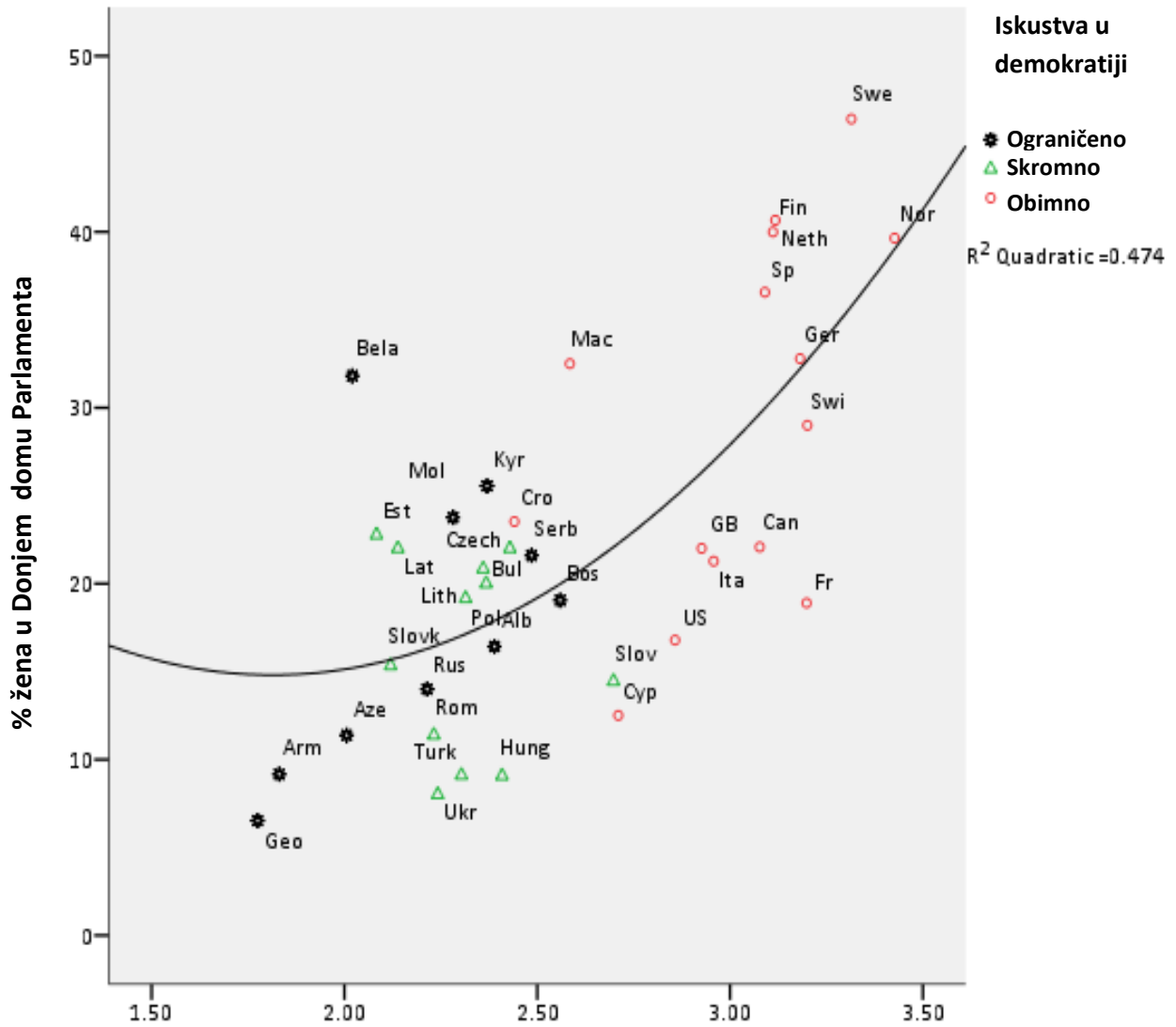
„kombinovanim“ ili „mješovitim“ izbornim sistemima. Tako se pokazalo da su u Njemačkoj, Mađarskoj i na Novom Zelandu žene bile uspješnije u sticanju funkcije preko partijskih lista nego preko jednomandatnih izbornih jedinica. Međutim, treba pomenuti dvije osnovne karakteristike ovih opštih razmatranja.

Prvo, u regionu OEBS-a se mogu zapaziti značajne varijacije u svakoj izornoj porodici. Među afirmisanim demokratijama koje primjenjuju sistem proporcionalne zastupljenosti kroz partijske liste se može primjetiti da mediteranske zemlje južne Evrope zaostaju za Skandinavcima. Ove varijacije tek treba da budu objašnjene.

Drugo, još značajnije, je to što je taj odnos često obrnut u post-komunističkim društvima u regionu. Zemlje sa većinskim izbornim sistemima, kao što su Uzbekistan i Bjelorusija, danas imaju više žena u parlamentu nego zemlje sa sistemom proporcionalne zastupljenosti, kao što su Slovačka i Rumunija.

Uticaj izbornih sistema na zastupljenost žena se razlikuje između demokratija sa dužom demokratskom tradicijom i novijih demokratija centralne i istočne Evrope. Ovaj kontrast se može pripisati mnogobrojnim uticajima kulturoloških i institucionalnih uslova, ali je najznačajnije pitanje primjena zakonskih i partijskih kvota u zemljama centralne i istočne Evrope, kao što je i prikazano u nastavku. Drugi faktori koji mogu pomoći u pojašnjavanju ovih kontrasta su neke druge karakteristike strukture izbornih sistema, kao što su prosječna veličina izborne jedinice (prosječan broj kandidata po izornoj jedinici) i izborna formula proporcionalnosti, kao i partijsko kandidovanje i partijske ideologije gdje su socijalističke, komunističke i zelene partije sklonije strategijama afirmativne akcije usmjerenim ka postizanju rodne ravnopravnosti.³⁸ Takođe su značajni obrasci političke kulture; kao što je prikazano na grafiku 6; tradicionalni kulturološki stavovi prema ženama u politici i dalje preovladavaju u mnogim državama članicama OEBS-a te postoji jasna veza između ovih kulturoloških stavova i uspjeha žena u parlamentu. Pored toga, nivoi razvoja svijesti o rodnoj ravnopravnosti takođe mogu ograničiti izbor žena; grafik 7 prikazuje tu kompleksnu vezu, ali je jasno da su zemlje u kojima je zastupljen najveći stepen rodne ravnopravnosti u obrascima ponašanja, izmjeren kroz osnovne indekse kao što su dugovječnost, obrazovanje i prihod po glavi stanovnika, istovremeno zemlje u kojima su žene često načinile najveće korake na javnim funkcijama. Tako se čini da osnovna vrsta izbornog sistema nije niti potreban niti dovoljan uslov za garanciju zastupljenosti žena u post-komunističkim zemljama centralne i istočne Evrope.

GRAFIK 6: OGRANIČENJA TRADICIONALNIH KULTUROLOŠKIH STAVOVA

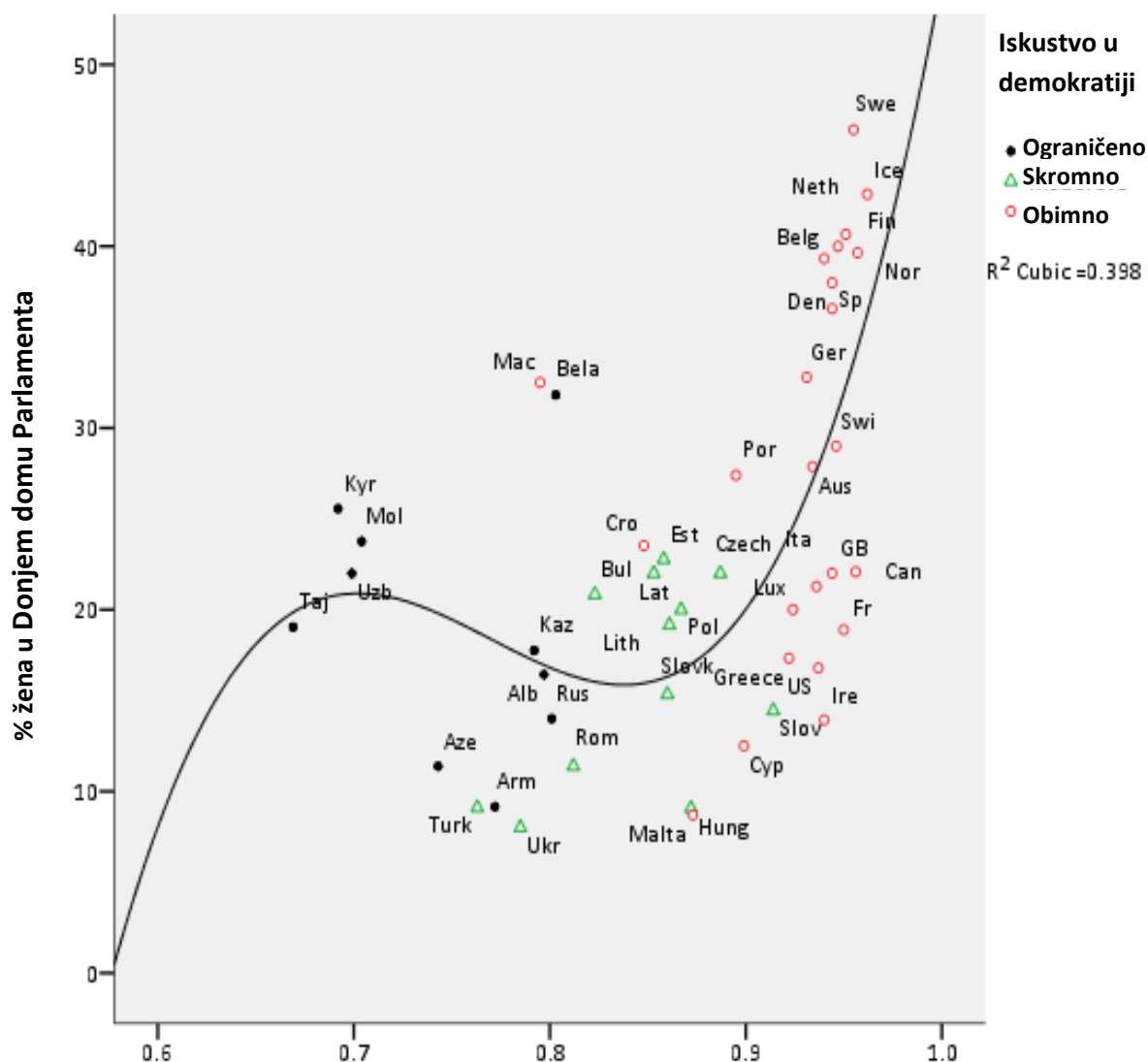

Slaganje: Muškarci su bolji političari i lideri nego žene

Izvor: Međuparlamentarna unija, baza podataka o ženama u nacionalnim parlamentima [oktobar 2010.], <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>; Istraživanje o globalnim vrijednostima 2005-2007.

GRAFIK 7: OGRANIČENJA U VEZI SA RAZVOJEM SVIJESTI O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI

Nisko « Indeks razvoja svijesti o rodnoj ravnopravnosti » Visok

Napomene: Razvoj svijesti o rodnoj ravnopravnosti se mjeri postignućima u istim osnovnim sposobnostima, kao što je indeks razvoja po mjeri čovjeka, uključujući dugovječnost, obrazovanje i prihod po glavi stanovnika, ali takođe uzima u obzir nejednakost u postignućima žena i muškaraca.

Izvor: Međuparlamentarna unija, baza podataka o ženama u nacionalnim parlamentima [oktobar 2010.], <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>; Izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka iz 2007. godine Programa Ujedinjenih nacija za razvoj http://hdr.undp.org/en/statistics/indices/gdi_gem/.

Pored strukture izbornih sistema, na uspjeh žena koje se kandiduju utiču i odredbe zakona o izborima i političkim partijama i pravila kandidovanja i finansiranja kampanja. Na primjer, zakoni o političkim partijama koji zahtijevaju od izbornih kandidata da uplate značajan novčani depozit mogu odvratiti žene od kandidature, naročito u zemljama gdje postoje velike razlike između zarada žena i muškaraca. Na primjer, obavezni depozit za kandidata na

izbornim izborima u Tadžikistanu je izuzetno visok. Depozit za registraciju jednog kandidata je 2005. godine iznosio 600 eura, da bi se 2010. godine povećao na 1.100 eura. Ova izmijenjena cifra je oko 24 puta veća od prosječne mjesečne zarade. Iako ovaj zahtjev očigledno utiče na ljude svih godišta, polova i profesija, žene koje zarađuju značajno manje od muškaraca su u prilično nepovoljnoj poziciji. Slično tome, tadžikistanski izborni zakon sadrži odredbu koja propisuje da kandidat/kandidatkinja za parlament mora imati visoku stručnu spremu. Ovaj zahtjev vjerovatno dovodi kandidatkinje u nesrazmjerno nepovoljan položaj ako se uzmu u obzir nivoi visokog obrazovanja žena u Tadžikistanu; 2008. godine broj muškaraca sa visokim obrazovanjem je premašio broj žena u odnosu 40 naprema 1.⁴⁰ Slično tome, odredbe koje propisuju da kandidati/kandidatkinje moraju da prikupe značajan broj potpisa kako bi obezbjedili/e „minimalnu podršku“ takođe mogu biti naškoditi ženama, naročito ako kandidatkinje nisu uspostavile snažne mreže pristalica i saveznika.

Posebne mjere koje se mogu uvesti u cilju pružanja podrške kandidatkinjama uključuju osnivanje fonda za plaćanje finansijskog depozita za kandidatkinje ili ukidanje obaveze plaćanja depozita za žene. Zakonodavne mjere koje mogu podstaći političke partije da imenuju veći broj kandidatkinja mogu uključiti obezbjeđivanje dodatnog javnog finansiranja ako partijske liste pređu minimalan prag u pogledu broja kandidatkinja. Na primjer, partije koje na partijskim listama pređu minimalan prag u pogledu broja kandidatkinja u Hrvatskoj mogu dobiti do 10 procenata više javnih sredstava za sprovođenje kampanje. S druge strane, država može kroz zakone uvesti finansijske kazne pri čemu političke partije gube svoj udio u javnim sredstvima namijenjenim za kampanje ako ne imenuju propisani broj kandidatkinja ili moraju platiti finansijsku kaznu ako njihova lista kandidata ne sadrži minimalan broj kandidatkinja. Takav je slučaj, na primjer, i sa Francuskom kao što je već navedeno i kao što će biti detaljno obrazloženo u nastavku.

Pristup sredstvima za finansiranje kampanja i ostalim javnim resursima je sljedeća značajna oblast koja može uticati na uspjeh žena koje se kandiduju na izborima. Nediskriminacija u dodjeli i jednakom pristupu muškaraca i žena državnim i partijskim sredstvima se može regulisati kroz zakone jer je većina zemalja uvela zakone o finansiranju partija i kampanja. Mogu se ugraditi odredbe kojima se od političkih partija zahtijeva da obezbijede rodno uravnoteženu zastupljenost da bi dobile finansijska sredstva od države. Ovakvi uslovi koji se odnose na pristup javnom finansiranju su posebno značajni imajući u vidu zavisnost većine partija od doprinosa iz privatnog sektora i finansijske podrške. Ako žene nemaju uspostavljene mreže bogatih pokrovitelja i pristalica onda je posebno značajno kandidatkinjama dodijeliti jednak i pravičan udio javnih finansijskih sredstava za sprovođenje kampanje. Zakonodavstvo takođe može da predvidi da članovi i članice partija imaju jednaku mogućnost u dobijanju ostalih vrsta javne državne podrške kao što su dodatni pristup emitovanju na javnom servisu (ne primjer, organizovanje javnih rasprava između kandidatkinja tokom izbornih kampanja) ili pristup prostorima za javno okupljanje.

V ZAKONSKE KVOTE

Pridavanje pažnje značaju izbornih institucija je u većoj mjeri dovelo do ulaganja napora u reviziju postojećih zakona u cilju ugrađivanja propisa o rodnim kvotama. Kvote su postale sve popularnije rješenje problema nedovoljne zastupljenosti žena u više od 100 zemalja širom svijeta.⁴¹ Rodne kvote se javljaju u tri osnovna oblika: *rezervisani mandati*, *zakonske kvote* i *partijske kvote* (pogledati Tabelu A. 1 u Prilogu radi više detalja o pojedinačnim politikama o kvotama u regionu OEBS-a).

Rezervisani mandati se sprovode putem ustavnih odredbi, a ponekad kroz izborne zakone pri čemu se ostavljaju skupštinski mandati za žene za koje muškarci nisu podobni da se kandiduju. Oni se ne primjenjuju u državama članicama OEBS-a, ali se mogu naći u Africi, Aziji i na Bliskom Istoku. Po prvi put su se pojavili tridesetih godina prošlog vijeka, ali su počev od 2000. godine postali posebno popularni u zemljama koje inače imaju mali udio žena

politici. Prve takve politike su predviđale između 1 i 10 procenata mandata za žene, dok su novije mjere propisale mnogo veće udjele od 30 procenata.⁴² Rezervisani mandati se mogu sprovesti bilo putem postavljenja bilo putem kandidovanja na izborima. Opšta zabrinutost kod ovih mjera je to što one mogu služiti kao nehlotična granična vrijednost za učešće žena što navodi elite i građane na pretpostavku da su mandati koji nisu implicitno rezervisani za žene ustvari implicitno rezervisani za muškarce.

Zakonske kvote su s druge strane, uvedene kroz reforme izbornih zakona, a ponekad i ustava, pri čemu se od svake partije zahtijeva da imenuje određeni procenat kandidatkinja. One se mogu naći u mnogim zemljama u razvoju, a posebno u Južnoj Americi i post-konfliktnim društvima, prevashodno u Africi i na Bliskom Istoku. U skladu sa ovim trendovima, neke od najdjelotvornijih zakonskih kvota u regionu OEBS-a su one koje su uvedene u zemljama koje su takođe preživjele konflikt, odnosno zemljama jugoistočne Evrope – Bosni i Hercegovini, bivšoj jugoslovenskoj republici Makedoniji i Srbiji. Iako OEBS kao institucija ne zauzima zvaničan stav za ili protiv kvota može se primjetiti da su u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, gdje je OEBS pomogla u reformama izbornog zakonodavstva, vlade uvele zakonske kvote za zastupljenost žena. Zakonske kvote su takođe usvojene u drugim državama članicama OEBS-a, uključujući i razvijenije demokratije kao što su Belgija, Francuska, Portugal i Španija, kao i neke post-komunističke zemlje kao što su Albanija, Jermenija, Kirgistan i Uzbekistan. Ove politike su postale popularne tokom devedesetih godina prošlog vijeka i njihovo predlaganje i usvajanje je nastavljeno u mnogim državama članicama OEBS-a tokom protekle decenije.

Uopšteno govoreći, zakonske kvote nalažu da žene čine između 25 procenata i 50 procenata od ukupnog broja kandidata za skupštinu koje imenuju političke partije. U većini slučajeva jezik ovih mjera je rodno neutralan, govori zajedno o muškarcima i ženama ili upućuje na „nedovoljno zastupljeni pol“. Međutim, zakonske kvote variraju zavisno od toga koliko striktno se njihovi ciljevi artikulišu: neke najjasno govore o „omogućavanju pristupa“ kao što je slučaj sa Francuskom, dok druge nude konkretne smjernice za izbor i postavljenje kandidatkinja, kao što je u slučaj Argentini, Belgiji i Kostariki. Slično partijskim kvotama (pogledati tabelu 6 u nastavku), ove politike se sprovode na različite načine zavisno od izbornog sistema pri čemu se često primjenjuju na partijske liste, kao i na opsežnije grupe jednomandatnih izbornih jedinica, kakav je slučaj u Francuskoj. S obzirom na njihov pravni status, one mogu predviđati sankcije za nepoštovanje pravila te mogu biti predmet nadzora spoljnih tijela poput izbornih komisija, kao što je to slučaj u Meksiku i Portugalu.

Procjena uticaja pravnih kvota u regionu je prikazana u Tabeli 6. U njoj se daje poređenje 13 zemalja članica OEBS-a koje primjenjuju zakonske kvote, razmatra udio žena izabranih u donjem domu parlamenta tokom protekle decenije, prije i poslije uvođenja većine zakonskih kvota. Rezultati pokazuju da je u prosjeku u zemljama sa uvedenim zakonskim kvotama udio poslanica uvećan za oko 10 procenata u periodu između 2000. i 2010. godine. Međutim, sva ta povećanja se ne mogu samo pripisati primjeni zakonskih kvota *per se* jer i mnoge druge političke inicijative i kulturološki trendovi takođe podstiču rodnu ravnopravnost na izabranim funkcijama; u svim ostalim državama članicama OEBS-a koje ne primjenjuju zakonske kvote je takođe došlo do povećanja udjela žena, ali po nižoj stopi (5,8%). Tako se neto uticaj zakonskih rodni kvota može konzervativnije procijeniti na prosječan porast od 4,4 procenta tokom te decenije i to na osnovu proračuna cifara iz Tabele 6. Nadalje, varijacije u osmišljavanju i sprovođenju zakonskih kvota znače da su kombinovani broječni efekti ovih politika. Stoga su porasti bili relativno skromni u nekim zemljama kao što su Jermenija, Francuska i Rumunija i nadaleko drastičniji u drugim kao što su Belgija, Kirgistan i bivša jugoslovenska republika Makedonija. Ove razlike proizilaze iz određenog broja faktora koji uključuju *osmišljavanje politika za kvote* u smislu njihovog formulisanja, uslova i sankcija za nepoštovanje, kao i *percepciju legitimnosti*.⁴³

TABELA 6: UTICAJ ZAKONSKIH KVOTA PRIMJENJENIH NA KANDIDATE ZA DONJI DOM PARLAMENTA - REGION OEBS-A

	Izborni sistem	Godina usvajanja	Procenat	Uslovi za rangiranje na partijskoj listi	Sankcije za nepridržavanje	% žena 2000. godine (prije zakona)	% žena 2010. godine (poslije zakona)	Promjena u %
Bivša jugoslovenska republika Makedonija	Proporcionalni sistem partijskih lista	2002.	30%	Ne	Neregistracija	6,7	32,5	+25,8
Kirgistan	Proporcionalni sistem partijskih lista	2007.	30%	Da	Neregistracija	0,0	25,6	+25,6
Srbija	Proporcionalni sistem partijskih lista	2002.	30%	Da	Neregistracija	5,1	21,6	+16,5
Belgija	Proporcionalni sistem partijskih lista	2002. ^a	50%	Da	Neregistracija	23,3	39,3	+16,0
Uzbekistan	Drugi izborni krug	2004.	30%	Ne	Ne postoje	7,2	22,0	+14,8
Albanija	Kombinovani	2008.	30%	Ne	Finansiranje kampanje	5,2	16,4	+11,2
Portugal	Proporcionalni sistem partijskih lista	2006.	33%	Da	Finansiranje kampanje	17,4	27,4	+10,0
Španija	Proporcionalni sistem partijskih lista	2007.	40%	Da	Neregistracija	28,3	36,6	+8,3
Francuska	Drugi izborni krug	2000.	50%	Ne	Finansiranje kampanje	10,9	18,9	+8,0

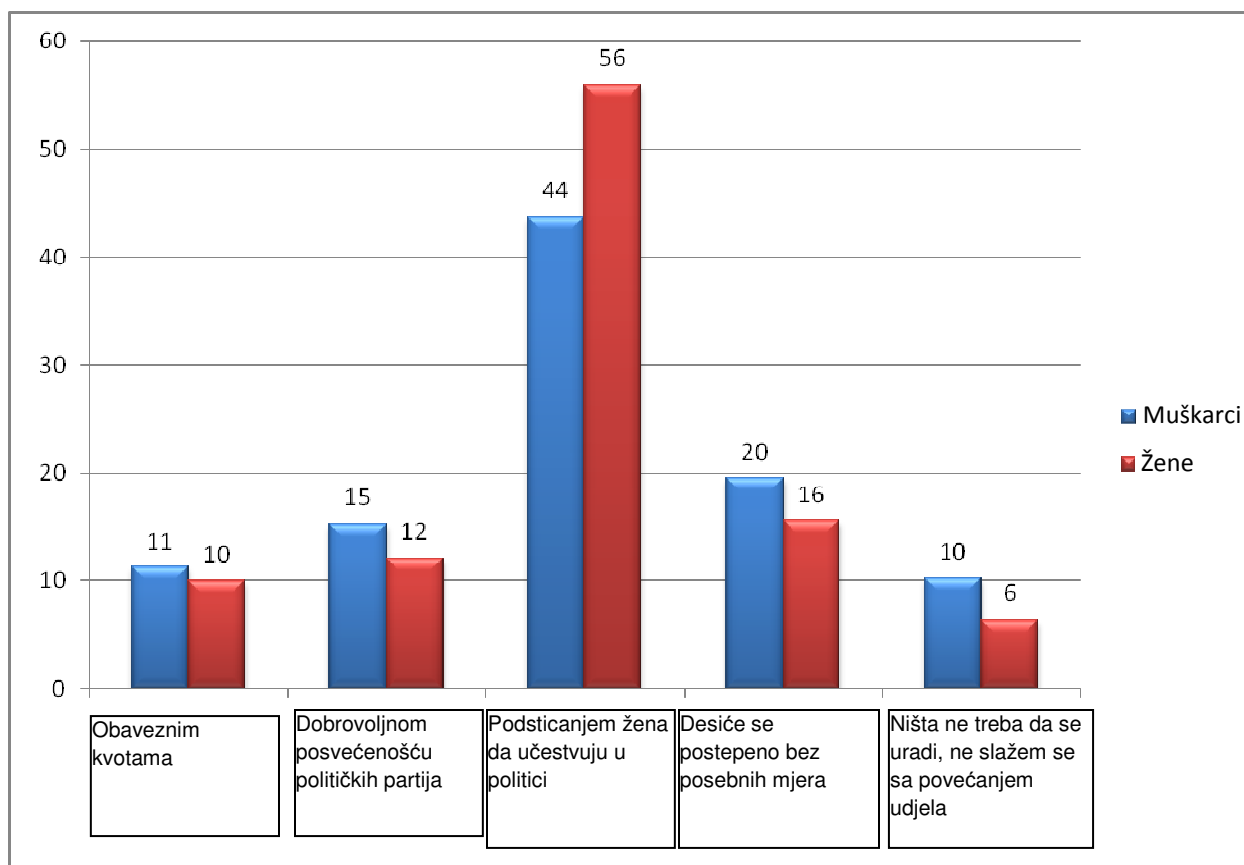
Slovenija	Proporcionalni sistem partijskih lista	2006.	35%	Ne	Neregistracija	7,8	14,4	+6,6
Jeremija	Kombinovani	2005. ^b	15%	Da	Neregistracija	3,1	9,1	+6,0
Rumunija	Proporcionalni sistem partijskih lista	2004.	Nijedan	Ne	Ne postoje	7,3	11,3	+4,0
Bosna i Hercegovina	Proporcionalni sistem partijskih lista	2001. ^c	33%	Da	Ne postoje	28,6	19,0	-9,6
Ukupno						13,0	23,2	+10,2
Sve ostale države članice OEBS-a						16,6	22,4	+5,8

Napomene: Ostale države članice OEBS-a trenutno ne primjenjuju zakonske rodne kvote za poslaničke kandidate/kandidatkinje. Poljska je usvojila zakonske kvote 2011. godine koje će biti primjenjene tokom narednih izbora zakazanih za kraj 2011. ^a Ranija zakonska kvota od 33% je usvojena u Belgiji 1994. godine. ^b Ranija zakonska kvota od 5% je usvojena u Jeremiji 1999. ^c Ranija zakonska kvota od 30% je usvojena u Bosni i Hercegovini 1998. godine.

Izvor: www.quotaproject.org.

Iako su elementi osmišljavanja kvota predmet obimne analize, većina dokaza o percepciji legitimnosti je u velikoj mjeri nepouzdana. Međutim, istraživanje koje je nedavno sprovedeno među građanima Evropske unije (EU) ukazuje da mali broj njih (7 procenata) smatra da ne treba uraditi ništa na povećanju udjela žena u Evropskom parlamentu (pogledati Grafikon 8). Većina Evropljana podržava podsticanje žena da učestvuju u partijama ili volonterskim aktivnostima političkih partija, dok samo jedan od deset građana podržava obavezne kvote kao najbolje sredstvo za povećanje procenta žena u EP-u. Međutim, interesantno je to što praktično ne postoje razlike kada se radi o podršci obaveznim kvotama u zemljama zapadne Evrope i post-komunističkim zemljama (pogledati tabelu 7). Time se osporavaju tvrdnje da danas građani nekadašnjih komunističkih zemalja imaju izuzetno negativne stavove o zakonskim rodnim kvotama – bar ih nemaju u poređenju sa građanima zapadne Evrope.⁴⁴

GRAFIK 8: STAVOVI EVROPLJANA O NAČINIMA POVEĆANJA ZASTUPLJENOSTI ŽENA, 2009.

Napomene: „Ako bismo povećavali broj žena u Parlamentu koji bi bio najdjelotvorniji način?“

Izvor: Brzo istraživanje Eurobametra #266, Februar 2009, ZA4891 br.40, 747

Drugo objašnjenje za varijacije u efektima kvota se odnosi na karakteristike *šireg institucionalnog konteksta*. Kvote često imaju najveći uticaj u zemljama sa sistemima proporcionalne zastupljenosti sa zatvorenim partijskim listama i izraženom veličinom izbornih jedinica.⁴⁵ Na primjer, u Švedskoj su na raspolaganju višestruki mandati u svakoj izbornoj jedinici i kandidati se biraju sa lista koje predlažu političke partije. S druge strane, teže je primjeniti kvote ako je na raspolaganju samo jedan mandat po izbornoj jedinici, osim ako kvota ne podrazumjeva rezervisane mandate kao što je slučaj u Tanzaniji. Cilj kvota je da se unaprijedi zastupljenost žena u zemljama gdje postoji

nekoliko političkih partija i gdje veće partije odgovaraju na inovacije politika koje iniciraju manje partije, kao i u partijama sa ljevičarskim ideologijama gdje je rukovodstvo partije u većoj mogućnosti da sprovede partijske ili domaće propise. Nadalje, kvote su često uspješnije u zemljama gdje politička kultura naglašava rodne razlike i zastupanje grupa, dok su manje uspješne tamo gdje se naglašava rodna ravnopravnost i pojedinačno zastupanje.⁴⁶ Ovo je djelimično zbog toga što neke zemlje smatraju da kvote krše ustavne principe o ravnopravnosti, kao što je bio slučaj sa Italijom, Španijom i Velikom Britanijom.

TABELA 7: STAVOVI EVROPLJANA O MJERAMA ZA RODNU RAVNOPRAVNOST, 2009, PO DRŽAVAMA

	Obaveznim kvotama	Dobrovoljnom posvećenošću političkih partijam	Podsticanjem žena da učestvuju u politici	Desiće se postepeno bez posebnih mjera	Ništa ne treba da se uradi, ne slažem se sa povećanjem udjela
Austrija	14	11	52	13	9
Belgija	9	12	55	15	9
Bugarska	10	8	42	33	6
Kipar	12	14	61	7	5
Češka	12	13	49	19	7
Danska	7	26	47	14	6
Estonija	7	10	34	35	13
Finska	15	10	50	19	5
Francuska	16	17	43	20	4
Njemačka	13	12	59	11	5
Grčka	15	16	54	10	5
Mađarska	13	13	50	17	8
Irska	6	11	70	9	4
Italija	15	19	47	14	5
Letonija	12	12	39	24	13
Litvanija	8	6	52	22	13
Luksemburg	7	12	65	9	6
Malta	7	10	72	6	4
Poljska	13	12	58	11	6
Portugal	8	10	62	19	2
Rumunija	4	7	71	8	10
Slovačka	12	16	53	11	7
Slovenija	9	7	57	21	7
Španija	6	18	45	23	7
Švedska	14	18	55	11	3
Holandija	4	8	58	20	10
Velika Britanija	4	9	64	14	8
Sve države članice Evropske unije	10	13	54	16	7

Napomene: „Ako bismo povećavali broj žena u Parlamentu koji bi bio najdjelotvorniji način?“

Međutim, ovi izazovi nisu u skladu sa međunarodnim deklaracijama: kao što se naglašava u Članu 4 Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama „privremene specijalne mjere usmjerene ka ubrzanju *de facto* ravnopravnosti između muškaraca i žena se ne smatraju diskriminacijom“. Treća tačka u krajnjoj liniji ukazuje na značaj *političke volje*. Partijski lideri, službenici, aktivisti i članovi koji čine „partijsko tijelo za imenovanje“ su grupa koja je najposrednije odgovorna za varijacije u efektima kvota jer djelotvorna primjena ovih mjera umnogome zavisi od njihove volje da angažuju kandidatkinje. Pored toga, partijska tijela za imenovanje su često sastavljena iz nesrazmjernog broja muškaraca; tabela 3 je ukazala na kontinuirane rodne neujednačenosti u aktivnom partijskom članstvu, što predstavlja tendenciju koja se povećava na višim nivoima partijske funkcije. U velikom broju slučajeva, partijska tijela za imenovanje preduzimaju razne korake kako bi ublažila uticaj kvota, počev do pasivnog odbijanja da sprovedu kvote pa do aktivnijih mjera za poništavanje njihovih osmišljenih efekata, uključujući izbornu prevaru velikog obima. Na primjer, partijska tijela za imenovanje u Boliviji su otišla tako daleko da su promijenila muška imena u ženska kako bi izbjegla kvotu od 30% koja je propisana zakonom. Međutim, drugi akteri mogu odigrati neposrednu ili posrednu ulogu u sprovođenju odredbi o kvotama, uključujući organizacije žena unutar ili van političkih partija, domaće i međunarodne sudove i obične građane tako da svi oni mnogu nadgledati da li partije sprovode mjere vezane za kvote na načine koji će navesti elite da ili ignorišu ili ispoštuju zahtjeve koji se tiču kvota.

Akteri uključeni u proces sprovođenja kvota mogu donekle zavisiti od kampanja koje dovode do usvajanja kvota. U nekim zemljama je korjenito angažovanje žena značajno za uvođenje kvota u političku agendu. U drugim, kvote su više rezultat strateških proračuna političkih elita koje mogu posmatrati ove mjere kao djelotvorno sredstvo za pridobijanje glasova žena.⁴⁷ Ova bojazan može postati i ozbiljnija ako partija nastoji da prevaziđe dug period koji je provela u opoziciji ili ako joj je popularnost drastično opala. Treća grupa aktera koja može odigrati ulogu uključuje međunarodne organizacije i transnacionalne NVO. Tokom protekle decenije, niz međunarodnih organizacija – uključujući UN, Socijalističku internacionalu, Savjet Evrope, Evropsku uniju, Komonvelt, Afričku uniju, Južnoafričku razvojnu zajednicu i Organizaciju američkih država – su izdale deklaracije u kojima su preporučile državama članicama da imaju za cilj 30% zastupljenosti žena u svim političkim tijelima, u skladu sa Pekinškom deklaracijom.⁴⁸

Ovi raznoliki zahtjevi se često uspješno ispunjavaju kada se rodne kvote mogu povezati sa postojećim i novim političkim vrijednostima. Na primjer, ljevičarske partije se smatraju otvorenijim za mjere kao što su kvote jer se one podudaraju sa njihovim opštijim ciljevima socijalne jednakosti.⁴⁹ U drugim zemljama se rodne kvote mogu posmatrati kao proširenje garancija koje se daju drugim grupama po osnovu jezičkih, vjerskih, rasnih i ostalih jazova. Na primjer, u Belgiji su kvote za žene uslijedile nakon usvajanja rezervisanih mandata za jezičke manjinske grupe.⁵⁰ Napokon, mnoge kvote se pojavljuju tokom perioda demokratske tranzicije kada se kvote smatraju sredstvom za uspostavljanje legitimnosti novog političkog sistema kao što je slučaj sa mnogim post-konfliktnim društvima.

Drastičan efekat uticaja zakonskih kvota se može zapaziti u slučaju Kirgistana gdje je zakon o kvotama koje iznose 30% uveden 2007. godine, uz uslov da najviše tri pozicije mogu razdvajati kandidate i kandidatkinje. U kombinaciji sa sistemom proporcionalne zastupljenosti, ova politika je dovela do munjevit promjene u zastupljenosti žena: udio žena u parlamentu je nakon izbora 2007. godine skočio sa nule na jednu četvrtinu od ukupnog broja poslanika (pogledati Prilog III). Međutim, čak i u ovom slučaju je postojala neujednačenost između procenta kandidatkinja i broja žena koje su stvarno izabrane jer se zakon primjenjivao na prve, ali ne i na druge. Zajedno sa podacima koji su predstavljani u Tabeli 6, takvi ishodi ukazuju da zakonske kvote mogu poslužiti kao djelotvorna mjera za izbor većeg broja žena na političke funkcije, posebno u slučajevima kada su kvote dobro utvrđene u smislu njihovih uslova, kada se nađu u kombinaciji sa izbornim sistemom proporcionalne zastupljenosti i kada se pažljivo

sprovode. Dokazi ukazuju da su, uopšteno govoreći, zakonske kvote uspješnije u uspostavljanju rodne ravnopravnosti na izabranim funkcijama kada:

- (1) Ovi zakoni nalažu relativno *visok udio* kandidatkinja koje treba da imenuju političke partije;
- (2) Ovi zakoni imaju *mandate za postavljenje na listu* (koji su takođe poznati kao „duple kvote“) koji regulišu naizmjenično rangiranje žena i muškaraca na partijskim listama (eng. *zippering*);
- (3) Ovi zakoni obuhvataju *sankcije za nepoštovanje kvota* koji strogo obavezuju ponašanje političkih partija kroz finansijske kazne ili odbijanje lista kandidata koje nisu u skladu sa zakonom ili, alternativno, koje stvaraju afirmativne podsticaje za partije da imenuju veći broj žena; i
- (4) *Poštovanje kvota* nadgledaju nezavisna tijela, uključujući izborne komisije, sudove, NVO i grupe žena, putem primjene pravnih i političkih sredstava ako je to neophodno, kako bi se obezbjedilo da partije sprovode ove politike u najvećoj mogućoj mjeri.

VI PARTIJSKA PRAVILA I POSTUPCI IZBORA

Rezervisani mandati i zakonske kvote odražavaju vladine politike kojima se nastoji obezbijediti rodna ravnopravnost na političkoj sceni. Partijske kvote, s druge strane, podrazumjevaju posvećenost pojedinačnih političkih partija da uključe određeni udio žena u kandidate koji su kandiduju za političku funkciju. Partijske kvote se najčešće sprovode kroz osnivačka akta, statute i pravilnike partija. U zapadnoj Evropi te mjere je po prvi put usvojilo nekoliko socijalističkih i socijaldemokratskih partija početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka. Međutim, tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog vijeka one počinju da se javljaju u raznolikom opsegu partija u svim regionima svijeta tako da danas predstavljaju najrasprostranjeniji oblik politike kvota. Danas se u skoro polovini država članica OEBS-a se mogu naći partije koje primjenjuju rodne kvote u procesima izbora kandidata.

Partijskim kvotama se obično postavlja cilj između 25 procenata i 50 procenata kandidatkinja. Iako su iste, formulacija uslova varira: neke politike vide žene kao grupu koju treba promovisati pomoću kvota (na primjer u Argentini, Južnoj Africi i Španiji), dok su ostale postavile neutralniju rodnu formulaciju (Italija i nordijske zemlje). Partijske kvote određuju sastav partijskih lista u zemljama sa izbornim sistemom proporcionalne zastupljenosti, kao što je slučaj sa većinom zemalja u svijetu i zemljama članicama OEBS-a i usmjerene su ka prikupljanju glasova u jednomandatnim izbornim jedinicama u zemljama sa većinskim izbornim sistemom, kao što je slučaj u Velikoj Britaniji.

Brojčani efekti partijskih kvota su osjetljivi na vrstu partijskog sistema i posebno na veličinu partije koja se na njih obavezuje. Partijske kvote tako imaju veći uticaj na broj izabranih žena kada:

- (1) *mnoge partije*, naročito nekoliko *većih partija*, usvoje ove politike;
- (2) usvojene kvote pozivaju na relativno *visok udio žena* koje će biti imenovane kao partijski kandidati i sadrže odredbe u vezi sa *stavljanjem* kandidatkinja na partijske liste u sistemima proporcionalne zastupljenosti;
- (3) su kvote oblikovane na načine koji ih povezuju sa dobro shvaćenim i naširoko prihvaćenim *kulturološkim praksama i tradicijama*; i,
- (4) partije imaju birokratske organizacione strukture i formalne postupke imenovanja tako da interna partijska tijela *sprovode pravila*. Kada su partijske procedure imenovanja manje formalne, kao što je

primjer klijentelističkih partija u kojima vrhovno rukovodstvo partije lično odabira lojalne pristalice kao kandidate na listi, nekoliko mehanizama sprovođenja će biti u mogućnosti da garantuju uključenost žena.

Partijske kvote su posebno djelotvorne u Švedskoj gdje su se žene angažovale unutar i van političkih partija počev od dvadesetih godina prošlog vijeka kako bi obezbijedile izbor kandidatkinja. Vremenom se postepeno povećavao udio koji svaka partija smatra neophodnim za adekvatnu zastupljenost žena, i to počev od jedne žene na listi pa do jednakog broja žena i muškaraca kakav je slučaj danas. Devedesetih godina prošlog vijeka su neformalniji ciljevi, pravci i preporuke u mnogim partijama popločali put formalnijim politikama kvota (pogledati rubriku 4). Iako su porasti omogućeni zahvaljujući primjeni izbornog sistema proporcionalne zastupljenosti, partijske strategije su takođe bile od izuzetnog značaja. Danas skoro sve švedske partije prihvataju načelo naizmjeničnosti (ili eng. *zippering*) što znači da naizmjenično ređaju muška i ženska imena na partijskim listama kako bi obezbijedili da žene ne samo čine 50 procenata kandidata, već i da skoro 50 procenata njih bude i izabrano. Zbog toga se ova zemlja nalazi na drugom mjestu u svijetu u pogledu zastupljenosti žena gdje žene imaju 45 procenata mandata u parlamentu.

RUBRIKA 2: PARTIJSKE KVOTE U ŠVEDSKOJ

Nakon dobijanja prava glasa 1921. godine žene u Švedskoj su se angažovale u seriji kampanja kako bi ubjedile partije da biraju kandidatkinje, pri čemu su tridesetih i četrdesetih godina prošlog vijeka prošle kroz niz teških borbi zbog imenovanja i stavljanja žena na liste. Žene su se zajednički angažovale unutar i van političkih partija kada su kombinovale rad kroz ženske sekcije u partijama sa naporima nestranačkih organizacija kao što je udruženje Frederika Bremer. Članice partija su lobirale kod svojih partija da uključe žene na partijske liste radi izbora na funkcije, dok su grupe iz građanskog društva nastojale da podignu svijest elite i javnosti o statusu žena u politici.

Iako je angažovanje žena bilo stalno, značajni pomaci su postignuti krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka kada su kampanje počele da vrše pritisak na političke lidere da se čvršće obavežu da će povećati zastupljenost žena. Sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka su skoro sve većinske partije uvele preporuke, pravce ili ciljeve u vezi sa udjelom žena koje će biti imenovane na interne i izborne funkcije, obično putem formulacije da „nijedan pol ne može biti zastupljen manje od 40 procenata“ na svim pozicijama. Kao rezultat ovih napora, procenat žena u švedskom Riksdagu se povećao na 38 procenata na izborima održanim 1988. godine.

Međutim, zastupljenost žena u parlamentu je opala 1991. godine po prvi put od 1920. godine pri čemu je došlo do pada sa 38 na 34 procenta što je odražavalo nedostatke svih partija u angažovanju žena. Iako su žene počele da lobiraju unutar partija, mnoge su takođe počele da se sastaju između partija tako formirajući mrežu partija pod nazivom „Support Stockings“ („Elastične čarape“). Nadale su se da će izvršiti pritisak na partije da postave žene na „bezbjedne“ pozicije na partijskim listama i zalagale se da će ako partije ne preduzmu te korake one razmotriti formiranje ženske partije koja će se kandidovati na narednim izborima.

U tom cilju, počele su da se udružuju oko zahtjeva za novim pristupom poznatim pod nazivom *varannan damernas* ili doslovno „svaki drugi za dame“. Termin *varannan damernas*, koji se pojavio u izvještaju o zastupljenosti žena u lokalnim i nacionalnim odborima koji je naložila vlada, se odnosio na običaj u seoskim plesovima u kojima je na ženama bio red da za svaku drugu pjesmu pozovu muškarca na ples, tradicija poznata kao „demokratsko plesanje“. Neke partije su pružile otvorenu podršku kvotama, dok su se druge čvršće obavezale potrebi za jednakom zastupljenošću. Zastupljenost žena je sve više približavala cifri od 50 procenata jer je veći broj partija odobrio načelo naizmjeničnosti između muškaraca i žena na partijskim listama pri čemu je došlo do porasta na 41 procenat 1994. godine, 43 procenta 1998. godine, 45 procenata 2002. godine, 47 procenata 2006. godine i 45 procenata 2010. godine.

Iako sve partije nisu usvojile formalne politike kvota, mnoge su ipak prepoznale značaj preduzimanja aktivnih koraka u angažovanju većeg broja žena na pozicijama za kandidate, kao što prikazuje primjer Švedske. Kada su rodne kvote *per se* posebno kontroverzne, kao što je slučaj u mnogim konzervativnim partijama i u raznim

nacionalnim kontekstima, onda političke partije mogu odbaciti formalne kvote, ali i uspostaviti neformalne ciljeve i pravce koji se odnose na izbor žena. Tačan broj tih „mekih kvota“ je teško izračunati jer ove mjere nisu označene kao „kvote“. Ipak, ove politike su često funkcionalno ekvivalentne formalnim partijskim kvotama u tome što se njima na neki konkretan način nastoji povećati zastupljenost žena.

Dva osnovna oblika mekih kvota su *neformalni ciljevi i preporuke*, koje su predviđene tako da neposredno utiču na imenovanje većeg broja kandidatkinja i *kvote za interna partijska tijela* od kojih se očekuje da posredno utiču na broj žena koje se zaista kandiduju za izborne funkcije.⁵¹ Kao takve, uprkos nastojanju da se te mjere odvoje od kvota, ove partijske odredbe se često usvajaju sa jasnim ciljem podsticanja – iako to nužno ne znači garanciju – izbora većeg broja žena u raznim vrstama političkih tijela. U nekim primjerima, formulacija jednostavno glasi „podstaći“ posvećivanje pažnje potencijalnim kandidatkinjama. Kao takve, meke kvote su mjere koje idu korak unazad u odnosu na duh i ciljeve formalnih politika kvota, iako su one u saglasnosti sa – i nastoje da promovišu – slične ciljeve.

Zajednički cilj različitih vrsta politika kvota je da se preinači proces angažovanja kandidata stimulisanjem ponude i tražnje za kandidatkinjama. Modeli političkog angažovanja se obično fokusiraju na redosjed koji se kreće od (1) velikog broja građana koji su *podobni* da se kandiduju za političku funkciju do (2) manjeg obima građana koji *imaju ambiciju* da se kandiduju za političku funkciju do (3) male grupe građana koji su *imenovani* da se kandiduju za političku funkciju do (4) najmanjeg opsega građana koji su *izabrani* na političku funkciju.⁵² Ako nisu primijenjeni mehanizmi izobličavanja onda su karakteristike pojedinaca prisutnih u svakoj od ove četiri faze otprilike iste. Iako različite vrste kvalifikacija mogu razdvojiti neke grupe kandidata od drugih, uključujući njihove nivoe obrazovanja, rad u partiji, iskustvo u zakonodavstvu, mogućnosti držanja govora, finansijske resurse, političke veze, rodbinske veze, priznato ime, članstvo u grupama i organizacione sposobnosti⁵³, postoje jasni obrasci isključivanja koji dovode do zastupljenosti manjeg broja žena, manjina i mlađih kandidata u odnosu na njihovu proporciju u biračkom tijelu.

U ovom okviru u studijama se nastojalo utvrditi da li glavni razlog za nedovoljnu zastupljenost žena proizilazi iz razlika među rodovima u pogledu političke ambicije što dovodi do toga da žene manje od muškaraca razmišljaju o kandidovanju za političke funkcije, predrasuda političkih elita u praksi angažovanja koje dovode do toga da biraju manji broj žena nego muškaraca kao kandidate ili predrasuda glasača koji radije glasaju za muškarce nego žene. Treće objašnjenje je čvrsto opovrgnuto dokazom koji navodi da glasači ne samo da glasaju jednako za kandidate i kandidatkinje, već se čak može desiti i da glasaju u većoj mjeri za žene nego za muškarce.⁵⁴ Tako se većina istraživanja fokusirala na relativnu ulogu faktora na strani ponude i tražnje, kao i na interakcije među njima objašnjavajući kako i zašto njihova zastupljenost može da se uveća. U ovom kontekstu, kvote odražavaju jasno rješenje za problem nedovoljne zastupljenosti žena koje je zasnovano na strani „tražnje“ čime se nastoji dati podsticaj partijskim elitama da pronađu kvalifikovane kandidatkinje što može nalagati istraživanje manje tradicionalnih pravaca angažovanja. Međutim, kvote se takođe mogu posmatrati kao strategija zasnovana na strani „ponude“ gdje se navodi da je politička arena otvorena za žene zbog čega veći broj žena odlučuje da se kandiduje.

Izvan izborne arene, meke kvote koje se bave pitanjem zastupljenosti žena u internim partijskim tijelima takođe mogu imati značajniji uticaj na mogućnosti žena da politički napreduju – na primjer, u određivanju da li postoji rodna ravnoteža u izbornim odborima i komitetima odgovornim za imenovanje kandidata. Nadalje, političke partije mogu razmotriti izradu internih programa, strategija i akcionih planova za rodnu ravnopravnost koji će usmjeravati proces postizanja veće rodne ravnoteže, posebno u okviru struktura koje donose odluke. Planovi koji sadrže konkretne vremenske okvire, odgovornosti i ciljeve mogu da budu djelotvorniji u postizanju cilja veće zastupljenosti žena.

Značajno je da pravo na slobodu udruživanja koje je garantovano političkim partijama obezbjeđuje zaštitu od uplitanja države i državnih organa u interne poslove partije. Naravno, od političkih partija u državama članicama OEBS-a kao „čuvara demokratije“ se očekuje da regulišu interno funkcionisanje partija u skladu sa demokratskim standardima kao što su transparentnost, konsultacije među članovima, ravnopravnost i nediskriminacija. U tom cilju, država može promovisati posebne mjere kroz zakone ili druge metode kako bi povećala učešće žena i dostigla rodnu ravnopravnost u političkim partijama. Na primjer, zakonodavna akta mogu propisati da političke partije sprovode obuke i programe za jačanje kapaciteta namijenjene kandidatkinjama sa ograničenim iskustvom ili da obezbijede da muškarci i žene imaju jednak pristup mogućnostima za pohađanje obuka i jednake mogućnosti da učestvuju u partijskim aktivnostima.

VII JAČANJE KAPACITETA

Pored kvota, izrađen je određeni broj dodatnih strategija, posebno među grupama iz građanskog društva, u cilju podsticanja interesa žena da se kandidaju za izbor na funkcije. Iako umnogome odražavaju taktiku zasnovanu na strani ponude, ovi naporu su takođe usmjereni ka podizanju svijesti šire javnosti o potrebi za većom uključenosti žena u politici i podizanju tražnje elite i glasača za kandidatkinjama. Bez obzira da li su zemlje uvele kvote ili ne, inicijative za jačanje kapaciteta su od suštinskog značaja za napore za povećanjem zastupljenosti žena u politici. Međutim, one su takođe značajne u zemljama gdje se kvote primjenjuju jer ove dvije strategije zajedno pružaju sveobuhvatniji pristup rješavanju problema ponude i tražnje.

Iako su organizacije iz građanskog društva odigrale značajnu ulogu u ovoj oblasti, u inicijative za jačanje kapaciteta je uključen niz različitih aktera i njih je uopšteno govoreći moguće podijeliti u kategorije u smislu tri različite niti koje se međusobno poklapaju: *inicijative za jednakim mogućnostima* (obuka kandidata, inicijative za angažovanje i mreže znanja), *inicijative za borbu protiv stereotipa i podizanje svijesti* (medijske kampanje, obuka medija i edukacija građana) i *inicijative političkih partija* (ženske sekcije, skupljanje sredstava i ženske partije). Ove strategije su neophodne ne zato što ženama nedostaju vještine i kvalifikacije za zauzimanje političke funkcije, već zato što žene kao grupa nisu imale jednake mogućnosti kao muškarci da pristupe političkoj karijeri.⁵⁵ Postojanje ove tri niti odražava činjenicu da omogućavanje učešća žena nalaže pristup iz nekoliko uglova koji je fokusiran na podsticanje žena koje razmišljaju da se kandiduju, podirvanju stereotipa koji održavaju obrasce rodne neravnopravnosti i naglašavanju partijskih struktura koje omogućavaju kandidature žena.

Inicijative za jednake mogućnosti

Mnoge žene posjeduju kvalifikacije koje su potrebne za vršenje političke funkcije, ali zbog rodne diskriminacije one nemaju uvijek pristup istim informacijama kao muškarci u smislu učenja o tome kako započeti političku karijeru. Iz tog razloga, programi usmjereni ka izgradnji ovog znanja čine ključni dio svake kampanje koja je usmjerena ka unaprjeđenju zastupljenosti žena u politici. Najneposrednije inicijative za jačanje kapaciteta u ovom smislu uključuju *programe obuke* za sadašnje i buduće kandidatkinje koje kandiduju političke partije ili izvanstranačke grupe iz građanskog društva. Noviji primjer je kampanja „Women2Win“ britanske Konzervativne partije koja pruža podršku, savjetovanje i obuku o javnom nastupu i medijskim vještinama ženama koje žele da se uključe u politiku u većoj mjeri. Grupa takođe organizuje događaje umrežavanja na kojima se sastaju žene sa svih nivoa politike.⁵⁶

Sličnu inicijativu su sprovodile britanske liberalne demokrate krajem devedesetih godina prošlog vijeka kada je njihova ženska sekcija pokrenula kampanju „50:50“ u cilju uključivanja većeg broja žena u parlament pomoću slogana „keš, povjerenje i kultura“ („cash, confidence and culture“). Utvrdile su da su ove tri riječi koje počinju na „C“ (u engleskom jeziku, prim. prev.) tri glavne prepreke sa kojima se suočavaju oni koji tek počinju da se bave

politikom. U tom cilju, one su 1997. godine osnovale Povjerenički fond Nensi Sir („Nancy Seer Trust Fund“) kako bi pomogle u finansiranju troškova na koje često utiče rodna pripadnost, kao što su dječja zaštita i zaštita starijih i putni troškovi (kako bi obezbjedile keš); izradile su program za zasjenjivanje poslanika (kako bi promovisale povjerenje); i podsticale izradu baze podataka o vještinama da bi angažovale portparolke i kandidatkinje (kako bi se borile protiv kulture u kojoj dominiraju muškarci).⁵⁷ Takođe je moguće koristiti programe mentorstva kojima se uspostavljaju dugoročne veze između liderki koje su uspješno stupile na izabranu funkciju i ostalih koji teže ka tim pozicijama.

Žene u norveškoj Laburističkoj partiji su na malo drugačiji način osmislile program poznat pod nazivom „Women Can do It“ („Žene to mogu“) koji pruža mogućnosti za obuku kandidatkinja u više od 25 zemalja širom svijeta, uključujući zemlje članice OEBS-a kao što su Albanija, Bjelorusija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Moldavija, Crna Gora i Srbija. Uz finansijsku pomoć organizacije „Pomoć norveškog naroda“ teme koje su obuhvaćene programom se kreću od demokratije i učešća žena u komunikaciji, argumentacije/držanja govora/rasprava, odnosa prema medijima, pregovora, umrežavanja, obuka o zalaganju pa do nasilja nad ženama. U nastojanju da omogući učešće žena u javnim poslovima, program pruža obuku o posebnim vještinama, ali se takođe posmatra kao prilika da se žene sastanu i osnuju mreže.⁵⁸

Institut za politikologiju Univerziteta Harvard u Sjedinjenim Državama je od 1972. godine pokrenuo dvostranački program za novoizabrane članove kongresa koji uključuje i muškarce i žene. Program pruža intezivne seminare o osnovnim pitanjima javne politike kao što su vanjska politika, zdravstvena zaštita i savezni budžet, a vode ga istaknuti naučnici i praktičari koji iznose stavove iz cjelokupnog političkog spektruma. Takođe nudi radionice na kojima se novim zastupnicima pomaže da na najbolji mogući način iskoriste svoje prve sedmice i mjesec rada na Kapitolu. Ove radionice se fokusiraju na to „kako“ obavljati poslove u Vašingtonu, a vode ih sadašnji i bivši viši zvaničnici iz Kongresa, Bijele kuće, ministarstava, regulatornih agencija i domaćih medija. Program takođe pruža neformalne mogućnosti novoizabranim članovima da formiraju socijalne mreže sa članovima iz opozionističkih partija prije pritisaka zbog ulaska u Kongres čime se promoviše atmosfera kolegijalnosti, povjerenja i saradnje na Kapitolu. Slični programi se sprovode za novoizabrane gradonačelnike i guvernere.

Drugi krak u promovisanju jednakih mogućnosti se odnosi na *inicijative u angažovanju* u smislu pronalaženja i podsticanja žena da se kandiduju za funkcije u bliskoj ili daljoj budućnosti. Ove programe prevashodno organizuju organizacije iz građanskog društva i oni su posebno dobro izrađeni u Sjedinjenim Državama gdje primjena većinskog izbornog sistema u kombinaciji sa neprijateljstvom prema rodnim kvotama otežava postizanje značajnog uvećanja zastupljenosti žena u politici, bar ne u skorije vrijeme. Stoga su mnogi ovakvi projekti dugoročno usmjereni ka promovisanju promjene mentaliteta kod žena.

Novija kampanja koja je dobila nacionalni značaj je „Projekat 2012“, nestranačka kampanja koju je pokrenuo Centar za Amerikanke i politiku Univerziteta Rutgers.⁵⁹ Kampanja je namijenjena ženama starosti 45 godina i više, posebno onim čije profesije nisu dovoljno zastupljene u politici, kao što su: finansije, životna sredina, nauka, zdravstvo, tehnologija i mala preduzeća. „Projekat 2012.“ je usmjeren ka starijim ženama zbog činjenice da je veća vjerovatnoća da su žene u ovim godinama na vrhu karijere, da imaju manje porodičnih obaveza (jer su im djeca vjerovatno odrasla) i da su finansijski samostalne. Projekat ima za cilj da dosegne do ovih žena tokom održavanja industrijskih konvencija kroz razgovore koje vode nekadašnje poslanice, a onima koje izraze interesovanje za projekat se daju informacije o istraživačkim grupama, programima obuke u okviru kampanje i mrežama prikupljanja sredstava koje im mogu pomoći u postizanju uspjeha.

S druge strane, grupa pod nazivom „Running Start“ („Start u trci“) svoj rad usmjerava ka mlađim grupama stanovništava navodeći da je ključ za povećanje zastupljenosti žena u Sjedinjenim Državama u angažovanju većeg broja mlađih žena u politici i njihovom izboru na funkcije.⁶⁰ Program liderstva za mlade političarke koji sprovodi „Running Start“ upoznaje učenice srednje škole sa značajem žena u političkom liderstvu i obučava ih o držanju govora u javnosti, umrežavanju, medijskim nastupima pred kamerama i izradi platforme. U okviru programa „Running Start/Wal-Mart Star Fellowship“ žene sa univerziteta se raspoređuju u kancelarije zastupnica ili senatorki gdje stažiraju tokom jednog semestra, a svaki petak provode na seminaru gdje uče o suštinskim i praktičnim detaljima političke funkcije.

I dvije posljednje inicijative u Sjedinjenim Državama obuhvataju „She Should Run“ („Ona treba da se kandiduje“) koja predstavlja onlajn sredstvo za imenovanje i resursni centar koji traži od žena da razmotre kandidovanje za funkciju, a inspirisana je statistikom koja pokazuje da žene manje razmišljaju o tome da postanu kandidati nego što to muškarci rade, ali da kada se kandiduju onda obično dobijaju iste rezultate kao muškarci. Pojedinaac može poslati formular sa informacijama o ženi za koju on ili ona smatra da treba nekad da se kandiduje za funkciju i program će garantovati da ona dobije pozitivan podsticaj, kontakte i potrebne resurse za preduzimanje sljedećeg koraka.⁶¹ Sličan projekat je kampanja pod nazivom „Appoint Her“ („Postavite nju“) koju organizuje Fondacija foruma ženskih kampanja. Obezbjeduje nacionalni resurs ženama koje žele da budu postavljene na funkciju tako što informiše žene o slobodnim pozicijama, omogućava razmjenu vještina i karakteristika sa ženama koje trenutno zauzimaju funkciju i razmatra kako su one počele karijere.⁶²

Treća vrsta strategije jednakih mogućnosti se fokusira na razmjenu informacija putem kreiranja *mreža znanja*, prevashodno preko državnih granica, radi razmjene ideja o djelotvornim načinima podizanja javne svijesti, pronalaženja potencijalnih kandidatkinja i pomaganja ženama da uspješno vode kampanje. Grupa transnacionalnih NVO se sastala na globalnom nivou kako bi omogućila ove razmjene kroz Međunarodnu mrežu znanja žena u politici ili iKNOWPolitics (<http://www.iknowpolitics.org/>), vebsajt koji finansiraju Program Ujedinjenih nacija za razvoj, Razvojni fond Ujedinjenih nacija za žene, Nacionalni demokratski institut za međunarodne poslove, Međuparlamentarna unija i Međunarodni institut za demokratiju i podršku u izborima. Projekat je opisan kao „radni prostor na internetu“, a osmišljen je tako da služi potrebama izabranih zvaničnika, kandidata, lidera i članova političkih partija, istraživača, studenata i ostalih praktičara zainteresovanih za napredovanje žena u politici (pogledati rubriku 3 u tekstu koji slijedi).

RUBRIKA 3 VEBSAJT „IKNOWPOLITICS“

Međunarodna mreža znanja za žene u politici (iKNOWPolitics, <http://www.iknowpolitics.org/>) je osnovala forum na internetu za razmjenu informacija o statusu žena u politici širom svijeta. Cilj je da se poveća učešće i djelotvornost žena u političkom životu korištenjem foruma zasnovanog na tehnologiji. Vebsajt omogućava korisnicima/korisnicama priliku da *pristupe resursima*, uključujući onlajn biblioteku i stručno znanje ostalih korisnika, eksperata i praktičara; *stvaraju znanje* putem posredovanih foruma za diskusiju, razmjene informacija i konsolidovanih odgovora eksperata na pitanja članova; i *razmjene iskustva* primjenom mehanizma koji su posebno osmišljeni tako da omogućavaju razmjenu naučenih lekcija i najboljih praksi između članova globalne zajednice posvećene napredovanju žena u politici. Kako bi se obezbjedio pristup i opsežna upotreba, sadržaj i resursi vebsajta su dostupni na arapskom, engleskom, francuskom i španskom jeziku.

Projekat predstavlja združenu inicijativu nekoliko organizacija posvećenih unaprjeđenju statusa žena u političkom životu. Program Ujedinjenih nacija za razvoj pomaže vladama i građanima u 166 zemalja u pronalaženju rješenja za nacionalne i globalne razvojne izazove. Pruža podršku jačanju kapaciteta članica političkih partija i nezavisnih kandidatkinja u pripremi za ulazak u političku arenu. Razvojni fond Ujedinjenih nacija za žene pruža finansijsku i stručnu podršku inovativnim programima i strategijama koje podstiču osnaživanje žena i rodnu ravnopravnost. Nastoji da poveća broj žena na svim nivoima vlade obučavanjem liderki i izgradnjom njihovih vještina potrebnih da učestvuju na izborima kao kandidati ili glasači. Nacionalni

demokratski institut nudi praktičnu podršku građanskim i političkim liderima u unaprjeđenju demokratskih vrijednosti, praksi i institucija. Njegov Program za učešće žena u politici je posvećen povećanju broja žena na izabranim pozicijama i unaprjeđenju ženskog liderstva u partijama i građanskom društvu. Međunarodni institut za demokratiju i podršku u izborima je međuvladina organizacija koja je posvećena jačanju demokratskih institucija i procesa. Izrađuje uporedne analize i mehanizme za unaprjeđenje učešća žena u javnom životu. Međuparlamentarna unija je svjetska organizacija parlamenata suverenih država. Bavi se sprovođenjem opsežnih istraživanja radi praćenja trendova i podizanja svijesti žena u politici i pruža stručnu podršku projektima namjenjenim ženama u parlamentu i kandidatkinjama.

U Evropi je Evropski ženski lobi (European Women's Lobby – EWL) sa sjedištem u Briselu aktivan u kampanjama za povećanje zastupljenosti žena u Evropskom parlamentu. EWL je organizovao kampanju prije svakih izbora za Evropski parlament počev od devedesetih godina prošlog vijeka sa ciljem uticanja na partije da kandiduju više žena. To radi tako što pokrene svoju mrežu od 2.500 ženskih grupa širom Evrope, ali i tako što obezbjedi određeni broj mehanizama na svom veb-sajtu koji je dostupan na više jezika da bi se pomoglo običnim građanima da izvrše pritisak na elite u svojim zemljama kako bi one u svojim imenovanjima ozbiljno razmislile rodnu ravnopravnost.⁶³

Inicijative za borbu protiv stereotipa i podizanje svijesti

Uvjerenja da žene ne treba da se kandiduju za političke funkcije su podstaknuta i poduprta rodnim stereotipima koji povezuju muškarce sa javnom sferom politike, a žene sa privatnom sferom doma. Promjena ovih stereotipa može dovesti do povećanja broja žena koje razmatraju političku karijeru i promjena stava glasača – i političkih partija – o kandidatkinjama. Jedan od mehanizama za borbu protiv takvih stereotipa su *medijske kampanje* usmjerene ka promjeni stava građana o politici. Nekoliko kampanja u regionu OEBS-a je posebno bilo fokusirano na stvaranje povoljnijeg ambijenta za candidature žena i to podizanjem svijesti glasača i elita u vezi sa postojećim nedostatkom rodne ravnopravnosti u političkoj sferi i potrebom za izborom većeg broja žena za dobrobit demokratije.

Prvi primjer je bio Parlament pariteta u Portugalu, inicijativa tri poslanice iz Evropskog parlamenta u susret izborima za Evropski parlament 1994. godine. One su pozvale 115 političarki i 115 političara na jednodnevno političko zasjedanje na kojem se raspravljalo o demokratiji, ulozi žena u Portugalu i građanstvu i paritetu. Događaj koji je sufinansirala Evropska komisija je imao za cilj da pokaže kako bi izgledala rodna ravnopravnost kada bi 50 procenata mandata pripadalo ženama, a 50 procenata mandata muškarcima.⁶⁴

Opsežnija medijska kampanja je organizovana na Islandu 1997. godine u obliku višestranačkog skupštinskog odbora koji je kreirao dobro finansiranu petogodišnju kampanju (1997-2002.) u cilju povećanja udjela žena u politici putem humorističkih reklama, kurseva obuke, edukativnih mreža, javnih sastanaka i programa mentorstva. Reklame su uključivale postere koji su preispitali stereotipe na najvišim nivoima vlade s ciljem da se rodna ravnoteža posmatra kao pitanje koje utiče i na žene i na muškarce. Na jednom od postera je prikazana poslanica koja se brije, dok je ne drugom prikazan ministar vanjskih poslova koji drži hulahopke (pogledati slike 1 i 2). Natpisi su glasili „Pola nacije nije demokratski predstavljeno u parlamentu“ i „Neka su iskustva van našeg domašaja“.

Noviji primjeri medijskih kampanja uključuju kampanju sa posterima u podzemnoj željeznici i na ulicama Praga koju je sponzorirao Forum 50% u susret izborima u Češkoj 2006. godine. Posteru su prikazali dugačak red pantalona i kravata i pitanje: „Da li zaista imate izbora?“. Poruka je značila da iako postoje razlike među muškarcima u politici, ipak su mogućnosti izrazito ograničene kada opcije ne uključuju žene (pogledati sliku 3).

U Turskoj je Ka-Der, Udruženje za podršku kandidatkinjama, pokrenulo niz inovativnih kampanja za podizanje svijesti javnosti. Tokom priprema za opšte izbore 2007. godine grupa je sačinila postere poznatih poslovnih žena i umjetnica koje su nosile kravate ili imale brkove sa pitanjem „Da li je potrebno biti muškarac da bi se ušlo u parlament?“ (pogledati sliku 4). U susret lokalnim izborima 2009. godine koristili su bilborde koji su prikazivali rame uz rame tri muškarca koji su bili lideri glavnih političkih partija, sa tekstom koji je glasio da su tri partije ujedinjene u povlašćivanju kandidata u odnosu na kandidatkinje.

SLIKA 1

Half the nation is not reflected democratically in the parliament

Það sem skilur okkur að gerir okkur sterkari sem heild.

Íslendingar eru heild ólíkra einstaklinga, karla og kvenna, með fjölbreytta reynslu og viðhorf.

Alþingi Íslendinga hefur það höfuðverkefni að standa vörð um lýðræðið,

- rétt og velferð hvers Íslendinga.

Lýðræðið felur í sér jafnrétti

- jöfn tækifæri einstaklinga af báðum kynjum, meðal annars til náms, starfa, launa og ábyrgðar.

Konur eru helmingur þjóðarinnar.

Alþingi Íslendinga hefur hingað til ekki náð að endurspegla það hlutfall.

Sjónarmið beggja kynja hafa ekki náð lýðræðislegu jafnvægi.

Það er þjóðinni í hag að ólíkum sjónarhornum beggja kynja sé gert jafn hátt undir höfði. Þess vegna er aukin þátttaka kvenna í stjórnámálum hagrúslensku þjóðarinnar.

Cabinet appointed committee to increase women's share in politics

Izvor: A. Vudvord, *Zalaganje za rodnu ravnopravnost* (Strazbur; Savjet Evrope, 2002.), str. 38.

Some experiences are beyond our reach

Það sem skilur okkur að
gerir okkur sterkari sem heild.

Íslendingar eru heild ólíkra einstaklinga, karla og kvenna,
með fjölbreytta reynslu og viðhorf.

Alþingi Íslendinga hefur það höfuðverkefni að standa vörð
um lýðræðið,

- rétt og velferð hvers Íslendinga.

Lýðræðið felur í sér jafnrétti

- jöfn tækifæri einstaklinga af báðum kynjum, meðal annars
til náms, starfa, launa og ábyrgðar.

Konur eru helmingur þjóðarinnar.

Alþingi Íslendinga hefur hingað til ekki náð að endurspegla
það hlutfall.

Sjónarmið beggja kynja hafa ekki náð lýðræðislegu jafnvægi.

Það er þjóðinni í hag að ólíkum sjónarhornum beggja kynja sé gert
jafn hátt undir höfði. Þess vegna er aukin þátttaka kvenna
í stjórnámum hugar íslensku þjóðarinnar.

Cabinet appointed committee to increase women's share in politics

Izvor: A. Vudvord, *Zalaganje za rodnu ravnopravnost* (Strazbur; Savjet Evrope, 2002.), str. 37.

SLIKA 3

Izvor: <http://www.5050democracy.eu/>

SLIKA 4

Izvor: <http://www.ka-der.org.tr/>

Inicijative političkih partija

Pored kampanja koje organizuje građansko društvo takođe postoje naponi unutar političkih partija koji su usmjereni ka unaprijeđenju zastupljenosti kandidatkinja. Glas žena u političkim partijama je tradicionalno potpomognut osnivanjem *ženskih foruma* ili formalnih organizacija koje – bar u teoriji – okupljaju sve žene koje su članice neke partije. Ženski forumi su u zapadnoj Evropi često formirani nakon što su žene stekle pravo glasa kao sredstvo privlačenja žena glasača u partiju. Takvi forumi su u komunističkim državama posmatrani kao značajni za uključivanje radnica i dobijanje podrške od žena koje nisu u partijama. Međutim, u oba slučaja cilj je bio obično da žene služe interesima partija, a ne da partije služe interesima žena. Ipak, ženski forumi su u mnogim zemljama vremenom počeli da služe kao značajna platforma za žene unutar političkih partija, kako na početku razmatranja ove problematike, tako i u izgradnji posvećenosti partijskih lidera da će povećati angažovanje kandidatkinja.⁶⁵ Međutim, neke nove partije kao što su Zeleni nemaju zasebne ženske forume i to opravdavaju argumentom da bi one mogle doprinjeti stavljanju pitanja žena po strani. Međutim, pokušaji zatvaranja ženskih foruma u nekim renomiranim partijama nisu uspjeli zbog argumenata da te organizacije i dalje igraju značajnu ulogu u davanju prilike ženama da ugrade u političku agendu ona pitanja koja su značajna za žene.⁶⁶

Drugi niz strategija utemeljenih u partijama uključuje *inicijative za prikupljanje sredstava* u cilju podsticanja kandidatkinja i obezbjeđivanja da one imaju dovoljno resursa za vođenje uspješnih kampanja. Fokus na uklanjanju finansijskih prepreka za kandidovanje na izabrane funkcije dobija posebno na značaju u zemljama gdje javno finansiranje nije na raspolaganju za kampanje kandidata. Možda je među njima najpoznatija EMILINA Lista (eng. EMILY's List) – u Sjedinjenim Državama, grupa osnovana 1985. godine koja angažuje i obučava žene, ali ono što je jedinstveno, objavljuje njihova imena kako bi obezbjedila podršku pristalica širom zemlje.⁶⁷ Slične grupe za prikupljanje sredstava su formirane u drugim zemljama na osnovu modela EMILINE Liste (eng. EMILY's List), kao što su Australija, Velika Britanija i Italija.

Dodatni mehanizmi su na raspolaganju u zemljama sa kvotama ili tamo gdje se partije finansiraju iz javnih sredstava. Kao što je već pomenuto u vezi sa slučajem Francuske, partije mogu biti finansijski kažnjene u srazmjeri koja je proporcionalna stepenu u kojem one krše zahtjev za kvotama koji podrazumjeva 50 procenata kandidata i 50 procenata kandidatkinja. Pristup „štap“ je imao različite efekte na manje i veće partije, pri čemu su ove prve bile u većoj mjeri zavisne od finansiranja od države, dok su druge bile više u mogućnosti da „priušte“ imenovanje većeg broja muškaraca.⁶⁸ Stoga treba napomenuti ograničenja takvog pristupa. U Francuskoj se nekoliko partija opredijelilo za finansijsku kaznu, umjesto ispunjavanja zahtjeva za kvotama: bez primjene drugih izvršnih mehanizama, takav pristup može uspostaviti presedan za zanemarivanje zahtjeva za kvotama. Akteri u drugim zemljama su umjesto toga nastojali da ponude „šargarepu“ partijama da bi ih na taj način naveli da kandiduju veći broj žena. Na primjer, partije u Hrvatskoj su tokom proteklih godina dobijale deset procenata više sredstva ako bi uspjele da omoguće izbor žena u parlamentu. Sličan napor za povećanje broja izabranih žena je uložila vlada Maroka koja je ponudila finansijske podsticaje partiji sa najvećim brojem kandidatkinja na lokalnim izborima 2009. godine. Iako se još uvijek ne primjenjuju u velikoj mjeri, ovakvi eksperimenti sa finansiranjem mogu na neki način ispuniti i ciljeve grupa kao što je Grupa država Savjeta Evrope protiv korupcije (GRECO) koja se između ostalog zalaže za povećanje transparentnosti finansiranja partija.

I posljednja, manje uobičajena partijska strategija za podizanje svijesti javnosti i izbor žena je formiranje *ženskih partija*. Trinaest ženskih organizacija u Litvaniji je 1995. godine osnovalo Litvansku žensku partiju na čelu sa bivšom premijerkom Kazimierom Prinskiene s ciljem da pokažu javnosti da ženama nisu potrebne kvote da bi bile nezavisni politički akteri. Partija se našla na sedmom mjestu od ukupno 24 partije koje su učestvovala na izborima 1996.

godine čime su obezbjedile značajnu šokantnu vrijednost među postojećim partijama.⁶⁹ Noviji primjer je Ženska partija koja je formirana u susret izborima u Poljskoj 2007. godine kada je pokrenuta kontroverzna kampanja sa posterima radi upozorenja žena glasača da je stvarni problem to što je Poljska zemlja kojom upravljaju muškarci, za muškarce.⁷⁰ U kampanji su se zalagale za pitanja u vezi sa rođenjem djece, kontracepcijom, proširenom dječijom zaštitom, jednakom zaradom i penzionim pravima. Takve inicijative često izrastu iz ženskih političkih pokreta koji nastoje da se postave „iznad“ postojećih političkih partija i da daju ženama mogućnost da izraze stav.⁷¹

VIII RODNO SENZITIVNE PROCEDURE I PRAVILA NA IZBRANOJ FUNKCIJI

Navedene inicijative ukazuju da je promovisanje zastupljenosti žena proces koji obuhvata više aspekata, nalaže različite strategije za podizanje svijesti o potrebi za rodnom ravnotežom, pronalaženje i podsticanje potencijalnih kandidatkinja i obezbjeđivanje da žene dobiju resurse, vještine i sredstva koja im mogu pomoći da budu izabrane. Međutim, nije dovoljno samo integrisati pitanja rodne ravnopravnosti u kampanje ako žene nisu u mogućnosti da djelotvorno izraze svoj stav kada budu izabrane na funkciju. Istraživanje Međuparlamentarne unije o parlamentarcima iz 2008. godine je pokazalo da žene i dalje doživljavaju tradicionalnu kulturu, pravila i radne prakse parlamenta kao problematične.⁷² Istraživanje iz 2004. godine je pokazalo da je čak i u egalitarnoj Švedskoj ženama teže da zauzmu više rukovodeće pozicije. Postoje dvije dimenzije u izgradnji rodno senzitivnijeg parlamenta.

Prva se tiče kapaciteta parlamenta da *ugrade rodni aspekt* u rad na politikama, zakonodavne prioritete i rasprave uz naglašavanje dimenzija rodne ravnopravnosti u svim javnim politikama. Jedna strategija za postizanje ovog cilja je formiranje specijalizovanih skupštinskih odbora i poslaničkih klubova koji bi radili na pitanjima rodne ravnopravnosti. Poslanički klubovi žena u parlamentima i žene iz različitih partija takođe formiraju mreže žena u zakonodavnoj vlasti. Druga alternativa uključuje uvođenje rodnog aspekta u postojeću strukturu skupštinskih odbora i rad na zakonodavstvu preko mehanizama kao što su planiranje budžeta iz rodne perspektive (obavljanje analize državnog budžeta u pogledu implikacija i na žene i muškarce) i angažovanje eksperata za rodnu ravnopravnost u izradi zakona.

Druga dimenzija se odnosi na *uslove rada u parlamentu i kulturu obavljanja poslova*. Zakonodavna tijela su organizovana na osnovu niza standardizovanih pravila, radnih procedura i institucionalnih kapaciteta koji mogu stvoriti prepreke ravnopravnom uključivanju žena u donošenje svih odluka i zauzimanju rukovodećih uloga. Kao što je navedeno u novijem izvještaju OEBS-a, neki elementi parlamentarne kulture mogu odvratiti žene od političke karijere, kao što su partijski sastanci koji se održavaju kasno uveče i nedostatak kapaciteta za čuvanje djece.⁷³ Kako bi se omogućilo učešće žena, skupštinska tijela treba da revidiraju svoje interne procedure da bi obezbjedila postojanje rodno senzitivne strukture i uslove rada na izabranim funkcijama, uključujući i razmatranje vremena zasjedanja, angažovanje na rukovodećim pozicijama u okviru zakonodavne vlasti i obezbjeđenje kapaciteta za čuvanje djece i za majke. Pored toga, novi/e poslanici/e se suočavaju sa ozbiljnim izazovima u pogledu učenja skupštinskih pravila, vještina za pisanje zakona i procedura rasprava, stoga parlamenti treba da obezbjede da novi poslanici i poslanice imaju jednak pristup jačanju kapaciteta, programima uvođenja u posao i obukama.

Na primjer, u Švedskoj se primjenjuje interni proces za ocjenu rodne senzitivnosti švedskog parlamenta.⁷⁴ Rezultati ocjene istraživanja su pokazali da se poslanice suočavaju sa nekoliko izazova u parlamentu: obično su se borile da zauzmu visoke pozicije u parlamentu, smatrale su da su one i njihov rad neuočljivi, često su bile predmet podsmijeha i omalovažavanja i često nisu imale pristup cjelokupnim informacijama o radu parlamenta. Ovo je dovelo do nastanka dokumenta sa „15 prijedloga za uspostavljanje rodne ravnopravnosti u parlamentu“. Plan rodne ravnopravnosti je bio usvojen za svako skupštinsko zasjedanje što je nalagalo izvještavanje i praćenje koje

spada u nadležnost generalnog sekretara parlamenta. Neke od reformi koje je Švedska sprovela kako bi parlament učinila povoljnijim za porodični život su uključivale obezbjeđivanje subvencionisanih kapaciteta za čuvanje djece, mogućnost odlaska na roditeljsko odsustvo bez davanja ostavke i standardizaciju pravila o radnom vremenu i bolovanju u cilju njihovog usaglašavanja sa pravilima koja se odnose na ostali dio radne snage. Rukovodstvo je takođe zauzelo čvrst stav u promovisanju ovih inicijativa. Trebalo je da prođe niz godina i da se posveti politička volja za sprovođenje ovih reformi, pri čemu se navodilo da čak iako se čini da je rodna ravnopravnost uspostavljena i dalje treba ulagati sistematične napore kako bi se u političkoj sferi obezbjedila istinska rodna ravnopravnost.

IX MEHANIZMI IZVRŠENJA: SANKCIJE

U skladu sa osnovnim ljudskim pravom na slobodu udruživanja, OEBS/ODIHR podržava ograničenu regulatornu ulogu države u odnosu na partije. Međutim, mnoge države članice OEBS-a su uvele zakonodavstvo koje uređuje političke partije odredbama koje se odnose, *inter alia*, na uslove registracije, pristup državnim resursima (kao što je emitovanje na javnom servisu, javna sredstva za politiku i kampanju) i pristup glasanju. Ali, ako političke partije kao udruženja dobijaju jedinstvene privilegije koje se ne daju drugim udruženjima, kao što su finansiranje javnim sredstvima i besplatno emitovanje na javnom servisu, onda se s pravom može očekivati da funkcionisanje određene političke partije donekle može da se reguliše zakonima i propisima.

Države mogu primjeniti niz različitih sankcija i taktika za poboljšanje učešća žena u politici bez obzira da li postoje zakonodavne ili dobrovoljne politike. Krovna strategija ovakvog tipa bi uključivala:

(1) JAVNO OBZANIVANJE

Objavlivanje liste političkih partija sa najgorim rezultatom u pogledu učešća žena može naškoditi ugledu partije i na kraju i samom uspjehu na izborima. Mediji imaju značajnu ulogu u ovom procesu. U susret parlamentarnim izborima 2010. godine u Velikoj Britaniji, značajno manji procenat poslanica u Liberalnodemokratskoj partiji u poređenju sa Laburističkom i Konzervativnom partijom je bio predmet opsežne rasprave u medijima i to je privuklo dosta negativne pažnje. Time je pitanje zastupljenosti žena stavljeno na dnevni red u većoj mjeri i značilo je da su partije bile primorane da raspravljaju i opravdaju svoje evidencije. S druge strane, političke partije takođe mogu da izgrade svoj kredibilitet društvenih „čuvara vrijednosti“ promovisanjem učešća žena i uključivanjem većeg broja žena na pozicije na kojima se donose odluke. Na primjer, njemačka Zelena partija je uvela „dvostruko predsjedavanje“ gdje muškarac i žena kopredsjedavaju partijom; ova praksa se primjenjuje kako bi se pokazala privrženost Zelene partije vrijednostima kao što su pravičnost i ravnopravnost.

Tamo gdje postoje zakonske kvote države mogu da obezbjede veći nivo njihovog sprovođenja putem niza dodatnih strategija kao što su:

(2) OGRANIČAVANJE PRISTUPA GLASANJU:

Jedna od najneposrednijih sankcija koje izborne komisije mogu primjeniti je odbacivanje listi kandidata koje ne ispunjavaju zakonske uslove za rodnom ravnotežom. Ta sankcija je utvrđena za francuske lokalne izbore i izbore za Evropski parlament, kao i izbore za slovenačku Narodnu skupštinu: partijske liste se odbacuju ako nisu u skladu sa zakonom koji propisuje jednak broj kandidata i kandidatkinja na listi.

(3) OBUSTAVA GLASAČKIH PRAVA NA MEĐUNARODNIM FORUMIMA:

Vlade i međunarodne organizacije mogu razmotriti obustavu glasačkih prava onih članova koji ne ispune propisani zahtjev za rodnom ravnotežom. To se može primjeniti na učešće političkih partija kao i drugih javnih grupa, poput državnih delegacija, na sastancima neke međunarodne organizacije ili komiteta za posredovanje.

(4) OBUSTAVA JAVNIH SREDSTAVA/FINANSIJSKE KAZNE:

Političke partije se oslanjaju na finansiranje od države kako bi bile u mogućnosti da ispune svoje osnovne funkcije. Ako su finansije iz privatnog sektora ograničene, naročito kada su u pitanju manje partije, državna sredstva su posebno značajna. Povlačenje tih sredstava može ugroziti sposobnost partija da adekvatno sprovedu kampanje i da se takmiče. Albanija i Portugal su uveli zakonske odredbe za takvo povlačenje. Njihovi izborni zakoni propisuju da će državna sredstva biti obustavljena za partije koje ne ispune zakonsku kvotu sve dok se kršenje ne ukloni. Ova obustava se može primjenjivati samo na sredstva namjenjena za izbornu kampanju ili državna sredstva za finansiranje političkih aktivnosti. Povlačenje državnih sredstava je snažan mehanizam za podsticaj na poštovanje zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti. Te mjere su sprovedene u Francuskoj gdje je izborni zakon izmijenjen 2000. godine kako bi se od partija zahtijevalo da imenuju jednak broj kandidata i kandidatkinja na svim izborima. U slučaju nepoštovanja u imenovanjima za Narodnu skupštinu, političke partije gube procenat od sredstava koja država finansira koji je jednak iznosu od 75 procenata razlike u procentu kandidata i kandidatkinja (pogledati rubriku 1: Francuski pokret pariteta).

(5) OGRANIČAVANJE PRISTUPA BESPLATNOM EMITOVANJU NA JAVNOM SERVISU:

Jednak udio besplatnog pristupa političkih partija emitovanju na javnom servisu je ključni element kod većine demokratskih izbora. U pogledu značaja medija u modernim kampanjama, povlačenje ovog prava se može iskoristiti kao vrlo djelotvorna sankcija protiv političkih partija koje ne ispune kvote. Sankcije mogu uključiti smanjenje broja ili trajanja besplatnih reklama, uklanjanje televizijskih emisija o partiji iz najgledanijeg termina ili ograničenje vremena za govor partijskog lidera na televizijskim debatama.

(6) VLADINI MEHANIZMI ZA PRAĆENJE:

Države takođe mogu povjeriti vladinim subjektima mandate za praćenje i izvršenje kako bi obezbjedile poštovanje odredbi koje se odnose na učešće žena u političkim partijama, kao što je uspostavljanje mehanizama za rodnu ravnopravnost sa ovlašćenjima za praćenje poštovanja zakonskih odredbi. Kada mehanizmi za ravnopravnost ne sadrže ovlašćenja za izvršenje ili praćenje, ali su konstituisana kao savjetodavna tijela, onda ti mehanizmi i dalje imaju značajnu ulogu u praćenju i konsultacijama što se može iskoristiti kao instrument za uticanje na ponašanje političkih partija.

X ZAKLJUČCI I SLJEDEĆI KORACI

OEBS ima za cilj da obezbjedi jednake mogućnosti ženama i muškarcima, kao i da integriše ravnopravnost u politike i prakse. Potpuno i ravnopravno ostvarivanje ljudskih prava žena je od suštinske važnosti za postizanje mirnog, bezbjednog i demokratskog regiona OEBS-a. Pitanje rodne ravnopravnosti je posebno značajno u donošenju odluka kao što je istaknuto u Pekinškoj deklaraciji iz 1995. godine. Od Pekinške deklaracije su ostvareni određeni konkrentni pomaci u učešću žena u nacionalnim parlamentima, ali je stopa napredovanja spora, neujednačena i nepotpuna. Institucije su i dalje daleko od dostizanja rodne ravnoteže kako u regionu OEBS-a tako i u svijetu. U državama članicama OEBS-a došlo je do postepenog porasta učešća žena u nacionalnim parlamentima za u prosjeku 0,5 procenata godišnje od 1995. godine. Ako se nastavi ovakav tempo promjena, bez daljih aktivnih intervencija, rodni paritet će u nacionalnim zakonodavstvima država članica OEBS-a biti dostignut za više od pola vijeka.

Akcioni plan u šest koraka

Međutim, ova projekcija je isuviše pesimistična jer slučajevi predstavljeni u ovom izvještaju ukazuju da ako postoji istinska posvećenost rodnoj ravnopravnosti onda konkretni koraci mogu biti izuzetno djelotvorni u povećanju broja žena na izabranim funkcijama. Akcioni plan u šest koraka koji je opisan u ovom izvještaju ukazuje na višestruke mehanizme politike za ubrzavanje dostizanja rodne ravnopravnosti. Jedan pristup ne može funkcionirati u svakom kontekstu, ali nacionalni akteri mogu izabrati inicijative koje su najpogodnije za svaki pojedinačan slučaj.

- (i) **Ustavna reforma:** Ustavna prava žena se proširuju najopsežnijim intervencijama. To uključuje proširenje prava na glasanje i obavljanje javne funkcije i uklanjanje svih preostalih oblika rodne diskriminacije. Ustavi takođe mogu ugraditi odredbe za afirmativnu akciju, uključujući propisivanje odredbe o rezervisanim mandatima ili zahtjev za zakonskim kvotama. Kao što je prikazano na primjeru Avganistana, partnera OEBS-a u saradnji, novi ili izmjenjeni ustavi pružaju značajne mogućnosti za ugrađivanje i jačanje prava žena, kao što su ustavni sporazumi koji prate prelaz od autokratije, naponi za održavanje mira u post-konfliktnim zemljama ili nakon uvođenja novih decentralizovanih zakonodavnih tijela.
- (ii) **Zakoni o izborima, finansiranju kampanja i partijama** regulišu kandidovanje, sprovođenje kampanja i izborni proces za ulazak u parlament. Mnoge karakteristike utiču na mogućnosti kandidata i kandidatkinja, ali se najznačajnije odnose na vrstu izbornog sistema, prosječnu veličinu izborne jedinice, obezbjeđivanje finansiranja partija i kampanja, ograničenja mandata, pristup glasanju i zahtjeve za graničnim vrijednostima. Studija je pokazala da su u regionu OEBS-a tokom protekle decenije, u poređenju sa zemljama koje primjenjuju većinske sisteme, one koje primjenjuju izborne sisteme proporcionalne zastupljenosti sa partijskim listama uključile u prosjeku 4-6 procenata više žena u donje domove parlamenta. Potreba da se predstavi uravnotežena lista proporcionalne zastupljenosti i da se maksimalno poveća podrška glasača je podsticaj za partijsko tijelo koje predlaže kandidate prilikom izbora. Sve izmjene zakona o izborima, finansiranju kampanja i partija treba da uzmu u obzir posljedice tih promjena na rodnu ravnopravnost.
- (iii) **Zakonske rodne kvote** su srodna strategija koja je sprovedena u desetak država članica OEBS-a tokom protekle decenije. Ove politike se razlikuju u pogledu udjela žena i muškaraca koji je u njima utvrđen, primjene uslova za rangiranje prilikom postavljenja na listu i sankcija zbog kršenja. Sve u svemu, studija je pokazala da je udio žena izabranih u parlamentu tokom protekle decenije porastao bržim tempom (neto dobit od oko četiri procentualna poena) u državama članicama OEBS-a koje su sprovele zakonske rodne kvote u poređenju sa onim koje nisu primjenile te mjere. Međutim, očigledna je i značajna razlika: tokom protekle decenije registrovan je porast od nevjerojatnih 25 procentualnih poena u udjelu žena na izabranim funkcijama u slučajevima bivše jugoslovenske republike Makedonije i Kirgistanu pri čemu su obje zemlje kombinovale liste proporcionalne zastupljenosti sa propisanim zahtjevom za rodnom ravnopravnošću od 30%.
- (iv) **Partijska pravila za izbor i postupci kandidature**, koja se utvrđuju internim procesima i pravilnicima, su takođe važna za dostizanje rodne ravnopravnosti na izabranim funkcijama. Kao što je dokumentovano u ovom izvještaju Švedska, zemlja sa egalitarnom kulturom i partijskim listama proporcionalne zastupljenosti, je skoro dostigla rodni paritet u parlamentu gdje su mnoge većinske partije usvojile partijske rodne kvote. Osmišljavanje i sprovođenje partijskih kvota se razlikuje od zemlje do zemlje i unutar zemalja, na primjer u njihovim nivoima ciljeva, koliko je zastupljeno rangiranje na partijskim listama i koliko se formalna pravila poštuju u praksi.

- (v) Politike i programi za **jačanje kapaciteta** se takođe sprovode u velikoj mjeri, posebno među organizacijama iz građanskog društva koje rade van partija, uključujući *inicijative za jednake mogućnosti* (obuka kandidata, programi uvođenja u posao i mentorstva, inicijative za angažovanje i mreže znanja), *inicijative za borbu protiv stereotipa i podizanje svijesti* (medijske kampanje i edukacija građana) i *inicijative političkih partija* (ženske sekcije, skupljanje sredstava i ženske partije). Postoje mnogobrojni primjeri ovakvih vrsta inicijativa i iako se neki konkretni slučajevi često posmatraju kao uspješni i dalje je teško naučiti neke opšte lekcije u procjeni njihove sveukupne djelotvornosti. Preporučuju se dalja razmjena znanja i procjenjivanje kao sljedeći koristan korak u ovom procesu.
- (vi) I na kraju, nije dovoljno samo povećati broj žena na funkcijama ako standardna pravila i procedure demokratskih tijela nisu rodno senzitivna i ako se time ženama onemogućava da djelotvorno funkcionišu kao izabrane predstavnice. Tako je i podsticanje **rodno senzitivnih pravila i procedura na izabranim funkcijama** takođe značajno, kako putem ugrađivanja rodniha pitanja u skupštinske odbore, rasprave, akcione planove, komisije, izvještaje i zakone tako i putem revizije standardnih uslova rada i kultura obavljanja poslova kako bi se obezbjedilo da i poslanici i poslanice imaju jednak pristup mogućnostima. Ovo je oblast kojoj je u javnim raspravama poklonjeno najmanje pažnje te se preporučuje da se prikupe sistematičnije informacije, možda kroz istraživanja i radionice uz praćenje iskustva parlamentaraca u zemljama članicama OEBS-a i utvrđivanje najboljih praksi u izabranim tijelima.

U svim tim inicijativama treba izraditi i objaviti nacionalne akcione planove kako bi se postavili jasni ciljevi, nadgledala i procjenjivala djelotvornost politika rodne ravnopravnosti i širile i razmjenjivale naučene lekcije iz tih iskustava. Takođe je potrebno podsticati političke partije da izrade, objave, sprovode i prate svoje sopstvene partijske akcione planove u kojima će biti utvrđeni ciljevi učinka i konkretni kratkoročni ciljevi. Sljedeći korak koji se preporučuje je da OEBS izradi praktične smjernice i priručnike za obezbjeđivanje stručne podrške i obrazaca koje partije mogu koristiti u izradi i nadgledanju sopstvenih akcionih planova. Nadamo se da će se sprovođenjem ovakvih vrsta inicijativa postepeno dostići rodna ravnopravnost u svim oblastima političkog rukovođenja i javnog života, te da će se ojačati prava žena i produbiti kvalitet demokratije. Sljedeća faza ovog bitnog rada na unaprjeđenju učešća žena u politici će biti izrada „Priručnika o mjerama za unaprjeđenje učešća žena u političkim partijama“ koji će pružiti praktične savjete o izboru, izradi i sprovođenju strategija za promovisanje rodne ravnoteže u procesima koji uključuju političke partije.

DODATAK TABELA A.1: PRIMJENA ZAKONSKIH I PARTIJSKIH RODNIH KVOTA U DONJEM DOMU NACIONALNIH PARLAMENTA, DRŽAVE ČLANICE OEBS-A, 1995.-2010.

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
Albanija	16	Kombinovani	30% (2008.)	Ne	Finansijske: Partiji koja ne poštuje zakon se smanjuje doprinos države za izbornu kampanju u iznosu do 10% .	Socijaldemokratska partija 30% (2001.) Demokratska partija 25% (2003.)
Andora	36	Paralelni kombinovani	Ne postoji			Ne postoje
Jermenija	9	Paralelni kombinovani	15% (2007.) Ranije: 5% (1999.)	Da: Najmanje svaka deseta pozicija na listi (Izborni zakon, član 100, stav 2).	Registracija: Partije neće biti registrovane (Izborni zakon, član 100 stav 1).	Unija nacionalnog samo-odlučivanja (NSDU) 20%
Austrija	28	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Socijaldemokratska partija 25% (1985.) Socijaldemokratska partija 40% (1993.) Zelena partija 50% (1986.) Zeleni-Zelena alternativa 50% (1993.) Austrijska narodna partija 33.3% (1995.)
Azerbejdžan	11	Većinski izbori u jednom krugu	Ne postoji			Ne postoji
Bjelorusija	32	Dvokružni sistem	Ne postoji			Ne postoji
Belgija	39	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	50% (2002.) Ranije: 25% (1994.) Ranije: 33.3% (1999.)	Da: Dva kandidata na vrhu liste kandidata i na listama naizmjeničnih kandidata ne mogu biti istog pola (Izborni zakon, član 117).	Registracija: Ako partija ne ispoštuje zahtjev za rodnom strukturom, izborni organi odbijaju njenu listu (Izborni zakon, član 119).	Francuske hrišćanske demokrate: Najmanje jedan mandat za ženu (Ranije) Flamanska liberalna partija 20% (Ranije) Francuske hrišćanske demokrate 33,3% (Ranije) Flamanska zelena partija 50% (Ranije) Flamanska socijaldemokratska partija 25% (Ranije) Francuska zelena partija 50% (Ranije) Francuska socijaldemokratska partija 50% (Ranije) Flamanska socijalistička partija (Ranije)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
						Francuska socijalistička partija (Ranije)
Bosna i Hercegovina	19	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	33% (2001.) Ranije: 30% (1998.)	Da: 1 kandidat manje zastupljenog pola treba da bude uključen među prvih dva kandidata na listama, 2 među 5 prvih kandidata, 3 među prvih 8 kandidata (Član 4 stav 19 Izbornog zakona iz 2001.).	Ne postoji	Socijaldemokratska partija 30% (2001.)
Bugarska	21	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Ne postoji
Kanada	22	Većinski izbori u jednom krugu	Ne postoji			Nacionalna demokratska partija 50% (1992.) Liberalna stranka Kanade 25% (1993.)
Hrvatska	24	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji		Finansijske: 10 procenata više sredstava će se dati političkim partijama čije članice su izabrane u parlamentu	Socijaldemokratska partija 40% (1996.) 40% (2000.) Hrvatska demokratska unija 25% (1999.) Hrvatska socijalno-liberalna stranka 35%
Kipar	13	Sistem proporcionalne zastupljenosti	Ne postoji			Pokret socijal-demokrata (KISOS) 30% Stranka demokratskog ujedinjenja (1999.)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
		partijskih lista				
Češka	22	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Socijaldemokratska partija 25% Partija demokratske ljevice (25%) (Ranije)
Danska	38	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Socijalistička narodna partija 40% (Ranije) Socijaldemokratska partija 40% (Ranije) Partija ljevičarskih socijalista 50% (Ranije)
Estonija	23	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Pro Patria (Ranije)
Finska	40	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			
Francuska	19	Dvokružni sistem	50% (2000.)		Finansijske: Ako je razlika između brojeva kandidata oba pola koje partija ili grupa predstavljaju veća od dva procenta, partiji ili grupi će se smanjiti subvencije za 75 % od te razlike. (Zakon br. 88-227, Član 9 stav	Socijalistička partija 50% (1990)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
					1).	
Gruzija	7	Paralelni Kombinovani	Ne postoji			Unija građana 30% (2003.)
Njemačka	33	Kombinovani sistem	Ne postoji			Alijansa 90/ Zeleni 50% (1986.) Socijaldemokratska partija 40% (1998.) 33% (1994.) 25% (1988.) Hrišćanska demokratska unija 33% (1996.) Stranka demokratskog socijalizma 50% (Ranije) Ljevičarska stranka 50%
Grčka	17	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Pan-helenistički socijalistički pokret (PASOK) 40%
Mađarska	9	Kombinovani sistem	Ne postoji			Socijaldemokratska partija (1999.) Mađarska socijalistička stranka 20% Politika može biti drugačija 50%
Island	43	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Narodna alijansa 40% (Ranije) Socijaldemokratska partija 40% (Ranije) Napredna stranka 40% (1996.) Ujedinjeni front 40% (2002.) Socijaldemokratska alijansa 40% (2007.) Ljevičarski zeleni pokret 50%
Irska	14	Sistem pojedinačno prenosivog glasa	Ne postoji			Radnička stranka 40% (Ranije) Laburistička stranka 20% (Ranije) Fine Gael 40% (Ranije) Zelena stranka 40% (1992.) Sinn Fein 40%
Italija	21	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji	Da: Drugi zakon o kvotama je propisao da „se kandidati i kandidatkinje pojavljuju naizmjenično“ na partijskoj listi za svake	Registracija	Komunistička partija (1987.) Italijanska republikanska stranka (1987.) Stranka hrišćanskih demokrata (1989.) Ljevičarske demokrate 40% (1989.) Zelena federacija 50% (1991.) Demokratija je sloboda 30% (2001.) Komunistička obnova 40%

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
				izbore.		Italijanska narodna stranka 20% Italijanski demokratski socijalisti 33% Demokratka stranka 50%
Kazakstan	18	Paraleni kombinovani	Ne postoji			
Kirgistan	26	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji	Da: Između muškaraca i žena ne može biti više od tri pozicije (Izborni zakon, Član 72 stav 3)	Registracija: Izborna komisija odbacuje liste koje ne ispune zahtjeve za kvotama. (Izborni zakon, Član 27 stav 5)	
Letonija	22	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			
Lihtenštajn	24	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			
Litvanija	19	Paralelni kombinovani	Ne postoji			Socijaldemokratska stranka 33% 20% (1996.)
Luksemburg	20	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Ljevica 50% (Ranije) Hrišćanska socijalistička narodna stranka 33% (2002.) Zelena stranka 50%
Bivša jugoslovenska republika Makedonija	33	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	30% (2006.) Ranije: 30% (2002.)	Da: Jedna na svake tri pozicije [na listi kandidata] će biti rezervisana za manje zastupljeni pol. (Izborni zakon, Član 64 stav 5).	Registracija: Ako politička stranka ne ispuni kvotu lista se odbacuje (Izborni zakon Član 67 stavovi 1-4).	Socijaldemokratska unija Makedonije 30% (Ranije) Liberalno demokratska partija (Ranije) Liberalna partija (Ranije)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
Malta	9	Sistem pojedinačno prenosivog glasa	Ne postoji			Laburistička partija 20%
Moldavija	24	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Hrišćanska demokratska narodna stranka 50% u prvih 20 mandata
Monako	26	Paralelni kombinovani	Ne postoji			
Crna Gora	11	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			
Holandija	41	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Laburistička stranka 50% (1987.) Zelena ljevica
Norveška	40	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Socijalistička ljevičarska stranka 40% (1975.) Norveška laburistička stranka 50% (1983.) Stranka centra 40% (1989.) Hrišćanska narodna stranka 40% (1993.)
Poljska	20	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji	Da: Najmanje jedna žena se mora naći među prva tri kandidata na svakoj listi.		Unija slobode 30% (Ranije) Zieloni (Zeleni) 2004 50% (2003.)
Portugal	27	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	33.3% (2006.)	Da: U izbornim jedinicama sa više mandata liste ne mogu da sadrže više od dva uzastopna imena istog	Finansijske: Ako lista nije u skladu sa zakonom o kvotama ta neispravnost se javno obznanjuje i	Socijalistička stranka 33% (2001.) 25% (Ranije)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
				pola (Uredba 72, Član 2 stav 2).	izriču se finansijske sankcije koje odgovaraju stepenu neravnopravnosti na listi (Uredba 72, Član 7). Finansijska kazna se ne primjenjuje na liste koje imaju manje od tri imena (Uredba 72, Član 7 stav 2).	
Rumunija	11	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Liste kandidata za parlament za sve izbore moraju uključiti i muškarce i žene. Nije utvrđen procenat (2004.)			Socijaldemokratska partija 30% Demokratska partija 30%
Ruska federacija	14	Paraleni kombinovani				
San Marino	17	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista				
Srbija	22	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	30% (2000.)	Da: Svako četvrto mjesto na izbornoj listi je rezervisano za manje zastupljeni pol (Zakon o izabranim predstavnicima, Član 40a).	Registracija: Ako izborne liste ne obezbjede najmanje 30 procenata zastupljenosti oba pola i ne rezervišu svako četvrto mjesto za manje zastupljeni pol, Republička	Socijaldemokratska partija 30% (2000.)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
					izborna komisija treba da odbije objavljivanje liste (Zakon o izabranim predstavnicima, Član 40a).	
Slovačka	15	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Stranka demokratske ljevice 20% (Ranije) Narodna stranka – Pokret demokratske Slovačke – Cilj pariteta Komunistička partija Slovačke daje mandat jednoj ženi među osam prvih kandidata Alijansa novih građana ima neformalnu kvotu od 33%
Slovenija	14	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	35% (2006.) Ranije: Partije su morale da obezbjede jednake mogućnosti kandidatima i kandidatkinjama (1994.)	Ne postoji	Registracija: Lista će biti odbačena.	Socijaldemokrate 40% (1997.) 33% (1992.) Liberalnodemokratska stranka 25% (1998.) 30% (1994.) 30% (1990.) Nova partija 25% Liberalna partija 30%
Španija	37	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji	Da: Kvote se ne primjenjuju samo na cjelokupnu partijsku listu, već i na svakih pet pozicija. Ako je broj podobnih pozicija manji od pet onda lista mora biti što je bliže moguće ravnoteži koja se kreće između 40 i 60 % .	Registracija: Izborna komisija neće odobriti partijske liste koje nisu u skladu sa paritetom na nivou izborne jedinice. Partijama se daje kratak period da izmjene liste.	Socijalistička partija Katalonije 40% (2000.) 30% (1996.) 25% (1990.) 15% (1987.) 12% (1982.) Španska socijalistička radnička partija 40% (1997.) 25% (1988.) Ujedinjena ljevica 40% (1997.) 25% (1989.) Inicijativa za Kataloniju – Zelenii 40% (2002.) 30% (1991.) Kanarska koalicija 40% (2000.)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
						Nacionalni galicijski blok 40% (2002.) Republikanska ljevica Katalonije 40% (2004.)
Švedska	46	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Liberalna partija 40% (1972.) Partija zelenih 50% (1987.) Ljevičarska partija 50% (1987.) Hrišćanska demokratska partija 40% (1987.) Švedska socijaldemokratska partija 50% (1993.)
Švajcarska	29	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Socijaldemokratska partija Švajcarske 40% Partija zelenih 50%
Tadžikistan	19	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			
Turska	9	Sistem proporcionalne zastupljenosti partijskih lista	Ne postoji			Republikanska narodna stranka 25%
Turkmenistan	17	Dvokružni sistem	Ne postoji			
Ukrajina	8	Sistem proporcionalne zastupljenosti	Ne postoji			Ukrajinska socijaldemokratska partija 33%
Velika Britanija	22	Većinski izbori u jednom krugu	Ne postoji			Socijaldemokratska partija: 2 od 9 pozicija na listi kandidata (1980.-83.) Laburistička partija: Liste kandidata na kojima su sve žene (1993.) Laburistička partija: "Uparivanje" kandidata i kandidatkinja u uparenim okruzima Škotske i Velsa (1999.) Liberalne demokrate 40% (2001.)

DRŽAVA	IZBORI		ZAKONSKE KVOTE			PARTIJSKE KVOTE
	% žena u Donjem domu 2010.	Izborni sistem za Donji dom	Nivo kvota (i godina)	Politika postavljanja na listu	Sankcije	Partija, nivo kvota i godina (ako je na raspolaganju)
Sjedinjene države	17	Većinski izbori u jednom krugu	Ne postoji			
Uzbekistan	22	Dvokružni sistem	30% (2004.)	Ne postoji	Ne postoje	
Aritmetička sredina	23					

Pojmovnik skraćenica koje se koriste u izbornim sistemima:

Mixed Member Proportional (MMP) – Kombinovani sistem

List Proportional Representation (List PR) – Lista proporcionalne zastupljenosti

First Past the Post (FPTP) – Većinski izbori u jednom krugu (pluralistički/majoritetni sistem)

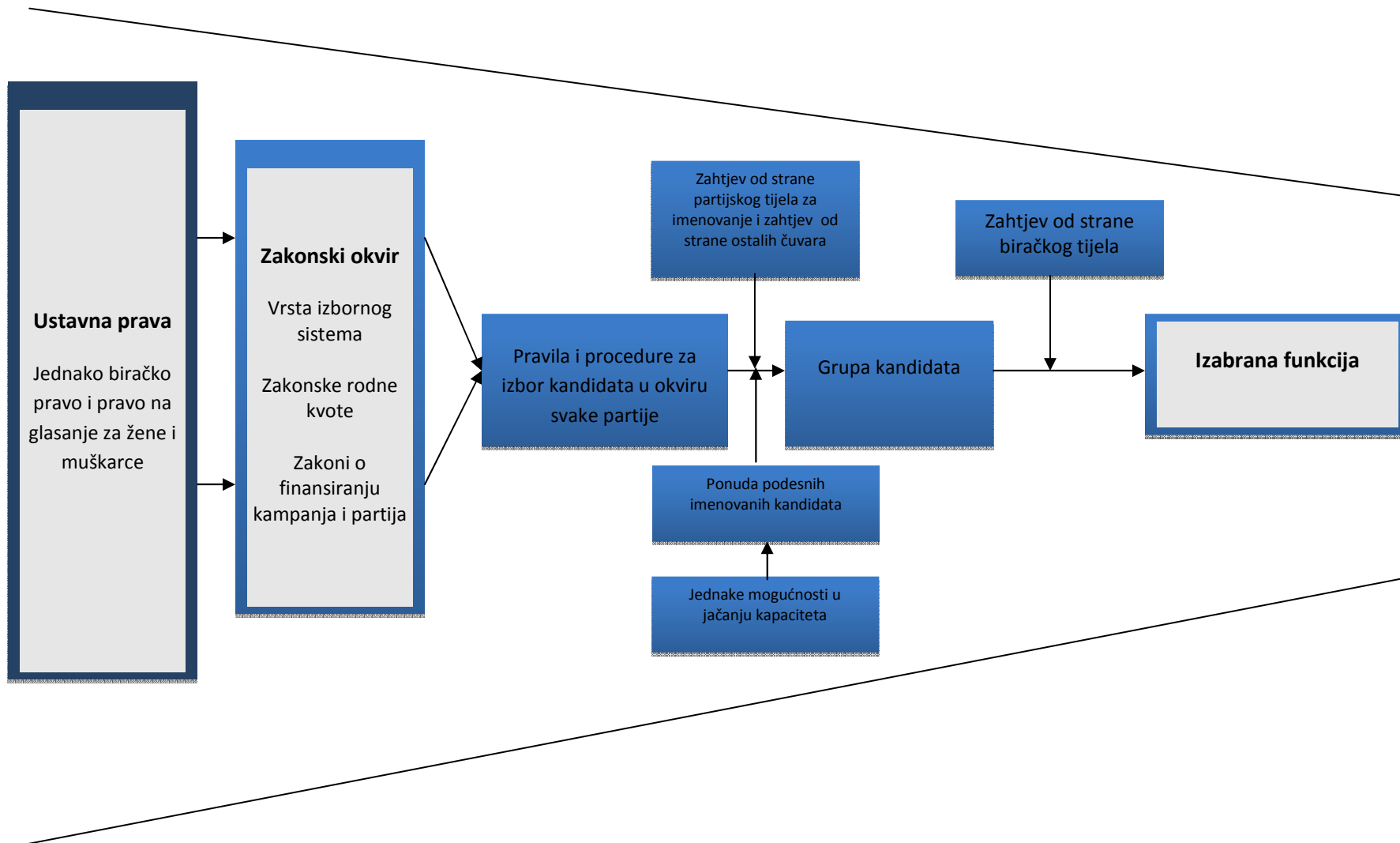
Two-Round System (TRS) – Dvokružni sistem

Single Transferable Vote (STV) – Sistem pojedinačno prenosivog glasa

Izvor: <http://www.quotaproject.org> plus ažurirane informacije po zemljama

Napomena: Molimo imajte u vidu da je ova tabela podložna promjeni i da su informacije sadržane u istoj po autorovom saznanju istinite. ODIHR i autori pozdravljaju sve povratne informacije o ažuriranim podacima i pogrešnim informacijama.

DODATAK I: FAZE U PROCESU IZBORA KANDIDATA

DODATAK II: USTAV AVGANISTANA IZ 2004. GODINE ²

Usvajanje rezervisanih mandata za žene u post-konfliktnim ustavnim uređenjima i njihov uticaj na kontekst tradicionalnih vrijednosti su prikazani na primjeru Avganistana. Avganistan nije imao funkcionalan parlament od 1973. godine i čak je tokom decenije Nove demokratije (1963-1973.) kralj obično vladao pomoću dekreta. Pad talibanske vladavine, međunarodni pritisci usmjereni ka demokratizaciji i ljudskim pravima, kao i izrada novog ustava su predstavljali ključnu priliku za izgradnju novih političkih institucija i uvođenje žena u političku arenu.

Komisija za izradu ustava i Komisija za reviziju ustava su sačinile novi ustav prije konačne vanredne rasprave u decembru 2003. godine u *Loya Jirga* (Velika skupština). Žene su imale pravo glasa u svim ovim tijelima čineći 12 procenata delegata u skupštini *Loya Jirga*, dok su se dvije žene nalazile u devetočlanoj Komisiji za izradu. Međunarodna zajednica, predvođena Ujedinjenim nacijama, je takođe bila angažovana u pružanju ekspertskih savjeta o mogućnostima izrade ustava, što je podrazumjevalo i mjere za uključivanje žena. Grupe žena u Avganistanu su se takođe angažovale, uključujući i one koje su bile prognane, zahtijevajući da 25 procenata žena bude zastupljeno u novoj skupštini i da se izradi ženska Povelja prava.

Novi ustav Avganistana, usaglašen u januaru 2004. godine, je propisao uključivanje žena u oba doma nacionalne skupštine. U Članu 83, Poglavlje 5, kao i Članu 3 je utvrđeno da sljedeće važi za *Wolesi Jirga* (Donji dom):

Članove Wolesi Jirga biraju građani na slobodnim, opštim, tajnim i neposrednim izborima. Njihov mandat se završava prvog Saratana pete godine od izbora i nova skupština započinje svoj rad. Broj članova u Wolesi Jirga, koji treba da bude u srazmjeri sa brojem stanovnika u svakom regionu, ne prelazi dvjestapedeset. Izborni zakoni će urediti izborne jedinice i ostala srodna pitanja. Izborni zakon treba da propiše mjere tako da izborni sistem obezbjedi opštu i pravičnu zastupljenost svih građana u zemlji, dok najmanje dva ženska delegata treba da budu izabrana u svakoj pokrajini.

Ustavom je utvrđen ukupan broj mandata, kao i to da najmanje dvije žene treba da budu neposredno izabrane u *Wolesi Jirga* iz svake od 34 postojeće pokrajine. U praksi to je značilo da će 68 žena biti uključeno u Donji dom, odnosno 27.3% od ukupnog broja. Ali, ustavom nije utvrđena ni vrsta izbornog sistema niti način garantovanja uključivanja žena. Kada je riječ o *Meshrano Jirga* (Gornji dom), Ustavom je Predsjedniku dodjeljena nadležnost da postavi jednu trećinu poslanika, od kojih polovina moraju biti žene. Najmanje jedna četvrtina mandata u pokrajinskim savjetima je takođe bila rezervisana za žene.

Ispunjavanje ovih uslova definisali su Izborni zakon iz 2005. godine i Izborna komisija. Avganistan se opredijelio za izborni sistem pojedinačno neprenosivog glasa za *Wolesi Jirga*, sa višemandatnim izbornim jedinicama i glasanjem proste većine. U ovom sistemu koji je primjenjivan u Japanu do 1993. godine birači glasaju jednim glasom za jednog kandidata u okrugu koji ima više članova. Kandidati sa najvećim ukupnim brojem glasova se proglašavaju izabranim. Sistem je usvojen jer je sa tehničke strane jednostavniji za sprovođenje i brojanje i funkcioniše čak i u odsustvu organizovanih partija i drugih političkih grupacija. Višemandatne izborne jedinice u okviru postojećih pokrajinskih granica su takođe u prednosti imajući u vidu da zbog praktičnih ograničenja i nedostatka podataka o stanovništvu (i nedostatka vremena) nije moguće povući granice za jednomandatne izborne jedinice. Sistem omogućava svakom nezavisnom kandidatu da sebe kandiduje bez prethodne saglasnosti partije. Sistem takođe

---

² Avganistan je partner OEBS-a u saradnji. OEBS-ODIHR je aktivan u pružanju podrške procesu izborne reforme u Avganistanu, uključujući slanje Tima za podršku na izborima tokom parlamentarnih izbora 2009. godine (kao i 2004. i 2005. godine). Reforme u Avganistanu usmjerene ka unaprjeđenju učešća žena u politici i izborima se mogu koristiti kao pozitivan primjer za ostale zemlje koje su izašle iz konflikta.

podstiče lokalno izabrane članove da služe u svom pokrajinskom biračkom tijelu, jer se pojedinačni kandidati takmiče za dobijanje podrške naroda u okviru i među partijama.

Međutim, nedostaci ovog sistema su to što glasanje sa kandidatom u centru podstiče slabu organizaciju u partijama sa potencijalnim problemima u koordinaciji u okviru novog zakonodavstva. To je jedan od najneproporcionalnijih izbornih sistema jer kandidati mogu biti izabrani sa izuzetno skromnom većinom glasova, a čak i mala promjena u glasovima može dovesti do nepredvidivog ishoda. Sistem pojedinačno neprenosivog glasa takođe podstiče strateške partijske kandidature (u odlučivanju o broju kandidata koji će biti kandidovani u svakoj izbornoj jedinici) i strateško glasanje. Pred biračima se našla duga lista kandidata – na primjer, 390 kandidata na sedam stranica na glasanju u Kabulu – bez ikakvih poznatih napomena od strane partija koje bi im pomogle da glasaju. Sistem je možda podstakao glasanje za lokalne lidere po etničkoj pripadnosti sa minimalnim podsticajem za saradnju u parlamentu.

U pogledu ustavnog zahtjeva za uključivanjem žena, odlučivanje za izborni sistem pojedinačno neprenosivog glasa je ograničilo raspoložive opcije. Sistem je isključio obavezne rodne kvote rangiranjem određenih udjela kandidatkinja na partijskoj listi proporcionalne zastupljenosti. Primjena dobrovoljnih partijskih kvota takođe ne bi obezbjedila ustavnu garanciju iz Člana 83. Pored toga, rezervisani mandati za žene i manjinske zajednice su takođe dugo primjenjivani na većinskim izborima u susjednim Pakistanu i Bangladešu, kao i na seoskim izborima u Indiji što je možda uticalo na donosiocice odluka u Afganistanu. Zbog toga je Komisija utvrdila rezervisane mandate u svakoj pokrajini, dok je njihov broj bio različit u svakoj oblasti zavisno od broja stanovnika i dok sveukupno nije ispunio ustavne odredbe.

Nije bilo moguće da dvije žene budu izabrane u svakoj pokrajini jer bi to značilo da bi u manjim pokrajinama samo žene bile izabrane. Izborna komisija je sprovela ustavne zahtjeve i odredila broj mandata u *Wolesi Jirga* po pokrajinama zavisno od broja stanovnika, na primjer 33 mandata za Kabul od čega je devet bilo rezervisano za žene. Sistem je podrazumjevaio da će kandidati sa najvećim brojem glasova u svakoj pokrajini biti izabrani sve dok se ne popune opšti mandati, nezavisno od njihovog pola. Ako određeni minimalni broj žena ne bude vraćen do opštih izbora, onda su žene koje su dobile najviše glasova u svakoj pokrajini izabrane za rezervisane mandate za žene. Sistem je podrazumijevao da su kandidatkinje često izabirane iako su dobile značajno manje glasova od muškaraca što bi moglo dovesti u pitanje pravičnost rezultata.

Prvi zakonski izbori u septembru 2005. godine su privukli 2.835 kandidata za *Wolesi Jirga*, od kojih su 344 činile žene (12,1 procenata). Što se tiče rezultata, izabrano je 68 žena od ukupno 249 poslanika (27,3 procenta) tako da je Avganistan zauzeo 24. poziciju u globalnom upoređivanju proporcionalne zastupljenosti žena koje je sprovela Međuparlamentarna unija. Ova situacija je još upečatljivija zbog toga što se desila u kontekstu u kojem Avganistanke dugo vremena nisu imale mnoga osnovna ljudska prava, uključujući pristup obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i slobodi kretanja, dok su u tako tradicionalnoj kulturi mnoge žene koje su se kandidovale za funkciju bile izložene ozbiljnim prijetnjama, uznemiravanju i nasilnom zastrašivanju tokom kampanje. Na parlamentarnim izborima u septembru 2010. godine kandidovao se rekordan broj žena; najmanje 406 kandidatkinja u poređenju sa 382 iz 2005. godine, uprkos zastrašivanju i prijetnjama koje su im bile upućene.⁷⁵

DODATAK III: ZAKONSKE KVOTE U KIRGISTANU

Kirgistan, zemlja Centralne Azije na granici sa Kinom, je stekla nezavisnost nakon raspada Sovjetskog saveza 1991. godine. Na izborima 2005. godine nije bilo povratka poslanica u parlament Kirgistana, a žene su bile slabo zastupljene i u Vladi. Bila je samo jedna žena u Kabinetu ministara, nije bilo žena na funkciji pomoćnika ministara, dok je broj žena na višim upravnim funkcijama naglo opadao.

U oktobru 2007. godine, nakon zalaganja organizacija iz građanskog društva koje su u velikom broju slučajeva dobijale podršku od ODIHR-a, ugrađen je novi član 13 u ustav Kirgistana koji je ženama i muškarcima garantovao jednaka prava i mogućnosti. Ovaj član je primjenjen u novom izdanju Izbornog zakona Kirgistana koji je uveo rodnu kvotu na izbornim listama političkih partija koje su učestvovala na parlamentarnim izborima. U parlamentu – Vrhovnom vijeću, odnosno *Jorgorku Kenesh* – izabrano je 120 članova putem sistema zatvorenih lista u okviru sistema proporcionalne zastupljenosti na period od 5 godina. Izborni zakon utvrđuje kvotu od 30 procenata za oba pola na izbornim listama (Izborni zakon, Član 72) i propisuje da muškarce i žene ne mogu razdvajati više od tri pozicije. Izborna komisija odbacuje liste koje ne ispune zahtjev za kvotama. Odmah se osjetio efekat novih kvota. Na državnim izborima u decembru 2007. godine u Parlamentu Kirgistana izabrane su 23 žene (25,6 procenata). Zbog tog broja Kirgistan je postao lider u zastupljenosti žena u Centralnoj Aziji.

Predsjednik Kurmanbek Bakijev je svrgnut u aprilu 2010. godine nakon narodne pobune zbog nezadovoljstva životnim standardom i raširene korupcije. Da bi ga zamijenila, prelazna vlada na čelu sa opozicijom je izabrala ženu za šefa države, Rozu Otunbajevu. U prvim mjesecima od stupanja na funkciju ona je nadgledala referendum na kojem je 90 procenata glasača podržalo novi ustav čiji cilj je bio smanjenje ovlašćanja predsjedništva i transformacija zemlje u nekadašnju vodeću parlamentarnu demokratiju u sovjetskoj centralnoj Aziji. Novi ustav je usvojen u junu 2010. godine i uspostavljena je parlamentarna republika. Otunbajeva je formalno dala zakletvu za preduzimanje privremene funkcije predsjednika do izbora novog i postala prva liderka u post-komunističkom periodu u iščekivanju novih predsjedničkih izbora zakazanih za oktobar 2011. godine. Uz ratifikaciju više od 30 međunarodnih konvencija, uključujući Konvenciju o uklanjanju diskriminacije nad ženama i Opcioni protokol i usvajanje značajnog obima domaćeg zakonodavstva postavljeni su temelji za snažan razvoj rodne ravnopravnosti u Kirgistanu.

Međutim, važno je napomenuti da je u posljednje vrijeme došlo do podriivanja efekta novouvedenih kvota i to iz dva aspekta. Iako su na parlamentarnim izborima 2010. godine bilo registrovano 33 procenta kandidatkinja, samo 23,67 procenata članova novog parlamenta su činile žene. Ako se kvota ne primjenjuje na stvarnu raspodjelu mandata, već samo na liste kandidata, onda se ne može garantovati da će krajnja zastupljenost ispuniti odrebe koje propisuju kvote. To se može desiti kada su žene stavljene skroz na dno zatvorene liste (u slučaju Kirgistana) ili u slučaju otvorene liste kada glasačko tijelo jednostavno ne glasa za kandidatkinje.

Pored toga, ispunjavanje kvota je ugroženo u slučajevima povlačenja kandidata. Ukupno 80 kandidata se povuklo 2010. godine nakon registracije i zamjenilo ih je sljedeće lice na listi bez adekvatnog razmatranja da li pol novog kandidata krši zahtjev za kvotama ili ne. Dodatnih sedam poslanika je odbilo da prihvati mandat nakon izbornih rezultata i bili su zamijenjeni na neki način. Ovakva praksa je preinačena u decembru 2010. godine izmjenom Zakona o izborima koji daje ovlašćenje političkom vijeću partije da odluči ko će zamijeniti poslanike koji nisu prihvatili mandat. Međutim, ovaj sistem takođe ne garantuje da će biti ispunjen uslov od 30 procenata u slučaju ostavke, te ostavlja prostor za izbor koji ne uzima u obzir rodnu ravnotežu.

DODATAK IV: PREUZETE OBAVEZE OEBS-A

Države članice OEBS-a, njih 56, su usvojile nekoliko posebnih politika i mjera za podršku rodnoj ravnopravnosti i zastupljenosti žena u politici. Te obaveze uključuju:

- Dokument sa sastanka u Kopenhagenu na Konferenciji o ljudskoj dimenziji OEBS-a (**Kopenhagen 1990.**)
- Dokument sa sastanka u Moskvi na Konferenciji o ljudskoj dimenziji OEBS-a (**Moskva 1990.**), u kojem se države članice između ostalog, obavezuju na sljedeće:
  - **(40.8)** – podsticati i promovirati jednake mogućnosti za potpuno učešće žena u svim sferama političkog i javnog života, u procesima donošenja odluka i međunarodnoj saradnji uopšte.
  - **(40.9)** – prepoznati značajnu ulogu žena i ženskih organizacija u domaćim i međunarodnim naporima za promoviranje i unaprjeđenje prava žena obezbjeđivanjem, *inter alia*, neposrednih usluga i podrške ženama i podsticanjem značajnog partnerstva između vlada i ovih organizacija u cilju unaprjeđenja ravnopravnosti žena
- Akcioni plan OEBS-a iz 2004. godine za **promoviranje rodne ravnopravnosti**
- Ministarska odluka 15/05 iz 2005. godine o **prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama**
- Ministarska odluka 14/05 iz 2005. godine o **ženama u prevenciji konflikta, upravljanju kriznim situacijama i post-konfliktnoj rehabilitaciji**
- Ministarska odluka 7/09 iz 2009. godine o **učestvu žena u politici i javnom životu**

Ove obaveze i rad OEBS-a na polju rodne ravnopravnosti su ukorijenjeni u međunarodnim pravnim okvirima, uključujući:

- Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (1950.)
- Konvenciju o političkim pravima žena (1952.)
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.)
- **Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) (1979.) i prateći Opcioni protokol (2000.)**
- Deklaracija UN-a o uklanjanju nasilja nad ženama (1993.)
- **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju (1995.)**
- **Rezolucija Savjeta bezbjednosti UN-a 1325 (2000.)** i naredne rezolucije o ženama, miru i bezbjednosti (UNSCR 1820 iz 2008. godine, UNSCR 1888 iz 2009. godine, UNSCR 1889 iz 2009. godine)

Aktivnosti i publikacije OEBS/ODIHR-a

Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (*Office for Democratic Institutions and Human Rights - ODIHR*) je angažovana na sljedećim aktivnostima:

- **Prenošenje dobrih praksi:**
ODIHR i Venecijanska komisija su 2010. godine zajednički objavili ***Smjernice za zakone o političkim partijama*** koje su uključile najbolju praksu u sačinjavanju i sprovođenju zakona o političkim partijama, sa posebnom pažnjom posvećenom efektima propisa o finansiranju kampanja na zastupljenost žena.
- **Omogućavanje razmjene znanja i ekspertize:**
ODIHR organizuje okrugle stolove i forume u cilju rasprava o ključnim pitanjima rodne ravnopravnosti i ima bazu podataka eksperata koje može angažovati i preporučiti za takve događaje.
- **Razmatranje nacrtu zakona:**
Jedinica za zakonodavnu podršku ODIHR-a obavlja procjene usklađenosti zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti i zastupljenosti žena sa međunarodnim standardima.
- **Rod i reforma sektora bezbjednosti:**
ODIHR organizuje obuke aktera zaduženih za bezbjednost na osnovu Paketa za rod i reformu sektora bezbjednosti.
- **Aktivnosti u vezi sa izborima:**
OEBS iskazuje posvećenost ugrađivanju rodno aspekta u sav svoj rad, uključujući i posmatranje izbora.

- **Priručnik za praćenje učešća žena na izborima** sadrži praktične korake koje treba da preduzme svaka Misija za nadgledanje izbora u cilju ugrađivanja rodne perspektive.
- Mnoge Misije za nadgledanje izbora uključuju **analitičara/ku za rodna pitanja** čiji zadatak je da pruži smjernice svim članovima glavnog tima i dugoročnim posmatračima, te da obezbjedi da su rodna pitanja ugrađena u rad Misija za nadgledanje izbora, koordinira rad tima na rodnim pitanjima i da preduzme vodeću ulogu u izvještavanju i davanju preporuka o rodnim pitanjima na izborima.

XI: ODABRANA BIBLIOGRAFIJA

- ADRIANA, P. i MANOLESKU, I., „Rodna diskriminacija u Rumuniji“ *Žurnal za upravljanje organizacionim promjenama*, 19(6) 2006., 766-771.
- AVDEJEVA, O., „Kada države poštuju međunarodne ugovore? Politike za borbu protiv nasilja nad ženama u post-komunističkim zemljama“ *Kvartalni list međunarodnih studija*, 51(4) 2007., 877-900.
- BALMER-KAO, T.H. i TREMBLI, M., „Metode glasanja, političke partije i izbor žena; Uvod“ *Švajcarski časopis političkih nauka* 14(4) 2008., 609-630.
- BUTIKOFER, S., ENĐELI, I. i BALMER-KAO, T.H., „Efekat izbornog sistema na izbor žena u Švajcarskoj Saveznoj skupštini (1995-2003.)“ *Švajcarski časopis političkih nauka* 14(4) 2008., 631-661.
- BUVALET, V. i MIŠON, S., „Žene u Evropskom parlamentu: Efekti izbornih sistema, strategije i politički resursi: Slučaj francuske delegacije“ *Švajcarski časopis političkih nauka* 14(4) 2008., 663-690.
- CIMERMAN, M.-J., „Predstojeći izbori: oživjeti paritet“ (Pariz: Posmatračnica pariteta između žena i muškaraca, 2003.).
- ČAJLDS, S., i KRUK, M.L., „Rod i politika: Analiza stanja“ *Politika* 26(1) 2006., 19-28.
- ČIVA, K., „Žene u post-komunističkoj politici: Objašnjenje nedovoljne zastupljenosti u mađarskom i rumunskom parlamentu“ *Evro-azijske studije* 57(7) 2005., 969-994.
- DALERUP, D., i FRIDENVAL, F., „Kvote kao kraći put do jednake zastupljenosti žena“ *Međunarodni feministički politički žurnal* 7(1) 2005., 26-48.
- DEJVIDSON-SMIČ, L.K., „Sprovođenje rodni kvota u političkim partijama: Dokaz iz njemačkog Landera 1990.-2000.“ *Partijska politika* 12(2) 2006., 211-232.
- DŽALALZAI, F. i KRUK, M.L., „Poslije Hilari i Benazir: Žene kao političke liderke širom svijeta“ *Međunarodni časopis političkih nauka* 31(1) 2010.: 1-19.
- DŽALALZAI, F., „Političke liderke: Prošlost i sadašnjost“ *Žene i politika* 26(3-4) 2004., 85-108.
- DŽONS M. P., „Rodne kvote, izborni zakoni i izbor žena: Dokaz iz južnoameričkog Vanguarda“ *Uporedne političke studije* 42(1) 2009., 56-81.
- DŽONSON, DŽ.E. i BRUNEL, L., „Pojava suprotstavljenih režima porodičnog nasilja u post-komunističkoj Evropi“ *Smjernice i politika* 34(4) 2006., 575-595.
- DŽONSON, DŽ.E., „Politika za borbu protiv porodičnog nasilja u post-sovjetskim državama“ *Društvena politika* 14(3) 2007., 380-405.
- FRIDMAN, Dž., „Povećanje zastupljenosti žena u politici: Granice ustavne reforme“ *Zapadnoevropska politika*, 27(1) 2004., 104-123.
- GALIGAN, I. i LAVERO, S., „Perspektiva zastupljenosti žena u zakonodavnoj vlasti u post-socijalističkoj Evropi: Stavovi političarki“ *Rod i društvo* 22(2) 2008., 149-171.
- GIGER, N., „Ka modernom rodnom jazu u Evropi? Uporedna analiza ponašanja prilikom glasanja u 12 zemlja“ *Žurnal društvenih nauka* 46(3) 2009., 474-492.

- GLAS, K.M., „Rod i rad tokom gubitka radnih mjesta izazvanog tranzicijom u Bugarskoj, Mađarskoj, Poljskoj i Rusiji“ *Istočnoevropska politika i društva* 22(4) 2008., 757-783.
- GODSI, K., „Feminizam po dizajnu: Novi kapitalizmi, kulturološki feminizam i ženske nevladine organizacije u post-socijalističkoj istočnoj Evropi“ *Znakovi* 29(3) 2004., 727-753.
- GOLOSOV, G.V., „Političke partije, izborni sistemi i zastupljenost žena u regionalnim zakonodavnim skupštinama u Rusiji 1995.-1998.“ *Partijska politika* 7(1) 2001., 45-68.
- GUDEJ, DŽ., „Trgovina ženama iz zemalja centralne i istočne Evrope: promovisanje pristupa „orijentisanog ka žrtvi“ i „orijentisanog ka ženama“ u intervencijama krivičnog pravosuđa“ *Feministički magazin* (76) 2004., 26-45.
- HANLI, E., „Partija radnika ili partija intelektualaca? Angažovanje u političkim partijama istočne Evrope, 1945.-1988.“ *Socijalne snage* 81(4) 2003., 1073-1105.
- HANSON, S.L. i VELS-DANG, DŽ., „Rod i stavovi o mogućnostima u istočnoj i zapadnoj Evropi“, *Evropski sociološki magazin* 22(1) 2006., 17-33.
- HARDI, J., KOZEK, V. i STENING, A., „Na prvoj liniji: žene, rad i novi prostori politike rada u Poljskoj“ *Pozicija roda i kultura* 15(2) 2008., 99-116.
- IŠIJAMA, J.T., „Ženske partije u post-komunističkim politikama“ *Istočnoevropska politika i društva* 17(2) 2003., 266-304.
- IVERSEN, T. i ROZENBLUT, F., „Rad i moć: veza između učešća ženske radne snage i zastupljenosti žena u politici“ *Godišnji časopis politikologije* 11 2008., 479-495.
- JURENIENE, V., „Uloga žena u post-modernom litvanskom društvu“ *Transformacije u biznisu i ekonomiji* 6(2) 2007., 183-196.
- KARP, J.A., i BANDUĆI, S. A., „Kada politika nije samo muška igra: Zastupljenost i političko angažovanje žena“ *Studije o izborima* 27(1) 2008., 105-115.
- KEMBL, D.E. i VOLBREHT, K., „Vidite Džejn kako trči: Političarke kao uzori adolescentkinjama“ *Politički žurnal* 68(2) 2006., 233-247.
- KENWORTI, L. i MALAMI, M., „Rodna neravnopravnost u političkoj zastupljenosti: Svjetska uporedna analiza“ *Socijalne snage* 78(1) 1999., 235-268.
- KITILSON, M.K., „Osporavanje partija, mijenjanje parlamenata: Žene i izabrane funkcije u modernoj zapadnoj Evropi“ (Kolumbus: Izdanje državnog univerziteta u Ohaju, 2006.).
- KLAVERO, S. i GALIGAN, I., „Posao u politici nije za žene: Analiza barijera za zastupljenost žena u politici u sredjoistočnoj Evropi“ *Sociologicky Casopis – Češki sociološki časopis* 41(6) 2005., 979-1004.
- KOSTADINOVA, T., „Zastupljenost etničkih grupa i žena u kombinovanim izbornim sistemima“ *Studije o izborima* 26(2) 2007, 418-431.
- KRUK, M.L. (uskoro izlazi iz štampe), „Izvan ponude i tražnje: Feminističko-institucionalistička teorija izbora kandidata“ *Kvartalni list o političkom istraživanju*.
- KRUK, M.L. „Reforma zastupljenosti: Rasprostranjenost rodni kvota za kandidate širom svijeta“ *Politika i rod* 2(3) 2006.: 303-327.
- KRUK, M.L. i ČAJLDS, S. (esp.) „Žene, rod i politika: Čitanka“ (Njujork: Izdanje Univerziteta u Oksfordu, 2010.).

- KRUK, M.L., „Domaće rješenje ili strani model? Analiza međunarodnih uticaja na Pokret za paritet u Francuskoj“ *Francuska politika* 5(1) 2007.: 3-19.
- KRUK, M.L., „Kvote za žene u politici: Rod i reforma izbora kandidata u svijetu“ (Njujork: Izdanje Univerziteta u Oksfordu, 2009.).
- KRUK, M.L., „Proučavanje političke zastupljenosti: Uporedno-rodni pristup“ *Stavovi o politici* 8(1) 2010., 233-240.
- KRUK, M.L., „Rodne kvote kao globalna pojava: Akteri i strategije u usvajanju kvota“ *Evropske političke nauke* 3(3) 2004.: 59-65.
- KRUK, M.L., „Rodne kvote za kandidate: Okvir za analizu“ *Evropski žurnal političkih istraživanja* 46(3) 2007.: 367-394.
- KRUK, M.L., „Zakoni o kvotama za žene u politici: Implikacije na feminističku praksu“ *Društvena politika* 15(3) 2008.: 345-368.
- KRUK, M.L., „Zastupljenost žena u Parlamentu: Kvalitativno-uporedna analiza“ *Političke studije* 58(5) 2010.
- KRUK, M.L., „Zašto se bira manji broj žena nego muškaraca? Rod i dinamika izbora kandidata“ *Časopis političkih studija* 8(2) 2010.: 155-168.
- KRUK, M.L., i OBRAJEN, D.Z., „Politika zastupljenosti grupa: Kvote za žene i manjine u svijetu“ *Uporedna politika* 42(3) 2010.: 253-272.
- KRUK, M.L., i SKVAJRS, J., „Rodne kvote u britanskoj politici: Višestruki pristupi i metode u feminističkim istraživanjima“ *Britanska politika* 1(1) 2006.: 44-66.
- KRUK, M.L., i TRU, J. (uskoro izlazi iz štampe), „Razmatranje životnih ciklusa međunarodnih normi: Ujedinjene nacije i globalna promocija rodne ravnopravnosti“ *Evropski žurnal međunarodnih odnosa*
- KRUK, M.L., LOVENDUSKI, DŽ., i SKVAJRS, J., „Rodne kvote i modeli političkog građanstva“ *Britanski žurnal političkih nauka* 39(4) 2009.: 781-803.
- KRUK, M.L., OBRAJEN, D.Z., i SVIP, K.M. (2010.), „Vojna invazija i zastupljenost žena u politici: Rodne kvote u post-konfliktnom Avganistanu i Iraku“ *Međunarodni feministički politički žurnal* 12 (1): 65-78.
- KUNOVIČ, S. i PAKSTON, P., „Putevi do moći: Uloga političkih partija u zastupljenosti žena u državnoj politici“ *Američki žurnal sociologije* 111(2) 2005., 505-552.
- KUNOVIČ, S., „Zastupljenost žena u Poljskoj i Češkoj u državnoj politici – Predviđanje pozicija na izbornoj listi“ *Uporedna politika* 35(3) 2003., 273-291.
- LAMBERT, P.A. i SCRIBNER, D.L., „Politika razlika nasuprot politici ravnopravnosti: Da li su Ustavi bitni?“ *Uporedna politika* 41(3) 2009. 337-357.
- LOHMAN, K., „Uticaj proširenja EU na građansko učešće žena u centralnoj i istočnoj Evropi - Perspektiva koalicije Karat“ *SociologickýCasopis - Češki sociološki časopis* 41(6) 2005., 1111-1117.
- LOULES, Dženifer L. i PIRSON, K., „Osnovni razlog nedovoljne zastupljenosti žena: Ponovna procjena konvencionalne mudrosti“ *Politički žurnal* 70(1) 2008., 67-82.
- MARKS, G.N., „Članstvo u komunističkim partijama u pet bivših država Sovjetskog bloka 1945-1989.“ *Komunističke i post-komunističke studije* 37(2) 2004., 241-263.

- MATLAND, R.E., „Zastupljenost žena u domaćim zakonodavnim tijelima: Razvijene i zemlje u razvoju“ *Kvartalni list zakonodavnih studija* 23(1) 1998., 109-125.
- MEKDONAH, E., „Političko građanstvo i demokratizacija: Rodni paradoks“ *Američki časopis političkih nauka* 96(3) 2002., 535-552.
- MEKDONAH, E., „Potrebna je država: Model povratnih informacija o politici koji se odnosi na zastupljenost žena u politici“ *Stavovi o politici* 8(1) 2010., 69-91.
- MEKLEOD, L., „Žene i građanstvo u centralnoj i istočnoj Evropi“ *Međunarodni feministički žurnal o politici* 10(2) 2008., 265-268.
- MOZER, R.G., „Efekti izbornih sistema na zastupljenost žena u post-komunističkim zemljama“ *Izborne studije* 20(3) 2001, 353-369.
- MUN, K.H., ČUN, K.O., KIM, M.S. i KIM, E.K., „Uporedna studija o izbornim rodnim kvotama u Švedskoj, Njemačkoj i Južnoj Koreji: Fokusiranje na uzajamno dejstvo glavnih aktera u procesima sprovođenja politika kvota“ *Žene u Aziji* 24(1) 2008., 75-100.
- MUREJ, R., „Moć pola i položaja: Longitudinalna studija izbornih rezultata u Francuskoj“, *Partijska politika* 14 (5) 2008., 539-554.
- NDI. „Pobjediti sa Globalnim akcionim planom za žene“
<<http://www.ndi.org/WinWithWomen/GlobalActionPlan>> [Pristup: oktobar 2010.]
- NORIS, P., „Otvaranje vrata: Liderke i izgradnja ustava u Iraku i Avganistanu“, u Kelermanu i Rodeu, izd. *Žene i liderstvo: Analiza stanja i strategije promjena* (Njujork: Džousi Bas, 2007.) 197-226. (Njujork: Džousi Bas, 2007.) str.197-226.
- NORIS, P., „Angažovanje“, za Kaca, R. i Crotija, W. (izd.) *Priručnik o političkim partijama* (London: Izdanja Sejdž, 2006.) str. 89-108.
- NORIS, P., „Izborni inženjering: Pravila glasanja i političko ponašanje“ (Njujork: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 2004.).
- NORIS, P., „Uticao izborne reforme na zastupljenost žena“ *ActaPolitica* 41(2) 2006., 197-213.
- NORIS, P., „Žene u evropskim zakonodavnim elitama“ *Zapadnoevropska politika* 8(4) 1985., 90-101.
- NORIS, P., i INGLEHART, R., „Kulturološke prepreke ravnopravnoj zastupljenosti“ *Demokratski žurnal* 12(3) 2001.: 126-140.
- NORIS, P., i INGLEHART, R., „Plima koja se diže: Rodna ravnopravnost i kulturološke promjene u svijetu“ (Njujork: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 2003.).
- NORIS, P., i LOVENDUSKI, DŽ. (izd.), „Rod i partijska politika“ (London: Sejdž, 1993.).
- NORIS, P., i LOVENDUSKI, DŽ., „Političko angažovanje: Rod, rasa i klasa u britanskom parlamantu“ (Kembridž: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 1995.).
- OLSON, J.E., FRIZE, I.H., VOL, S., ZDANIUK, B., FERLIGOJ, A., KOGOVSEK, T., HORVAT, J., SARLIJA, N., JAROSOVA, E., PAUKNEROVA, D., LU, L.A.N., KOVAČ, M., MILUSKA, J., ORGOCKA, A., EROKHINA, L., MITINA, O.V., POPOVA, L.V., PETKEVICIUTE, N., PEJIC-BAH, M., KUBUSOVA, S. i MAKOVEC, M.R., „Vjerovanja u ravnopravnost žena i muškaraca u vezi sa ekonomskim faktorima u srednjoj i istočnoj Evropi i Sjedinjenim Državama“ *Uloge polova* 56(5-6) 2007., 297-308.
- OEBS, Završni izvještaj sa Dopunskog sastanka o ljudskoj dimenziji u vezi sa rodnom ravnopravnošću i učešćem žena u političkom i javnom životu (2010.).

- PAKSTON, P., HJUGES, M.M. i GRIN, J.L., „Međunarodni ženski pokret i zastupljenost žena u politici 1893.-2003.“ *Američki sociološki časopis* 71(6) 2006., 898-920.
- PAKSTON, P., HJUGES, M.M. i PEINTER, M.A., „Porast zastupljenosti žena u politici: Longitudinalno istraživanje demokratije, izbornog sistema i rodni kvota“ *Evropski žurnal političkih istraživanja* 49(1) 2010., 25-52.
- PAKSTON, P., i KUNOVIČ, S., „Zastupljenost žena u politici: Značaj ideologije“ *Socijalne snage* 82(1) 2003., 87-113.
- PAKSTON, P., KUNOVIČ, S. i HJUGES, M.M., „Rod u politici“ *Godišnji sociološki časopis* 33 2007., 263-284.
- PASKAL, G. i LUIS, J., „Novi rodni režimi i politike za rodnu ravnopravnost u širem kontekstu Evrope“ *Žurnal društvene politike* 33 2004., 373-394.
- Rasprava Skupštine OEBS-a 27. januara 2010. (6. zasjedanje) (pogledati [Doc. 12097](#), izvještaj Komiteta za jednake mogućnosti za žene i muškarce, izvjestiteljka: gđa Er). *Tekst usvojila Skupština* 27. januara 2010. (6. zasjedanje).
- RAUM, N.C., „Rodna ravnopravnost i zastupljenost u politici: Nordijsko upoređivanje“ *Zapadnoevropska politika* 28(4) 2005., 872-897.
- ROT, S., „Sestrinstvo i solidarnost? Ženske organizacije u proširenoj Evropskoj uniji“ *Društvena politika* 14(4) 2007., 460-487.
- RUŠEMEJER, M., „Žene u političkom životu istočne Evrope: Deset godina od pada komunizma“ *Berlinski sociološki žurnal* 11(1) 2001., 7-18.
- RUŠEMERI, M., i VOLČIK, S. L., „Žene u post-komunističkim parlamentima“ (Indijana: Izdanje Univerziteta u Indijani, 2009.).
- SAKSONBERG, S., „Žene u istočnoevropskim parlamentima“ *Demokratski žurnal* 11(2) 2000., 145-158.
- SALMOND, R., „Proporcionalna zastupljenost i parlamentarke“ *Kvartalni list zakonodavnih studija* 31(2) 2006. 175-204.
- SAVJET EVROPE (2010), Nacionalna mašinerija, akcioni planovi i ugrađivanje rodnog aspekta u državama članicama Savjeta Evrope od četvrte svjetske konferencije o ženama (*Peking, 1995.*), (Strasbur: Savjet Evrope, 2010.).
- SAVJET EVROPE, Preporuka 1899 (2010.) i Rezolucija Savjeta Evrope 1706 (2010.) o povećanju zastupljenosti žena u politici, (Strasbur: Savjet Evrope, 2010.).
- SAVJET EVROPE, „Demokratija pariteta: vapaj daleko od stvarnosti“ *Savjet Evrope* (Strasbur: Savjet Evrope, 2010.).
- SED, G., HENŠO, S.K., SING, S., BANKOL, A. i DREŠER, J., „Zakonom dozvoljeni abortus u svijetu: Učestalost i novi trendovi“ *Stavovi o seksualnom i reproduktivnom zdravlju* 39(4) 2007., 216-225.
- SELIS, K., KRUK, M.L., i MEJER, P., „Uspon zakona o rodnim kvotama: Širenje spektra izborne reforme“ *Zapadnoevropska politika* 34(3) 2011.
- SKARD, T., „Kroz stakleni plafon: Liderke država i vlada 1945-2006.“ *InternasjonalPolitik* 64(1) 2006.
- SLOAT, A., „Ponovno rađanje građanskog društva: Razvoj ženskih NVO u centralnoj i istočnoj Evropi“ *Evropski žurnal ženskih studija* 12(4) 2005., 437-452.

- SOBOTKA, T., „Pojava diverziteta: Brze promjene fertiliteta u srednjoj i istočnoj Evropi nakon pada komunističkih režima“ *Stanovništvo* 58(4-5) 2003., 511-547.
- STAJNINGER, B., „Zastupljenost žena u austrijskom političkom sistemu u periodu 1945.-1998.: Od simboličnih političarki do ravnopravnog odnosa?“ *Žene i politika* 21(2) 2000., 81-106.
- STENING, A. i HARDI, J., „Reforma javnog sektora i rad žena u Poljskoj: Rad za sok, kafu i jeftinu kozmetiku!“ *Rodni rad i organizacija* 12(6) 2005., 503-526.
- STUDLAR, D.T. i MEKALISTER, I., „Da li postoji kritična masa? Usporedna analiza zastupljenosti žena u zakonodavnoj vlasti od 1950. godine“ *Evropski žurnal političkih istraživanja* 41(2) 2002., 233-253.
- ŠNEF, S.V. „Rodne razlike u subjektivnoj dobrobiti u srednjoj i istočnoj Evropi“ *Žurnal evropske socijalne politike* 20(1), 74-85.
- ŠVINT-BAJER, L.A., „Nedostatak mandata i izbor žena na zakonodavne funkcije“ *Izborne studije* 24(2) 2005, 227-244.
- ŠVINT-BAJER, L.A., „Učiniti da kvote funkcionišu: Efekat zakona o rodnim kvotama na izbor žena“ *Kvartalni list zakonodavnih studija* 34(1) 2009., 5-28.
- TRIP, A.M. i KANG, A., „Globalni uticaj kvota: Na brzom putu ka povećanju zastupljenosti žena u zakonodavnoj vlasti“ *Usporedne političke studije* 41(3) 2008., 338-361.
- UNDP, „Unaprjeđenje učešća žena u politici“ (Njujork: UNDP, 2010.).
- VAN DER LIP, T. i FODOR, E. (1998), „Promjene u rodnoj neravnopravnosti u šest zemalja istočne Evrope“ *Acta Sociologica* 41(2), 131-149.
- VANGNERUD, L., „Žene u parlamentima: Opisna i sadržajna zastupljenost“ *Godišnji časopis političkih nauka* 12 2009., 51-69.
- VEJLEN, Džordžina, „Unaprjeđenje sadržajne zastupljenosti žena: Lekcije iz prelaza ka demokratiji“ *Parlamentarni poslovi* 61(3) 2008., 518-534.
- VITERNA, DŽ. i FALON, K.M., „Demokratizacija, pokreti žena i države sa rodnom ravnopravnošću: Okvir za upoređivanje“ *Američki sociološki časopis* 73(4) 2008, 668-689.
- VITERNA, DŽ., FALON, K.M. i BEKFILD, J., „Zašto je razvoj važan: Istraživački materijal o odnosu između razvoja, demokratije i zastupljenosti žena u politici“ *Međunarodni žurnal usporedne sociologije* 49(6) 2008., 455-477.
- VITFORD, A.B., VILKINS, V.M. i BOL, M.G., „Opisna zastupljenost i organ za kreiranje politike: Dokaz od žena iz kabineta i birokratija“ *Rukovođenje: Međunarodni žurnal politike i administracije* 20(4) 2007., 559-580.
- VOLBREHT, C. i KEMBEL, D.E., „Vođenje primjerom: Poslanice kao politički uzori“ *Američki žurnal političkih nauka* 51(4) 2007., 921-939.
- Završni izvještaj OEBS-a sa Okruglog stola OEBS/ODIHR-a 2009. godine o učešću žena u političkim partijama (2009.).

Reference

- ¹ *Obaveze OEBS-a u vezi sa rodnom ravnopravnošću i nediskriminacijom*: Referentni vodič koji je pripremljen za Dopunski sastanak o ljudskoj dimenziji za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti i učešće žena u političkom i javnom životu 6-7. maj 2010. Hofburg, Beč.
- ² <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>
- ³ ČAJLDS, S., „*Nove poslanice Laborista: Žene zastupaju žene*” (London: Rutlidž, 2004.) SVERS, M.L., „*Razlika koju žene stvaraju*” (Čikago: Izdanje Univerziteta u Čikagu, 2002.) TOMAS, S., „*Kako žene donose zakone*” (Njujork: Izdanje Univerziteta u Oksfordu, 1995.).
- ⁴ VAN DER LIPE, T. i FODOR, E., „Promjene u rodnoj neravnopravnosti u šest zemalja istočne Evrope” *Acta Sociologica* 41(2) 1998, 131-149; ŠNEF, S.V., „Rodne razlike u subjektivnoj dobrobiti u srednjoj i istočnoj Evropi” *Žurnal evropske socijalne politike* 20(1), 74-85.
- ⁵ DŽONSON, J.E., DŽONSON, DŽ.E., „Politika protiv porodičnog nasilja u post-sovjetskim državama”, *Društena politika* 14(3) 2007, 380-405; AVDEJEVA, O., „Kada države poštuju međunarodne ugovore? Politike za borbu protiv nasilja nad ženama u post-komunističkim zemljama.” *Kvartalni list međunarodnih studija* 51(4) 2007, 877-900; HARDI, J., KOZEK, V. i STENING, A., „Na prvoj liniji: žene, rad i novi prostori politike rada u Poljskoj” *Pozicija roda i kultura* 15(2) 2008, 99-116; SOBOTKA, T., „Pojava diverziteta: Brze promjene fertiliteta u srednjoj i istočnoj Evropi nakon pada komunističkih režima” *Stanovništvo* 58(4-5) 2003, 511-547.
- ⁶ <http://www.mdgmonitor.org/index.cfm>
- ⁷ VOLBREHT, K. i KEMPELL, D. E., „Vođenje primjerom: Poslanice kao politički uzori” *Američki žurnal političkih nauka* 51(4) 2007, 921-939; KARP, DŽ. A. and BANDUĆI, S. A., „Kada politika nije samo muška igra: Zastupljenost i političko angažovanje žena” *Izborne studije* 27(1), 105-115; KEMBEL, D.E., i VOLBREHT, C., „Vidite Džejn kako trči: Političarke kao uzori adolescentkinjama” *Politički žurnal*, 68(2) 2006, 233-247. .
- ⁸ Međuparlamentarna unija. *Žene u nacionalnim parlamentima*. Najnovija verzija: jul 2010. <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>
- ⁹ INGLEHART, R. i NORIS, P., „Plima koja se diže: Rodna ravnopravnost i kulturološke promjene u svijetu” (Njujork: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 2003.).
- ¹⁰ Ovo su osnovna građanska prava usaglašena u Članu 7 Konvencije o uklanjanju diskriminacije nad ženama: <http://www2.ohchr.org/english/law/cedaw.htm>
- ¹¹ KRUK, M.L., OBRAJEN, D.Z. i SVIP, K.M., „Vojna invazija i zastupljenost žena u politici: Rodne kvote u post-konfliktnom Avganistanu i Iraku” *Međunarodni feministički žurnal o politici* 12 (1): 65-78; NORIS, P., „Otvaranje vrata: Liderke i izgradnja ustava u Iraku i Avganistanu”, u Kelermanu i Rodeu, izd. *Žene i liderstvo: Analiza stanja i strategije promjena*, (Njujork: Džousi Bas, 2007.) 197-226. (Njujork: Džousi Bas, 2007.) str.197-226.
- ¹² LAPIDUS, G., „Političko angažovanje, učešće i liderstvo: Žene u sovjetskoj politici” *Uporedna politika* 8 1975: 90-118; VOLČIK, S. L., „Istočna Evropa” i LOVENDUSKI, J., „SSSR” u LOVENDUSKI, J. i DŽ. HILS (izd.), *Politika drugog biračkog tijela*, (London: Rutlidž i Kigan Pol, 1981.); VEJLEN, DŽ., *Ugrožavanje tranzicija: Angažovanje žena, institucije i rodni ishod* (Oksford: Izdanje Univerziteta u Oksfordu, 2007.).
- ¹³ Na primjer, zastupljenost žena izabranih 2005. godine u donjem domu parlamenta u svijetu je bila izraženo međusobno povezana ($R=.541$ p.001) sa udjelom ministarki u vladi. Slabija, ali statistički značajna korelacija ($R=.232$ p.001) je povezivala pol predsjednika parlamenta sa zastupljenošću žena u donjem domu. Međutim, nije bilo značajne povezanosti između ovih faktora i pola šefa države ili vlade.
- ¹⁴ REYNOLDS, A., „Žene u domaćoj zakonodavnoj i izvršnoj vlasti u svijetu: Stizanje do najvišeg staklenog plafona” *Svjetska politika* 51(4) 1999.: 547-73; PAKSTON, P. M., i HJUGES, M. M., „Žene, politika i moć: Globalna perspektiva” (LA: Izdanje Pajm Fordž, 2007.); SIAROF, A., „Zastupljenost žena u zakonodavnoj vlasti i vladi u industrijskim demokratijama” *Međunarodni časopis političkih nauka* 21(2) 2000: 197-215; DŽALALZAI, F., „Političke liderke: Prošlost i sadašnjost.” *Žene i politika* 26(3-4) 2004, 85-108.

-
- ¹⁵ LAPIDUS, G., „Političko angažovanje, učešće i liderstvo: Žene u sovjetskoj politici“ *Uporedna politika* 8 1975: 90-118; VOLČIK, S. L., „Istočna Evropa“ i LOVENDUSKI, J., „SSSR“ u LOVENDUSKI, DŽ. and DŽ. HILS (izd.) „Politika drugog biračkog tijela“ (London: Rutledge i Kegan Paul, 1981.); VEJLEN, DŽ., „Ugrožavanje tranzicija: Angažovanje žena, institucije i rodni ishod“ (Oxford: Izdanje Univerziteta u Oxfordu, 2007.).
- ¹⁶ VOLČIK, S., i MEJER, A. DŽ. (izd.), „Žene, država i partija u Istočnoj Evropi“ (Durham, NC: Izdanje Univerziteta Djuk, 1985.).
- ¹⁷ NEHEMIAS, K. „Demokratizacija i pristup žena mandatima u zakonodavnoj vlasti: Slučaj Sovjetskog saveza, 1989-1991.“ *Žene i politika* 14(3) 1994: 1-18.
- ¹⁸ AKSONBERG, S., „Žene u istočnoevropskim parlamentima“ *Demokratski žurnal* 11(2) 2000: 145-158; MATLAND, R. E. i K. MONTGOMERI (izd.) „Pristup žena političkoj vlasti u post-komunističkoj Evropi“ (Oxford: Izdanje Univerziteta u Oxfordu, 2003.).
- ¹⁹ MATLAND, R. E. i MONTGOMERI, K. (izd.) „Pristup žena političkoj vlasti u post-komunističkoj Evropi“ (Oxford: Izdanje Univerziteta u Oxfordu, 2003.).
- ²⁰ I INGLEHART, R. i NORIS, P., „Plima koja se diže: Rodna ravnopravnost i kulturološke promjene u svijetu, (Njujork: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 2003.).
- ²¹ KJER, U., „Zasićenost bez pariteta: Stagnirajući broj odbornica u Danskoj“ u BEUKEL, E., K. KLAUSEN i P.E. MOURITZEN (izd.), „Elite, Partije and Demokratija: Zbirka u čast profesora Mogensa N. Pedersena“ (Odens: Izdanje Univerziteta u Odensu, 1999.) 149-167.
- ²² INGLEHART, R. i NORIS, P., „Razvojna teorija rodno jaza“ *Međunarodni časopis političkih nauka* 21(4) 2000, 441-463.
- ²³ Član 7 Konvencije o uklanjanju diskriminacije nad ženama: <http://www2.ohchr.org/english/law/cedaw.htm>
- ²⁴ Međunarodna IDEA. *Žene u politici: Izvan brojeva* (Međunarodna IDEA: Štokholm, 2005.).
- ²⁵ NORIS, P., „Otvaranje vrata: Liderke i izgradnja ustava u Iraku i Avganistanu“, u Kelermanu i Rodeu, izd. „Žene i liderstvo: Analiza stanja i strategije promjena“ (Njujork: Džousi Bas, 2007.) 197-226. (Njujork: Džousi Bas, 2007.)
- ²⁶ CIMERMAN, M.-J., „Predstojeći izbori: oživjeti paritet“ (Pariz: Posmatračnica pariteta između žena i muškaraca, 2003.).
- ²⁷ MUREJ, A., „Moć pola i položaja: Longitudinalna studija izbornih rezultata u Francuskoj“, *Partijska politika* 14 (5) 2008, 539-554.
- ²⁸ Moglo bi se navesti da je potrebno napraviti dodatnu razliku između većinskih i pluralističkih izbora jer ovi prvi imaju viši izborni prag. Na primjer, kontrast je očigledan između sistema većinskih izbora u jednom krugu koji se primjenjuje na parlamentarnim izborima u Kanadi gdje se za sticanje mandata zahtijeva pluralitet glasova (pobjeda u salučaju samo jednog glasa više u odnosu na drugog kandidata) i dvokružnog sistema koji se koristi u Ruskoj federaciji koji zahtijeva apsolutnu većinu za dobijanje mandata. Međutim, klasifikacija koja je primjenjena u ovoj studiji je oskudnija, struktura glasanja na pluralistički i većinskim izborima je slična (glasanje za jednog kandidata) i to je standardna tipologija koja se koristi u literaturi.
- ²⁹ NORIS, P., „Žene u evropskim zakonodavnim elitama“ *Zapadnoevropska politika* 8(4) 1985: 90-101; RUL, V., „Izborni sistemi, kontekstualni faktori i mogućnosti žena da budu izabrane u parlamentu u dvadeset-tri demokratije“ *Kvartalni list zapadne politike* 1987; RUL, V., „Zašto se žene ne kandiduju: Ključni kontekstualni faktori u angažovanju žena u zakonodavnoj vlasti“ *Kvartalni list zapadne politike* 34 1988: 60-77; LIJPHART, A., „Izborni sistemi i partijski sistemi“ (Oxford: Izdanje Univerziteta u Oxfordu, 1994.); MATLAND, R., „Zastupljenost žena u domaćim zakonodavnim vlastima: Razvijene i zemlje u razvoju“ *Kvartalni list zakonodavnih studija* 23(1) 1998: 109-125; REYNOLDS, A., „Žene u domaćoj zakonodavnoj i izvršnoj vlasti u svijetu: Stizanje do najvišeg staklenog plafona“ *Svjetska politika* 51(4) 1999: 547-572; KENWORTI, L., i M. MALAMI, „Rodna neravnopravnost u političkoj zastupljenosti: Svjetska uporedna analiza“ *Socijalne snage* 78(1) 1999: 235-269; SIAROF, A.,

---

„Zastupljenost žena u zakonodavnoj vlasti i vladi u industrijskim demokratijama“ *Međunarodni časopis političkih nauka* 21(2) 2000: 197-215.

³⁰MOZER, R. G., „Efekti izbornih sistema na zastupljenost žena u post-komunističkim zemljama“, *Izborne studije* 20(3) 2001: 353-369.

³¹NORIS, P., i LOVENDUSKI, DŽ., „Političko angažovanje: Rod, rasa i klasa u britanskom parlamentu“ (Kembridž: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 1995.).

³²Na primjer, Lista proporcionalne zastupljenosti AceProject-a: prednosti i nedostaci lista u sistemima proporcionalne zastupljenosti, <http://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd02/esd02c/esd02c01> [Pristup: 3. marta 2011.] i International Idea, „Žene u parlamentu: izvan brojeva“ (Štokholm: International Idea, 1998).

³³Na primjer, Lista proporcionalne zastupljenosti AceProject-a: prednosti i nedostaci lista u sistemima proporcionalne zastupljenosti, <http://aceproject.org/ace-en/topics/es/esd/esd02/esd02c/esd02c01> [Pristup: 3. marta 2011.] i International Idea, „Žene u parlamentu: izvan brojeva“ (Štokholm: International Idea, 1998).

³⁴SOMIT, A., VILDENMAN, R., BOL, B., and ROMEL, A. (izd.), „Pobjednički mandat: Prijetnja demokratiji?“ (Aldershot: Dartmout, 1994.). Na primjer, u Sjedinjenim državama 85% mandata predstavnika u kongresu je bilo ponovo izabrano u nizu izbora od kraja sedamdesetih do sredine devedesetih godina prošlog vijeka.

³⁵MATLAND, R.E. and STUDLAR, D., „Determinante zakonodavnog preokreta: Međudržavna analiza“ *Britanski žurnal političkih nauka* 34(1) 2004: 87-108; ŠVINT-BAJER, L.A., „Nedostatak mandata i izbor žena na zakonodavne funkcije“ *Izborne studije* 24(2) 2005, 227-244.

³⁶KAROL, S.DŽ., i DŽENKINS, K., „Neiskorišćena prilika? Ograničenja mandata i zastupljenost žena u državnoj zakonodavnoj vlasti“ *Žene i politika* 23(4) 2001: 1-30; KARES, A.N., „Uticaj ograničenja mandata na uspjeh žena na izborima“ *Žene i politika*, 20(3) 1999: 45-63.

³⁷MUREJ, R., „Zašto paritet nije funkcionisao? Detaljno razmatranje izbornih rezultata iz 2002. godine“ *Francuska politika* 2(4) 2004: 347-362.

³⁸ LOVENDUSKI, DŽ., i NORIS, P. (izd.) „Politika roda i pariteta“ (London: Sejdž, 1993.); NORIS, P. (ed.) „Prolazi do moći“(Kembridž: Izdanje Univerziteta u Kembridžu, 1997.).

³⁹ Razvojni indikatori Svjetske banke, <http://data.worldbank.org/indicator/SE.ENR.TERT.FM.ZS>.

⁴⁰ Razvojni indikatori Svjetske banke, <http://data.worldbank.org/indicator/SE.ENR.TERT.FM.ZS>.

⁴¹ DALERUP, D. (ed.) *Žene, kvote i politika* (London: Rutlidž, 2006.); KRUK, M.L., *Kvote za žene u politici: Rod i reforma izbora kandidata u svijetu* (Njujork: Izdanje Univerziteta Oksford. 2009.).

⁴² Više detalja o ovim mjerama potražiti na <http://www.quotaproject.org> i KRUK, M.L. „Kvote za žene u politici:

Rod i reforma izbora kandidata u svijetu“ (Njujork: Izdanje Univerziteta Oksford. 2009.).

⁴³ DALERUP, D., I FREIDENVAL, L. (izd.) „Sistemi izborih rodni kvota i njihovo sprovođenje u Evropi“ (2008). Izveštaj naložio Komitet za prava žena i rodnu ravnopravnost, Evropski parlament, Strazbur, Francuska; KRUK, M.L., „Kvota za žene u politici: Rod i reforma izbora kandidata u svijetu“ (Njujork: Izdanje Univerziteta Oksford. 2009.).

⁴⁴ KUNOVIČ, S. „Zastupljenost žena u Poljskoj i Češkoj u državnoj politici – Predviđanje pozicija na izbornoj listi“ *Uporedna politika* 35(3) 2003, 273-+; MATLAND, R. E. i MONTGOMERI, K. (izd.), .) „Pristup žena političkoj vlasti u post-komunističkoj Evropi“ (Oksford: Izdanje Univerziteta u Oksfordu, 2003.); GALIGAN, I. and KLAVERO, S., „Perspektiva zakonom regulisane zastupljenosti žena u post-socijalističkoj Evropi: Stavovi političarki“ *Rod i društvo* 22(2) 2008, 149-171.

⁴⁵ KOL, M., „Zastupljenost žena u parlamentu: Uloga političkih partija“ *Partijska politika* 5(1) 1999: 79-98; DŽONS, M. P., „Rodne kvote, izborni zakoni i izbor žena: Dokaz iz južnoameričkog Vanguarda“ *Komparativne političke studije* 42(1) 2009, 56-81; ŠNINT-BAJER, L.A., „Učiniti da kvote funkcionišu: Efekat rodni kvota na izbor žena“ *Kvartalni list zakonodavnih studija* 34(1) 2009, 5-28.

⁴⁶ KRUK, M.L., LOVENDUSKI, DŽ. i SKVAJRS, DŽ., „Rodne kvote i modeli političkog građanstva“ *Britanski žurnal političkih nauka* 39(4) 2009: 781-803.

⁴⁷ KOL, M., „Političke partije i usvajanje rodni kvota za kandidate: Međudržavna analiza.“ *Politički žurnal* 63(4) 2001, 1214-1229; DEJVIDSON-ŠMIČ, L.K., „Sprovođenje rodni kvota u političkim partijama: Dokaz iz njemačkog Landera 1990-2000.“ *Partijska politika* 12(2) 2006, 211-232; MEJER, P., „Efekat obostranog dejstva zakonskih i partijskih kvota: Belgijska perspektiva“ *Partijska politika* 10(5) 2004, 583-600.

⁴⁸ KRUK, M.L., „Reforma zastupljenosti: Rasprostranjenost rodni kvota za kandidate u svijetu“ *Politika i rod* 2(3) 2006, 303-327.

⁴⁹ KOL, M., „Političke partije i usvajanje rodni kvota za kandidate: Međudržavna analiza.“ *Politički žurnal* 63(4) 2001, 1214-1229.

⁵⁰ MEJER, P., „Dokaz prisutnosti: Garancije zastupljenosti na primjeru Belgije.“ *Acta Politica* 35(1) 2000: 64-85.

⁵¹ KRUK, M.L., LOVENDUSKI, DŽ. i SKVAJRS, DŽ., „Rodne kvote i modeli političkog građanstva“ *Britanski žurnal političkih nauka* 39(4) 2009: 781-803.

⁵² LOVENDUSKI, DŽ. i NORIS, P. (izd.), *Rodna i partijska politika*, (London: Sejdž, 1993); NORIS, P. (ed.), *Prolazi do moći*, (Kembriđž: Izdanje Univerziteta u Kembriđžu, 1997.).

⁵³ RAHAT, G. i HAZAN, R.I., „Metode izbora kandidata: Analitički okvir“ *Partijska politika* 7(3) 2001: 297-322.

⁵⁴ BLAK, DŽ.H. i ERIKSON, L., Kandidatkinje i predrasude birača: Da li političarke treba da budu bolje?“ *Studije o izborima* 22(1) 2003: 81-100; NORIS, P., VALANS, E. i LOVENDUSKI, DŽ., „Da li kandidati uvode promjene? Rasa, rod, ideologija i položaj“ *Parlamentarni poslovi* 45(4) 1992: 496-547; STUDLAR, D.T. i MEKALISTER, I., „Političko angažovanje u austrijskoj zakonodavnoj vlasti: Ka objašnjenju nedostataka u izboru žena“ *Kvartalni list zapadne politike* 44(2) 1991, 467-485.

⁵⁵ LOULES, DŽ.L. i FOKS, R.L., „Treba se kandidovati: Zašto se žene ne kandiduju za funkcije“, (Njujork: Izdanje Univerziteta u Kembriđžu, 2005.).

⁵⁶ <http://www.women2win.com>

⁵⁷ WOODWARD, A. *Ka rodnoj ravnoteži*, (Strazbur: Savjet Evrope, 2002.) 40.

⁵⁸ <http://www.womencandoit.no>

⁵⁹ http://www.cawp.rutgers.edu/education_training/2012Project/index.php

⁶⁰ <http://www.runningstartonline.org/>

⁶¹ <http://sheshouldrun.org>

-
- ⁶² <http://www.wcffoundation.org/pages/programs/appoint-her/appoint-her.html>
- ⁶³ <http://www.womenlobby.org>
- ⁶⁴ VUDVORD, A., *Zalaganje za rodnu ravnotežu*, (Strazbur: Savjet Evrope, 2002) 34.
- ⁶⁵ LOVENDUSKI, DŽ. i NORIS, P. (izd.) *Rod i partijska politika*, (London: Sejdž, 1993.).
- ⁶⁶ SEINZBURI, D., „Političko prisustvo žena u Švedskoj: Diskurzivna politika i prisustvo u institucijama.’ *Skandinavske političke studije* 27(1) 2004., 65-87.
- ⁶⁷ <http://www.emilylist.org>
- ⁶⁸ MUREJ, R., *Patije, rodne kvote i izbor kandidata u Francuskoj* (London: Palgrejv, 2010.).
- ⁶⁹ IŠIJAMA, DŽ.T., „Ženske partije u post-komunističkim politikama: Istočnoevropska politika i društva” 17(2) 2003., 266-304; VUDVORD, A., *Zalaganje za rodnu ravnotežu*, (Strazbur: Savjet Evrope, 2002.).
- ⁷⁰ <http://allthefunny.blogspot.com/2007/10/naked-women-pose-in-polands-election.html>
- ⁷¹ DOMINELI, L. i JONSDOTIR, G., „Feministička politička organizacija na Islandu: Neka razmatranja o iskustvu Kvene Frambotid” *Feministički časopis* 30 1988., 36-60; RAJNDER, K., „Korijeni i rane godine ženskih koalicija u Sjevernoj Irskoj” *Časopis Njuhibernia* 6(1) 2002., 44-58.
- ⁷² BALINGTON, J., „Ravnopravnost u politici: Istraživanje među muškarcima i ženama u parlamentu” (Ženeva: Međuparlamentarna unija, 2008.).
- ⁷³ OEBS/ODIHR, VENECIJANSKA KOMISIJA, i SAVJET EVROPE, *Zajednički nacrt smjernica o zakonima o političkim partijama koje su izradili OEBS/ODIHR – Venecijanska komisija* (Strazbur, 2010.).
- ⁷⁴ ENGSTROM, H., „Rodno-senzitivni parlamenti: Iskustvo Švedske u Međuparlamentarnoj uniji, da li je parlament otvoren za žene?” (Ženeva: Međuparlamentarna unija, 2009.).
- ⁷⁵ BOUN, DŽ. 2010. „Izbori u Avganistanu: Rekordan broj žena se kandiduje za parlament”, *Gardijan*, 24. avgust 2010.
